

Т. О. Цимбалістий

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2007

ББК 67.400я73
Ц 61
УДК 342.4(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-603 від 24.04.2007 р.)*

Рецензенти:

Марцеляк О.В. – доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного та міжнародного права Харківського національного університету внутрішніх справ;
Стецюк П.Б. – кандидат юридичних наук, доцент, суддя Конституційного Суду України;

Федоров М.П. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Тернопільського національного економічного університету.

Цимбалістий Т.О.

Ц 61 Конституційна юстиція в Україні: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 200 с.

ISBN 978-966-364-540-7

Навчальний посібник присвячений дослідженню правових засад функціонування в Україні інституту конституційної юстиції, що представлений діяльністю Конституційного Суду України - єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

У навчальному посібнику визначено місце органу конституційної юстиції в системі правової охорони Конституції України, аналізується правова природа, засади організації, основні напрями діяльності Конституційного Суду України за чинним законодавством України, правова природа та проблеми реалізації його актів, засади і процедура конституційного провадження.

Призначений для студентів, магістрів, викладачів і широкого кола читачів – тих, хто цікавиться проблемами конституційного права взагалі та діяльністю Конституційного Суду України зокрема.

ББК 67.400я73

ISBN 978-966-364-540-7

© Цимбалістий Т.О. 2007,

© Центр учбової літератури, 2007

Передмова	5
Глава 1. Правова охорона конституції	7
1. Юридична природа конституції	7
2. Становлення інституту правової охорони конституції у світі та в Україні	11
3. Поняття і система правової охорони конституції	18
4. Характеристика гарантій правової охорони конституції	22
5. Суб'єкти правової охорони конституції	31
Глава 2. Правова природа органу Конституційної Юрисдикції	37
1. Засади правового статусу Конституційного Суду України	37
2. Конституційний Суд як орган конституційного контролю	43
3. Конституційний Суд України в судовій системі держави	47
Глава 3. Організаційно-правові питання діяльності Конституційного Суду України	54
1. Склад і порядок формування конституційного суду в зарубіжних країнах і в Україні	54
2. Організація діяльності Конституційного Суду України	58
3. Апарат Конституційного Суду України	65
Глава 4. Статус судді Конституційного Суду України	71
1. Зміст статусу судді Конституційного Суду України	71
2. Основні права та обов'язки судді Конституційного Суду України	72
3. Заборони і обмеження для суддів Конституційного Суду	73
4. Строк повноважень судді Конституційного Суду	75
5. Припинення повноважень судді Конституційного Суду	75
6. Незалежність судді Конституційного Суду України та її гарантії	78

Глава 5. Функції Конституційного Суду України	82
1. Поняття і види функцій Конституційного Суду України	82
2. Перевірка конституційності законів та інших правових актів	85
3. Офіційне тлумачення Конституції і законів України	93
4. Перевірка конституційності міжнародних договорів України	97
5. Надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту	100
6. Надання висновку щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України	102
7. Захист Конституційним Судом України прав і свобод людини і громадянина	105
Глава 6. Конституційне провадження	110
1. Поняття та особливості конституційного провадження	110
2. Принципи конституційного провадження	112
3. Учасники конституційного провадження	119
4. Стадії конституційного провадження	122
4.1. Внесення звернень до Конституційного Суду України	123
4.2. Попередня перевірка звернень і підготовка справи до розгляду	127
4.3. Розгляд звернень, щодо яких відкрито конституційне провадження	133
4.4. Прийняття рішень і висновків Конституційного Суду України та їх офіційне оприлюднення	137
Глава 7. Акти Конституційного Суду України	141
1. Поняття і види актів Конституційного Суду України	141
2. Правова природа та юридична сила актів Конституційного Суду України	144
3. Правові позиції Конституційного Суду України	153
4. Реалізація актів Конституційного Суду України	157
Додатки	163
Конституція України (витяг)	163
Закон України «Про Конституційний Суд України»	165
Реєстр рішень і висновків Конституційного Суду України	192

ПЕРЕДМОВА

Новим етапом українського державотворення стало прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України. В ній Україна визначена як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Впровадження в життя вказаних положень Основного Закону, як і реалізація Конституції загалом, можлива за умови існування відповідного механізму реалізації й захисту конституційних принципів і норм. Основним елементом цього механізму, головною гарантією правової охорони Конституції є діяльність спеціалізованого органу судового конституційного контролю — органу конституційної юстиції (юрисдикції), яким в Україні є Конституційний Суд України.

Конституційний Суд є порівняно новим інститутом правової системи України. Попри закріплення в законодавстві положень про його створення і статус ще з 1990 року, сформований він був тільки після прийняття Конституції України — в 1996 році.

Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства і прямої дії Конституції України як Основного Закону держави на всій території України, захист прав і свобод людини і громадянина, а також обмеження влади шляхом здійснення своїх повноважень у системі стримувань і противаг.

Відповідно до Конституції України, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Ухвалюючи з цих питань рішення, які є обов'язковими для виконання на території України, Конституційний Суд України по суті виступає учасником, суб'єктом правотворення, а його рішення є джерелом права, частиною національного законодавства України. Цим і зумовлюється необхідність врахування правових позицій Конституційного Суду України, викладених у його актах як у правозастосовчій діяльності, так і в підготовці майбутніх правознавців.

Діяльність Конституційного Суду України справляє значний вплив на сучасне конституційне право України. Завдяки його правовим позиціям ба-

гато в чому формується конституційно-правова доктрина. Разом з цим діяльність Конституційного Суду України виходить за межі суто конституційного права, його акти стосуються практично всіх галузей правового регулювання. Підтвердженням цього є десятирічний досвід функціонування органу конституційної юстиції.

Таке значення конституційної юстиції диктує необхідність перегляду традиційних підходів щодо вивчення правових засад діяльності Конституційного Суду України лише в курсі конституційного права України. Уже назріла потреба у викладанні окремого курсу «Конституційна юстиція в Україні». Відрадно, що така позиція вже реалізується при підготовці майбутніх юристів у провідних юридичних вузах України (такий курс викладається, наприклад, на юридичних факультетах Київського і Львівського національних університетів).

Цей навчальний посібник покликаний сприяти студентам юридичних вузів у вивченні згаданого курсу. Крім цього, він може використовуватися і під час вивчення відповідного інституту в курсі конституційного права України і конституційного права зарубіжних країн.

У пропонованому навчальному посібнику систематизовано наявні теоретичні розробки вітчизняних¹ і зарубіжних² авторів з відповідних проблем, десятирічну практику діяльності Конституційного Суду України. Це спроба комплексно висвітлити правові засади і проблеми функціонування вітчизняного органу конституційної юстиції.

У навчальному посібнику визначено місце органів конституційної юстиції в системі правової охорони Конституції України, проаналізовані правова природа, засади організації, основні напрями діяльності Конституційного Суду України за чинним законодавством України, правова природа і проблеми реалізації його актів, засади й процедура конституційного провадження. У додатках наводяться положення Конституції України, присвячені регулюванню правового статусу Конституційного Суду України, Закон України «Про Конституційний Суд України», а також реєстр прийнятих Конституційним Судом України за час своєї діяльності рішень і висновків.

¹ Шемичученко Ю. С., Мурашин Г. О. Конституційний Суд України. — К., 1997; Тодика Ю. М., Марцеляк О. В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян: Монографія. — Х., 1998; Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине. — К., 2001; Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні. — К., 2003; Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. — К., 2001.

² Боботов С. В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). — М., 1994; Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учеб. пособие для вузов. — М., 1997; Клишас А. А. Конституционная юстиция в Российской Федерации: Учеб. пособие. — М., 1998; Кряжков В. А. Конституционная юстиция в зарубежных странах. — М., 2004; Овсепян Ж. И. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Правовая защита конституций. — Ростов-на-Дону, 1992; Конституционный судебный процесс: Учебник для вузов / Отв. ред. Проф. М. С. Саликов. — М.: Норма, 2003.

1. Юридична природа конституції

Термін «конституція» є одним з найдавніших юридичних термінів, йому вже понад дві тисячі років. Окремі елементи конституції були сформульовані в працях древньогрецьких філософів, зокрема Платона і Аристотеля. Попри це прийнято вважати, що це поняття походить від латинського слова «constitutio» — установа, устрій. Імовірно, що поштовхом для використання слова «constitutio» як нормативно-правового терміна первинно послужило вживання як заголовкового (на початку тексту) в офіційних документах Стародавнього Риму словосполучення «Rem Publicum Constituire...», що буквально означає «Римський народ установає...». Внаслідок довготривалого вживання цього словосполучення відбулася трансформація дієслова «встановлювати» на іменник «встановлення, устрій»³.

У сучасному розумінні термін «конституція» одним з перших почав вживати Шарль Луї Монтеск'є: назву «Про конституцію Англії» мала глава його твору «Про дух законів» (1748 р.), у якій викладено його концепцію розподілу влад⁴. Саме Англія і вважається «батьківщиною» конституції. У XVII ст. там були прийняті такі важливі конституційні акти, як Habeas corpus акт (1679 р.), Біль про права (1688 р.), «Форма правління державою Англії, Шотландії, Ірландії та володіннями, які їм належать», «Знаряддя правління» (1653 р.).

Поява конституції як єдиного кодифікованого акта пов'язана з епохою буржуазних революцій. Першими конституціями цього періоду вважаються конституції штатів Північної Америки: Конституція Меріленда (1776 р.), Конституція Массачусетса (1780 р.), конституційні акти, прийняті в штатах Пенсільванія (Біль про права Пенсільванії 1776 р.), Віргінія (Декларація прав Віргінії 1776 р.), Нью-Йорк, Південна Кароліна, Нью-Джерсі та ін.

До перших конституцій держав належить Конституція США 1787 р., яка була розроблена установчими зборами і згодом рати-

³ Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Ч. 1: Посібник для студентів. — Л.: Астролябія, 2003. — С. 8—9.

⁴ Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. — К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. — С. 24.

фікована конституційними конвентами штатів. Першими конституціями також вважаються Конституція Пилипа Орлика 1710 р., Конституції Франції та Польщі 1791 р. Протягом першої половини XIX ст. конституції були прийняті майже в усіх країнах Західної і Центральної Європи, а в другій половині XX ст. явище конституції набуло загальносвітового характеру.

Нині в науці конституційного права термін «конституція» вживається в кількох значеннях: насамперед йдеться про конституцію юридичну і конституцію фактичну.

Юридична конституція — це система правових норм, які закріплюють основи конституційного ладу, основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, систему та принципи організації державної влади та місцевого самоврядування, територіальну організацію держави. Юридична конституція може бути формалізованою і неформалізованою (матеріальною).

Формалізована конституція — це закон або рідше, кілька законів, які приймаються в особливому порядку і мають вищу юридичну силу. Якщо конституція приймається у вигляді одного акта, вона є кодифікованою. Некодифікованою конституція є в разі, коли її утворюють кілька законів (наприклад, Конституцію Швеції складають чотири акти — Акт про престолонаслідування 1810 р., «Форма правління» 1974 р., Акт про свободу друку 1974 р. і Основний закон про свободу висловлювань 1991 р.).

Неформалізованою (матеріальною) конституцією є сукупність різних джерел, а саме: ухвалених у різні часи нормативно-правових актів, судових прецедентів, конституційних звичаїв, угод тощо. Часто таку конституцію називають неписаною, хоча це не зовсім правильно, адже поряд з неписаними джерелами вона включає в себе також писані акти. Вказані конституції існують у Великій Британії та Новій Зеландії.

Фактична конституція — це реальний порядок організації і здійснення державної влади, фактичні стосунки між державою та особою. Юридична і фактична конституції можуть збігатися. Ті положення юридичної конституції, що узгоджуються з існуючими суспільними відносинами, є реальними, а ті, що не узгоджуються, — фіктивними⁵.

Функціями конституції є основні напрями її впливу на суспільні відносини і соціальну дійсність, які характеризують її сут-

⁵ Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. — К.: АртЕк, Вища школа, 1997. — С. 21.

ність і соціальне призначення. Функції конституції є багатоплановими і мають різну спрямованість. За місцем і роллю конституції в суспільному житті виділяють такі її основні функції: політичну, економічну, соціальну, ідеологічну.

Правові функції конституції:

- установча — конституція встановлює найважливіші інститути суспільства і держави, визначає їх спрямованість;

- регулятивна — конституція є засобом правового регулювання відповідних відносин. При цьому таке регулювання може бути основним, інколи вичерпним (статус вищих органів державної влади) або лише засадничим (визначення правових засад інститутів безпосередньої демократії, власності тощо);

- охоронна — полягає в закріпленні механізму забезпечення реалізації конституційних норм, зокрема шляхом установлення відповідальності за їх порушення;

- системотворча — конституція, будучи основою чинного законодавства, забезпечує єдність і збалансованість елементів правової системи держави.

Існує певна **класифікація конституцій**.

За формою вираження — формалізовані і неформалізовані (матеріальні).

За характеристикою форми державного устрою — конституції федеративних, унітарних держав, конституції суб'єктів федерації.

За порядком прийняття — даровані, народні, договірні:

- ✓ даровані (октройовані) конституції — підготовлені і введені в дію одноособовим актом монарха, диктатора, хунти;

- ✓ народні конституції — приймаються демократичними способами: шляхом всенародного референдуму, установчими зборами або ж парламентським шляхом;

- ✓ договірні конституції — приймаються через укладення відповідної угоди між різними суб'єктами конституційного права (наприклад, конституція СРСР 1924 р.).

За часом дії — тимчасові й постійні:

- ✓ тимчасові конституції — приймаються на певний термін або до настання певної події;

- ✓ постійні конституції — приймаються на невизначений термін (наприклад, Конституція України).

За порядком внесення змін і доповнень конституції традиційно поділяються на гнучкі й жорсткі:

- ✓ гнучка конституція, змінюється в тому самому порядку, що й звичайні закони;

✓ жорстка конституція змінюється в особливому порядку, ускладненому порівняно зі звичайною законодавчою процедурою. Це виявляється, наприклад, у залученні до внесення змін і доповнень спеціального суб'єкта (парламент вносить зміни в конституцію, але вони набувають чинності після референдуму), прийнятті закону про внесення змін і доповнень до конституції кваліфікованою більшістю парламенту тощо.

Не можна не погодитися з думкою про те, що цей поділ такий же некоректний, як і поділ конституцій на писані і неписані без вказівки, про яку конституцію йдеться мова. Формальні конституції завжди є жорсткими (за окремими винятками, які лише підтверджують це правило), матеріальні — завжди гнучкими. Тому практичне значення має лише класифікація формальних конституцій залежно від ступеня складності процедури їх зміни на дуже жорсткі (наприклад, Конституція США 1787 р.) і менш жорсткі (наприклад, Конституція Іспанії 1978 р., Казахстану 1995 р.)⁶.

Спираючись на цю класифікацію, Конституцію України можна охарактеризувати як формалізовану конституцію унітарної держави з автономним утворенням, а також як народну (демократичну), постійну і жорстку конституцію.

Юридичні властивості конституції:

а) її основоположний характер. Це виражається в тому, що, *по-перше*, предметом конституційного регулювання є фундаментальні, найважливіші політико-правові, суспільні відносини, які визначають обличчя суспільства, а, *по-друге*, конституція виступає основою національного законодавства;

б) вища юридична сила, тобто всі інші нормативно-правові акти повинні відповідати положенням конституції;

в) підвищений ступінь стабільності. Він забезпечується спеціальною процедурою внесення змін і доповнень до конституції, відмінною від процедури внесення змін і доповнень до звичайних законів.

Провідна роль Конституції в правовій системі, її вища юридична сила і пряма дія не виключають, на жаль, випадків порушення норм Основного Закону, в тому числі й збоку вищих органів державної влади. Тому Конституція вимагає особливої охорони, захисту, покликаних забезпечити її дотримання як фізичними і юридичними особами, так і державою в особі її органів і посадових осіб. Як справедливо зауважує Г. Мура-

⁶ Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 144.

шин, у правовій демократичній державі неодмінно повинна існувати надійна державна система, здатна швидко й ефективно реагувати на будь-який факт порушення Конституції, забезпечити її правову охорону⁷.

2. Становлення інституту правової охорони конституції в світі та в Україні

Зародження ідеї правової охорони конституції припадає на XVII ст. На той час, та й тепер, вона зводиться в основному до інституту скасування актів, які суперечать конституції. Тобто йдеться про конституційний контроль за відповідністю правових актів Основному Закону держави.

Початкові форми конституційного контролю як самостійного виду державної діяльності можна побачити вже в ряді держав епохи середньовіччя. У Великій Британії в XVII ст. Таємна рада визнавала закони законодавчих нарад (легіслатур) американських колоній недійсними, якщо вони суперечили законам англійського парламенту або загальному праву. В кінці XVIII ст. деякі англійські акти були визнані судом недійсними на території північно-американських штатів.

Доктрина неспеціалізованого судового конституційного контролю найбільш чітко була сформульована в знаменитій *справі «Мербері проти Медісона»* (1803 р.), в якій Верховний Суд США встановив, що закон Конгресу, який суперечить федеральній Конституції, може бути визнаний судом неконституційним, тобто наділив себе повноваженнями судового контролю за відповідністю законів Конституції. Вказаний прецедент, закріплений у 1810—1824 рр. Верховним Судом шляхом винесення аналогічних рішень, заклав основи «американської» (англосаксонської) моделі конституційної юстиції, згідно з якою конституційний контроль здійснюють суди загальної юрисдикції.

Витоками історії спеціалізованого конституційного контролю вважають створення наприкінці XVII ст. у Франції державного органу, до повноважень якого було віднесено встановлення неконституційності законодавчих актів. Ідею охорони конституції в 1795 р. висунув Е. Сійєс, котрий наголошував на необхідності з

⁷ Мурашин Г. Законодавство України про Конституційний Суд / Правова система України: теорія і практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. — К., 1993. — С. 135.

метою реалізації конституції створення «спеціальної влади», яка могла б скасовувати законодавчі акти, що суперечать конституції. Е. Сійєс вважав, що судова влада не повинна охороняти конституцію, і пропонував наділити відповідними повноваженнями спеціальний орган, який він називав «конституційним журі». Ідея Е. Сійєса щодо охорони конституції була реалізована в Конституції Франції 1799 р., яка містила окрему главу про охоронний сенат. Останній міг скасовувати законодавчі акти з підстави їх неконституційності⁸.

Ідея спеціалізованого судового конституційного контролю активно втілюється в життя на європейському континенті після Першої світової війни у вигляді спеціалізованих конституційних судів з виключними повноваженнями по перевірці конституційності законодавчих актів. Ця модель судового конституційного контролю отримала назву «європейської».

Важливу роль у формуванні інституту судового конституційного контролю відіграв професор права Віденського університету Ганс Кельзен. Значною мірою завдячуючи йому, у вересні 1919 р. був створений Вищий Конституційний суд Австрії, а в Конституції 1920 р. був закріплений інститут конституційного судового провадження. Наслідуючи австрійську модель, перед Другою світовою війною судовий конституційний контроль був заснований також у Чехословаччині (1920 р.), Греції (1927 р.), Іспанії (1931 р.), Ірландії (1937 р.).

Особливо значного поширення судовий конституційний контроль в різних модифікаціях набув після Другої світової війни. Він був запроваджений у Японії, Італії (1947 р.), Німеччині, Індії (1949 р.), Сирії, Люксембурзі (1950 р.), Уругваї (1952 р.), Туреччині (1961 р.), Алжирі, Югославії (1963 р.). У деяких країнах конституційний контроль заснований після усунення диктаторських режимів — у Греції (1968 р.), Португалії (1976 р.), Іспанії (1978 р.). В різних формах він утвердився в ряді інших країн Азії, Африки, Центральної і Північної Америки.

Після Другої світової війни велику роль у значному поширенні європейської моделі відіграв світовий досвід здійснення конституційного правосуддя, представлений переважно діяльністю судів загальної юрисдикції. Очевидними стали недоліки американської моделі, такі, наприклад, як зв'язаність суду при вирішенні конституційних питань обставинами розглядуваних ним

⁸ Шаповал В. Сутнісні характеристики конституційного контролю // Право України. — 2005. — № 2. — С. 24.

кримінальних і цивільних справ, довгочасність судового провадження, обов'язковий характер прийнятих рішень лише для сторін у конкретній справі, надання можливості оспорювати неконституційність нормативних актів і дій лише приватними особами. Усі перелічені недоліки і покликана була подолати європейська модель.

Сучасний інститут конституційного правосуддя характеризується такою багатоманітністю форм, яку все важче зводити до двох основних моделей — американської та європейської. Все більш помітною стає тенденція до виникнення різноманітних змішаних форм, у яких у тій чи іншій комбінації поєднуються деякі риси, притаманні кожній з моделей. У цьому зв'язку, очевидно, можна говорити про відносну умовність традиційно протиставлюваних понять «американська модель» і «європейська модель». За збереження між ними принципової різниці в організації відношенні (суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди), в усіх інших відношеннях кожна з них у багатьох країнах набула гібридного характеру (за компетенцією судових органів, формами, які ними застосовуються і видами конституційного контролю). Такі гібридні системи (особливо в країнах, які розвиваються) лише умовно можна характеризувати як американську чи європейську моделі в їх «класичному» варіанті. Разом з тим у ряді країн утверджується й справді «змішана модель», для якої характерне поєднання не тільки різних форм і видів контролю, а й здійснення його як судами загальної юрисдикції, так і спеціалізованими органами конституційного правосуддя (наприклад Греція, Португалія, ПАР)⁹.

Таким чином, можна стверджувати, що нині інститут конституційної юстиції набув універсального характеру — він притаманний переважній більшості сучасних держав. Крім цього, він став невід'ємним атрибутом демократичної правової держави, найбільш ефективною правовою гарантією верховенства конституції, головним елементом у механізмі її правової охорони.

В Україні інститут правової охорони конституції має своєрідну історію. В умовах бездержавного існування українського народу ця ідея зводилася в основному до її закріплення в нереалізованих конституційних проектах та конституційно-правових доктринах.

Так, за Конституцією Пилипа Орлика 1710 р., гарантом дотримання законів, привілеїв, прав і вольностей простого народу

⁹ Сравнительное конституционное право. — М., РАН, 1996. — С. 161.

оголошувався Гетьман Війська Запорізького (ст. II, X, XVI), а король Швеції, крім цього, — ще й гарантом недоторканості кордонів України (ст. II, XVI). Значне місце в справі охорони конституції відводилося Генеральній старшині (ст. VI). Передбачався механізм контролю за діяльністю Гетьмана: «Якщо буде помічено щодо Ясновельможного Гетьмана щось супротивне справедливості й таке, що відхиляється від законів або завдає шкоди вольностям і небезпечне для батьківщини, тоді Старшина, Полковники і Радники можуть... публічно на раді висловити докір Його Ясновельможності, вимагаючи звіту щодо порушення законів і вольностей»¹⁰.

Про окремі елементи правової охорони конституції йшлося в Проекті основ статуту українського суспільства «Вільна спілка» Михайла Драгоманова (1884 р.), Основному законі «Самостійної України» Спілки народу українського (проект Миколи Міхновського) 1905 р. Ідеї правової охорони конституції відображені також у конституційно-правових доктринах Г. Л. Андрузького, М. С. Грушевського, С. С. Дністрянского, О. О. Ейхельмана, І. І. Петрушевича.

Небагато уваги приділялося правовій охороні основного закону в Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. Тут містяться норми, що стосуються лише особливого порядку внесення змін до основного закону, відповідальності міністрів і тимчасового обмеження (припинення) прав і свобод. Тимчасовий основний закон Західно-Української Народної Республіки, з огляду на свою стислість, взагалі не містив положень, які стосувалися б правової охорони конституції.

Із встановленням у 1919 р. Радянської влади в Україні утвердилась державно-правова доктрина, яка не визнавала ідею правової держави та її основоположного принципу — поділу влади. В соціалістичній теорії держави і права підкреслювалася єдність і неподільність державної влади, повновладдя представницьких органів.

Що стосується питання контролю за дотриманням Основного Закону, то в теорії державознавства домінувала концепція про те, що надання права будь-якій інституції перевіряти конституційність актів Верховної Ради порушує її повновладдя і призводить до обмеження ролі обраного народом вищого представницького органу в механізмі влади. Тривалий час головні акти України взагалі не розв'язували питання контролю за дотриманням Осно-

¹⁰ Слюсаренко А.Г., Томенко М. Р. Історія української конституції. — К., 1993.

вного Закону. Зазначене було властиве Конституціям УРСР 1919, 1929 р. У Конституції УРСР 1919 р. йшлося лише про державний контроль над діяльністю Радянської влади, повноваженнями по здійсненню якого наділялися центральні органи влади (ст. 6).

Це питання отримало конституційне врегулювання лише в 1937 р., а потім і в 1978 р., коли Основний Закон республіки вперше в конституційній правотворчості ввів формулу «контроль за виконанням Конституції». Єдиним суб'єктом, правомочним здійснювати вказане повноваження, конституційно визнавалася тільки Верховна Рада УРСР. Вона здійснювала цю функцію безпосередньо або через створювані нею органи, найголовнішим серед яких була Президія Верховної Ради.

Функція безпосереднього конституційного контролю виражалася насамперед у законодавчій і контрольній діяльності парламенту. Приймаючи той чи інший акт, Верховна Рада повинна була встановити, чи відповідає він Конституції. Особлива роль у цьому процесі відводилася постійним комісіям, завданням яких був розгляд проектів законів з правової точки зору, в тому числі і з точки зору їх відповідності Конституції. Парламент був вправі перевірити відповідність актів інших органів Основному Закону, своїм власним актам. Така перевірка здійснювалася, зокрема, при затвердженні указів Президії Верховної Ради. Конституційний контроль парламенту був можливий по відношенню до вже прийнятих ним законодавчих актів. У тому випадку, коли Верховна Рада встановлювала, що діючий закон суперечить Конституції, вона могла законодавчо змінити чи скасувати такий акт.

Постійно діючим парламентським органом, який здійснював конституційний контроль, була Президія Верховної Ради. Відповідно до п. 8 ст. 108 Конституції УРСР 1978 р., вона мала право скасовувати постанови і розпорядження Ради Міністрів, рішення обласних, міських Рад у разі невідповідності їх Конституції і законам республіки.

Конституційна реформа Основного Закону України від 27 жовтня 1989 р., зберігши норми щодо контролю за дотриманням Конституції, згідно з якими він відносився до відома Верховної Ради (ст. 97) та її Президії (п. 6 ст. 106), водночас позначилася новим вирішенням у досліджуваному контексті. Уперше в конституційній правотворчості України передбачалося введення нової інституції, досі невідомої в практиці державно-правового будівництва республіки — *Комітету конституційного нагляду* УРСР. Згідно з Конституцією, він мав обиратися Верховною Радою строком на десять років з числа спеціалістів у галузі політи-

ки і права в складі голови, його заступника та семи членів (ст. 112).

Конституційна реформа 1989 р. не похитнула верховенства вищого представницького органу. Передовсім, передбачена Основним Законом структура на практиці не була сформована, а її конституційна модель виключала можливість реального впливу на долю прийнятих Верховною Радою актів, оскільки Комітет конституційного нагляду не наділявся правом давати висновки про відповідність законів Конституції. Згідно з Основним Законом, згаданий орган був правомочним представляти Верховній Раді висновки про відповідність Конституції тільки проектів законів (п. 1 ст. 112).

Урізаний характер даної інституції полягав також у відсутності в Комітеті конституційного нагляду можливостей безпосереднього скасування будь-яких актів. У випадку виявлення протиріч тих чи інших актів або ж їх окремих положень з Конституцією, а також із законами, Комітет міг направляти органам, що їх видали, висновки про необхідність усунення допущених порушень, що тягнуло за собою припинення виконання даних норм. Що ж до їх скасування, то Комітет мав право лише входити з поданням до Верховної Ради або Ради Міністрів про скасування тих актів підзвітних їм органів чи посадових осіб, котрі суперечать Конституції та законам республіки.

Декларація про державний суверенітет України проголосила здійснення державної влади за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову (гл. III), що диктувало необхідність створення нової моделі конституційного контролю. З цією метою Законом про внесення змін і доповнень до Конституції УРСР від 24 жовтня 1990 р. замість колишнього Комітету конституційного нагляду передбачалося створення *Конституційного Суду*. Основний Закон визначив порядок обрання КС, його склад, строк повноважень, принципи і правові основи діяльності¹¹.

3 червня 1992 р. був прийнятий Закон про Конституційний Суд України¹². До компетенції Конституційного суду було віднесено розгляд справ про: конституційність актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Президії Верховної Ради України, Верховної Ради і Ради Міністрів Республіки Крим; конституційність міжнародних договорів

¹¹ Закон УРСР «Про внесення змін до Конституції УРСР» від 24 жовтня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 45. — Ст. 606.

¹² Закон України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 33. — Ст. 471.

України; розпуск партій; спори між територіальними утвореннями України; додержання Президентом, Прем'єр-міністром, іншими членами Уряду, Головою Верховного Суду, Головою Вищого Арбітражного Суду, Генеральним прокурором України, а також дипломатичними та іншими представниками України Конституції і законів України в разі порушення питання про дострокове припинення їхніх повноважень (ст. 4).

Але незважаючи на те, що Постановою Верховної Ради України про порядок введення цього Закону в дію вибори Конституційного Суду передбачалося провести в червні 1992 р., Конституційний Суд, крім його Голови (проф. П. Юзькова), за цим законом так і не був обраний. Причиною цього була незавершеність та слабкість положень про Конституційний Суд, зокрема недосконалий порядок формування Конституційного Суду. За Законом, судді Конституційного Суду України мали обиратися Верховною Радою України на 10 років, а пропозиції про персональний склад суддів — подаватися Головою Верховної Ради України та Президентом України в рівній кількості, за погодженням. Внаслідок відсутності такого погодження через політичне протистояння конституційні і законодавчі положення про орган конституційної юрисдикції залишалися нереалізованими.

Проект Конституції, винесений Верховною Радою на всенародне обговорення 1 липня 1992 р.¹³, а також проект Конституції в редакції від 26 жовтня 1993 р.¹⁴ містили спеціальний розділ, присвячений Конституційному Суду, який, щоправда, мав назву «Охорона Конституції». Очевидно, що така назва розділу була неточною, оскільки це поняття охоплює набагато ширше коло відносин, а даний розділ був присвячений виключно Конституційному Суду України.

Новим етапом у процесі визначення правових засад створення і діяльності Конституційного Суду України стало прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України. За нею Конституційний Суд було визначено як єдиний у державі орган конституційної юрисдикції, змінено порядок формування Конституційного Суду, його компетенцію.

На основі конституційних положень 16 жовтня 1996 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про Конституційний

¹³ Проект Конституції України, винесений на всенародне обговорення 1 липня 1992 р. // Голос України. — 1992. — 2 липня

¹⁴ Проект конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 р. // Голос України. — 1993. — 3 листопада.

Суд України»¹⁵. Ним було деталізовано порядок формування Конституційного Суду, визначено статус суддів, засади організації та діяльності Суду, правила конституційного провадження. Невдовзі був сформований і розпочав свою діяльність сам Конституційний Суд України.

Таким чином, спеціалізований конституційний контроль є новим інститутом в нашій історії, по суті він є ровесником України як незалежної держави. Тому закономірно, що чинний варіант правового регулювання статусу Конституційного Суду України розроблено з урахуванням досвіду роботи конституційних судів інших демократичних держав. У такий спосіб українське законодавство сприйняло основні риси європейської моделі судового конституційного контролю.

3. Поняття і система правової охорони конституції

Нині правова охорона конституції розглядається як складова більш масштабного поняття, яким є охорона конституції. Остання розглядається як у широкому, так і в вузькому розумінні. У широкому розумінні охорона конституції — це система різноманітних заходів щодо забезпечення реальної дії основного закону, а саме: юридичних, політичних, економічних, соціальних, освітньо-виховних тощо.

Справді, охорона конституції не відбувається сама собою. Вона потребує серйозної організаційної роботи як щодо формування певного світогляду, загальнокультурної, політичної та правової свідомості, так і щодо створення норм та інститутів, матеріальних ресурсів, які забезпечують усебічну дію основного закону¹⁶. Суб'єктами охорони конституції в такому широкому розумінні цього поняття є всі ті державні органи, об'єднання громадян, фізичні та юридичні особи, які сприяють реалізації конституційних норм.

У вузькому розумінні під охороною конституції слід розуміти сукупність лише юридичних засобів, що забезпечують і гарантують дію конституційних норм. Тобто тут йдеться вже про власне правову охорону конституції. В науковій літературі вона визна-

¹⁵ Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

¹⁶ Конституционное право: Учебник / Под ред. проф. В. В. Лазарева. — М.: Новый юрист, 1998. — С. 505.

часться по-різному¹⁷. Загалом *правову охорону конституції* можна визначити як сукупність правових засобів (гарантій), за допомогою яких забезпечується реалізація конституційних норм і дотримання режиму конституційної законності.

Завданням правової охорони конституції є контроль за правомірністю дій суб'єктів права, а у випадку виявлення правопорушень — вжиття заходів для відновлення порушеного правопорядку, застосування державного примусу до правопорушників, створення умов для запобігання правопорушенням¹⁸.

По суті охорона (захист) конституції — обов'язок і завдання всіх державних органів і посадових осіб, які виконують їх шляхом застосування різноманітних правових засобів у межах наданої їм компетенції. При цьому особлива відповідальність покладеться на вищі органи державної влади: главу держави, парламент, уряд.

Захист конституції здійснюють правоохоронні органи, зокрема суди і прокуратура. У сфері захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина велику роль відіграє інститут Уповноваженого парламенту з прав людини (омбудсмена). Однак у науці конституційного права в якості правових засобів охорони конституції звичайно розуміють не стільки перелічені вище гарантії, скільки передбачені конституцією інституційні та процедурні гарантії дотримання державною владою, її різноманітними органами конституційної законності¹⁹. Отже, правова охорона конституції включає в себе сукупність не всіх юридичних засобів, а лише спеціально-юридичних, тобто таких, які передбачені нормами конституційного права. Крім цього, визначаючи зміст механізму правової охорони конституції, можна вказати на те, що при цьому мається на увазі не стільки контроль за дотриманням основного закону, що здійснюється громадянами, їх об'єднаннями, органами місцевого самоврядування і т. д. (факультативний, тобто необов'язковий контроль), скільки контроль, що здійснюється державними органами, для яких цей обов'язок прямо

¹⁷ Див. напр.: *Лунь З.* Правова охорона конституції: до питання про постановку проблеми // *Право України*. — 2002. — № 7. — С. 15; *Савенко М.* Функція правової охорони Конституції України // *Право України*. — 2001. — № 9. — С. 6; *Курс Советского государственного права* / Под ред. Б. В. Щетинина и А. Н. Горшенева. — М., 1971, с. 99; *Савенко М.* Функція правової охорони Конституції України // *Право України*. — 2001. — № 9. — С. 7; *Конституционное право: Учебник* / Отв. ред. А. Е. Козлов. — М., 1996. — С. 401.

¹⁸ *Савенко М.* Функція правової охорони Конституції України // *Право України*. — 2001. — № 9. — С. 6.

¹⁹ *Сравнительное конституционное право*. — М.: РАН, 1996. — С. 159.

передбачений конституційно-правовими нормами (обов'язковий контроль).

Правова охорона конституції забезпечується певними засобами, тобто реалізацією відповідних правових гарантій. **Гарантії правової охорони конституції** — це інституційні та процедурні засоби та заходи, які забезпечують правову охорону і захист інститутів і принципів, закріплених у конституції, а також спрямовані на забезпечення стабільності останньої. Вони становлять єдиний механізм, систему взаємообумовлених і взаємозалежних елементів²⁰. Щодо переліку цих елементів, тобто засобів, гарантій правової охорони конституції, то в науковій юридичній літературі з цього питання немає єдиної позиції. Загальновизнаними гарантіями правової охорони конституції є:

- конституційний контроль;
- конституційно-правова відповідальність;
- гарантії стабільності конституції (особливий порядок прийняття конституції і внесення до неї змін).

Ці гарантії реалізуються в діяльності відповідних суб'єктів, які наділені конкретними повноваженнями щодо реалізації відповідних засобів правової охорони конституції. В літературі перелік цих суб'єктів визначається по-різному. Так, О. Ф. Фрицький суб'єктами правового захисту Конституції України вважає главу держави — Президента України, який згідно з ч. 2 ст. 102 Конституції, є гарантом додержання Конституції; Верховну Раду України, яка є єдиним органом законодавчої влади і до повноважень якої належить внесення змін до Конституції; Кабінет Міністрів України, який згідно, з п. 1 ст. 116 Конституції, забезпечує виконання Конституції і законів України; центральні і місцеві органи виконавчої влади; правоохоронні органи (суди, прокуратура) та адвокатура; Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції²¹.

М. В. Тесленко основними суб'єктами правової охорони Конституції України називає державу, суспільство (як важливий інститут громадського контролю) і конкретну особу, особистість (як інститут основоположних прав і свобод). Водночас їх вона вважає і об'єктами правової охорони Конституції²².

²⁰ Лунь З. Правова охорона конституції: до питання про постановку проблеми // Право України. — 2002. — № 7. — С. 15.

²¹ Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 74.

²² Тесленко М. Юридична природа правової охорони конституції // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 3. — С. 28.

Очевидно, що визначене вказаними авторами коло суб'єктів передбачає широке розуміння правової охорони Конституції України. Крім цього, як нам видається, всі визначені вище суб'єкти є суб'єктами *правовідносин* у сфері правової охорони Конституції, проте не всі з них є суб'єктами *такої охорони*. Тобто суб'єктами правової охорони Конституції можуть вважатися лише ті органи (спільноти), які: по-перше, здійснюють *конкретні* повноваження у сфері правової охорони Конституції; по-друге, визначені повноваження реалізують на основі і *відповідно до Конституції* (конкретних її норм); по-третє, відповідна діяльність має за мету забезпечення режиму власне *конституційної* законності, тобто така діяльність спрямована на забезпечення верховенства Конституції України та її прямої дії на всій території держави.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що правова охорона Конституції України реалізується через організаційну діяльність таких суб'єктів:

- Український народ;
- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Конституційний Суд України.

Правову охорону Конституції зазначені вище органи здійснюють у межах наданих їм повноважень і в порядку, визначеному законодавством. Вони можуть створювати спеціальні допоміжні органи і установи: комітети, ради, комісії тощо. Основна відповідальність за правову охорону Конституції України покладається насамперед на Президента України як гаранта держання Основного Закону і Верховну Раду України. Проте діяльність щодо забезпечення правової охорони Конституції ці органи здійснюють поряд з іншими видами діяльності. На відміну від них, для Конституційного Суду України функція правової охорони Конституції є визначальною. Він спеціально створений для забезпечення верховенства Конституції в правовій системі держави.

Охорона конституції може здійснюватися не правовими засобами, що інколи прямо передбачено в основному законі. Так, Конституції Німеччини, Словаччини та деяких інших країн передбачають право громадян (народу) на опір неконституційній владі. Але використання неправових засобів — винятковий випадок і в звичайних умовах головними й вирішальними є правові засоби охорони конституції, які забезпечують її стабільність і режим конституційної законності.

Звичайно, перелічені вище гарантії не можуть забезпечити абсолютної охорони конституції. На думку видатного німецького конституціоналіста К. Хессе, міцність (тривкість) конституції є на-самперед питанням її нормативної сили. Чим більше конституційний порядок відповідає умовам історичної ситуації, чим більша готовність визнавати зміст конституції як обов'язковий, і чим більша рішучість цей зміст актуалізовувати, тим швидше й легше можна уникнути чи відвернути її порушення. Де принципова згода, на якій заснована нормативна сила конституції, відсутня чи втрачається, конституція втрачає основу своєї життєвої сили чи дієвість, і самі лише інституційні гарантії не здатні більше допомогти²³.

Розглянемо детальніше згадані гарантії правової охорони Основного Закону держави.

4. Характеристика гарантій правової охорони конституції

Центральним елементом системи правової охорони конституції є **конституційний контроль** — передбачена законодавством діяльність уповноважених державних органів, яка полягає в перевірці та оцінюванні відповідності правових актів конституції та в усуненні встановлених невідповідностей шляхом застосування різних юридичних засобів (скасування, зупинення дії акта, право вето тощо)²⁴. Конституційний контроль є специфічною функцією компетентних державних органів щодо забезпечення верховенства конституції, її прямої дії в діяльності суб'єктів суспільних відносин²⁵. Тим самим можна констатувати, що конституційний контроль є функцією влади в правовій державі.

Конституційний контроль може бути позасудовим або судовим. Позасудовий конституційний контроль здійснюється органами державної влади загальної компетенції (парламентом, главою держави, урядом) у формі реалізації відповідних повноважень у сфері правової охорони конституції з метою гарантування її верховенства. Для здійснення контрольних повноважень відповідними органами можуть створюватися спеціальні допоміжні органи (парламентський омбудсмен, комісії, комітети тощо).

²³ Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. — М., 1981. — С. 324.

²⁴ Луць З. І. Правова охорона конституції: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — С. 7.

²⁵ Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учеб. пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 25.

Судовий конституційний контроль поділяється на неспеціалізований, тобто такий, що здійснюється судами загальної юрисдикції, або спеціалізований, коли він здійснюється спеціально створеними судовими органами — конституційними судами. Інколи конституційний контроль здійснюється квазісудовими органами, наприклад, Конституційною Радою у Франції.

У науці конституційного права поняття «конституційний контроль» вживається в широкому і вузькому розумінні. У першому випадку конституційний контроль — це діяльність усіх державних органів, що здійснюють повноваження у сфері забезпечення верховенства конституції. У вузькому розумінні під конституційним контролем розуміють відповідну діяльність лише спеціалізованих органів конституційного контролю.

Конституційний контроль подібний до конституційного нагляду. Проте якщо прийняті в результаті здійснення конституційного контролю рішення є юридично обов'язковими, остаточними і мають наслідком скасування неконституційного акта чи окремих його положень, то при здійсненні конституційного нагляду акти органу, що його здійснює, мають рекомендаційне значення і не тягнуть за собою втрати чинності відповідного акту. Прикладом здійснення конституційного нагляду може бути діяльність Комітету конституційного нагляду в СРСР.

Одним із засобів правової охорони конституції є **конституційно-правова відповідальність** — специфічний вид юридичної відповідальності, що настає у випадках і порядку, передбачених у конституції держави. Підставою її настання є вчинення конституційного правопорушення (делікту). Останній визначається як суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, що посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність²⁶.

Разом з цим особливістю конституційно-правової відповідальності є її політичний характер. Це означає, що така відповідальність може реалізовуватися навіть тоді, коли правові норми взагалі не порушуються. В цьому разі конституційна відповідальність пов'язується з діями, які розцінюються як негативні в політичному плані. Прикладом такого виду відповідальності є колективна відповідальність уряду перед парламентом, передбачена ст. 87 Конституції України (прийняття резолюції недовіри Кабі-

²⁶ Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12. 00. 02. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2007. — С. 4.

нету Міністрів України). Притягнення уряду до такого виду відповідальності визначається не критеріями законності дій Кабінету Міністрів України або окремих його членів, а додержанням програми і політики, яку прийняла Верховна Рада України після сформування уряду²⁷.

Проте для правової охорони конституції визначальне значення має не політичний, а правовий аспект конституційно-правової відповідальності.

Важливим засобом правової охорони конституції є відповідальність вищих посадових осіб держави за порушення конституції, яка в основному зводиться до усунення їх від виконання своїх обов'язків. Ця парламентська судова процедура (імпічмент) вперше була застосована в Англії в кінці XIV ст. Згодом цей інститут справив значний вплив на конституційний розвиток багатьох країн. Спочатку він був інкорпорований у конституцію США, а в даний час закріплений у конституціях багатьох країн, хоча і в різних модифікаціях.

Відмінності в процедурі імпічменту стосуються насамперед кола державних діячів, проти яких може бути висунуте звинувачення. Конституція США передбачає можливість усунення з посад у порядку імпічменту президента, віце-президента, суддів і цивільних посадових осіб (федеральних державних службовців). В Італії, Франції, Німеччині, Росії процедура імпічменту поширюється лише на президента, в Японії — на суддів.

Проблема відповідальності глави держави тісно пов'язана з формою правління. В монархіях глава держави, зазвичай, не несе відповідальності за свої дії, оскільки його особа визнається конституціями священною і недоторканою. У цьому відношенні показовою є конституція Іспанії 1978 р., де закріплено, що «особа короля є недоторканою, і він не підлягає відповідальності»²⁸. Крім того, в парламентських монархіях діє своєрідна презумпція невинуватості глави держави, згідно з якою глава держави — монарх, не може помилятися, бо діє за порадою своїх міністрів²⁹.

Конституційне право країн з республіканською формою правління найчастіше формулює загальний принцип невідповідальності президента (стосовно, в основному, його політичної діяльності), не виключаючи, однак, при цьому його можливої юридичної (судової) відповідальності за вчинення тяжких правопорушень.

²⁷ Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. — 3-є вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 38.

²⁸ Конституции буржуазных государств. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 290.

²⁹ Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 611.

Ще одна відмінність у процедурі імпичменту стосується підстав притягнення до відповідальності. За Конституцією США підставою для порушення справи є обвинувачення в порушенні конституції, державній зраді і хабарництві.

В інших країнах, особливо там, де імпичмент можливий лише щодо президента, перелік підстав для цього вужчий: в Італії — це державна зрада, посягання на конституцію, в Німеччині — умисне порушення конституції чи іншого закону.

Передбачена конституціями процедура притягнення президента до відповідальності неоднакова в різних країнах. У європейських країнах континентального права, у франкомовних країнах Африки справа найчастіше порушується парламентом, а посади справа вирішується відповідною судовою інстанцією (конституційним чи верховним судом)³⁰.

У США, країнах Латинської Америки, а також деяких колишніх британських колоніях парламент, як правило, вирішує питання не тільки про притягнення президента до відповідальності, а й про його винність. У таких державах з двопалатними парламентами, як США, Бразилія, Мексика, нижня палата має право абсолютною чи кваліфікованою більшістю голосів пред'явити президенту відповідне звинувачення і призначити спеціальний комітет із розслідування, в обов'язки якого входить аналіз звинувачення і подання палаті відповідної доповіді. Процедура розслідування аналогічна судовому розслідуванню з кримінальних справ (виклик свідків, представлення доказів і т. д.). Якщо нижня палата підтверджує висунуте звинувачення (переважно 2/3 голосів), то справа передається у верхню палату, яка виступає в ролі своєрідної судової інстанції і приймає відповідний вердикт кваліфікованою більшістю.

Рішення про імпичмент має один наслідок — усунення з посади. Після такого рішення парламенту вступає в дію звичайна

³⁰ Залежно від ролі, яку відіграють органи конституційної юстиції в процедурі імпичменту, можна виділити дві групи країн. В одній групі орган конституційного правосуддя безпосередньо вирішує питання про усунення глави держави з посади, тобто посади звинувачення, висунутого парламентом (Австрія, Угорщина, Італія, Чехія та ін.). До другої групи країн відносяться ті, де органи конституційного правосуддя дають лише висновок з різних питань, пов'язаних з процедурою імпичменту (Болгарія, Білорусь, Казахстан, Румунія, Росія). Так, Конституційний Суд РФ дає висновок лише про дотримання встановленого порядку висунення обвинувачення проти президента (ч. 7 ст. 125 Конституції), Конституційний Суд Білорусі — висновок про порушення Президентом Конституції (висновок про вчинення ним злочину дає спеціальна комісія Верховної Ради — ст. 104 Конституції). В Румунії відповідне повноваження Конституційного Суду дуже обмежене — він дає «конституційну раду» щодо пропозиції про усунення президента (ст. 144 Конституції).

процедура кримінального переслідування; остаточний вирок виноситься судом у загальному порядку. Винятком є декілька країн, наприклад Австрія, де конституційний суд може винести рішення не тільки про усунення президента (чи інших посадових осіб) з посади, а й про його кримінальну відповідальність.

У США мали місце дві спроби імпічменту президента (в 1868 і 1974 р.), але обидві були невдалими. Винними в порядку імпічменту були визнані чотири федеральних судді. Імпічменту були піддані президент Бразилії Ф. Колор і президент Венесуели К. Перес у 1993 р.³¹

Для зміщення президента з займаної посади подекуди використовується також всенародне голосування (референдум), на який виноситься, по-суті, питання про політичну відповідальність президента. Якщо ж відповідна пропозиція парламенту відхиляється на референдумі, то це розглядається як вираз недовіри парламенту з боку виборців і тягне за собою його розпуск. Відповідний механізм відповідальності президента передбачений конституціями Австрії (п. 6 ст. 60) та Ісландії (ст. 11).

Принагідно варто зауважити, що чинна Конституція України не передбачає інституту висловлення недовіри Президенту України, Верховній Раді України чи будь-яким іншим конституційним органам державної влади як можливої підстави дострокового припинення їхніх повноважень³².

В Україні, відповідно до чинного законодавства, як засіб забезпечення правової охорони конституції можна виділити такі форми конституційно-правової відповідальності:

- усунення з поста (усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури імпічменту);
- дострокове припинення повноважень або розпуск органу державної влади (дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим у випадках, передбачених Конституцією);
- відставка посадових осіб (відставка Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України);
- звільнення з посади (звільнення з посад голів місцевих державних адміністрацій);
- висловлення вотуму недовіри органу чи посадовій особі (прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України).

³¹ Иностранное конституционное право / Под. ред. проф. В. В. Маклакова. — М.: Юрист. — 1996. — С. 30.

³² Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою від 27 березня 2000 р. № 3-рп/2000.

У таких формах реалізується ретроспективна конституційна відповідальність, тобто така, що є наслідком порушення норм конституції. Проте для правової охорони конституції важливе значення має і позитивний аспект конституційної відповідальності, що полягає у відповідальному ставленні органу чи особи до своїх обов'язків, належному їх виконанні (позитивна конституційна відповідальність).

Гарантії стабільності конституції полягають в особливому порядку внесення до неї змін чи прийняття нової конституції. Цей порядок характеризується поняттям жорсткості конституції.

Жорсткість конституції проявляється у двох аспектах: матеріальному і процедурному. В першому випадку йдеться про обмеження установчої влади, встановлення певних меж її здійснення, що характерно для багатьох сучасних конституцій. Установча влада обмежується за змістом (предметом перегляду), а також за часом і обставинами її здійснення. Останнім часом усе більше поширюється практика оголошення основних, найважливіших конституційних положень такими, що не підлягають зміні. Це одна з найважливіших правових гарантій стабільності конституції, яка забезпечує необхідний ступінь її статичності. Аналіз відповідних статей нових конституцій свідчить про те, що, як правило, не підлягають перегляду положення, які закріплюють конституційні принципи, які складають основи конституційного ладу, інститут прав і свобод людини, порядок зміни конституції. Деякі конституції обмежуються вказівками на один чи декілька об'єктів, які не підлягають зміні, інші вилучають з предмету можливого перегляду значну кількість статей і навіть цілі розділи.

Схожі обмеження встановлені Конституцією України, частина перша статті 157 якої передбачає, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України³³.

Обмеження установчої влади, яке стосується заборони змінювати основний зміст конституції цілком виправдано, бо така зміна, по-суті, означає заміну діючої конституції новою, але в порядку звичайної процедури прийняття законів про поправки. Саме цим пояснюється характерна для багатьох сучасних консти-

³³ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1996.

туцій, в тому числі й для української, тенденція до обмеження установчої влади за змістом.

Інший вид обмежень цієї влади — за часом. Встановлюється, наприклад, що протягом певного терміну після прийняття конституції вона не підлягає зміні. Таке рішення покликане гарантувати стабільність конституцій в період, коли йде процес формування передбачених нею інститутів і налагодження її нормального функціонування. Разом з тим воно дає можливість виявити протягом цього строку дії конституції її недоліки і недосконалості, які можуть бути усунуті наступними змінами.

Конституція України передбачає обмеження лише щодо повторного подання законопроекту про внесення змін. До розділів I, III і XIII з одного й того самого питання таке подання можливе лише до Верховної Ради наступного скликання. Законопроект про внесення змін до інших розділів, який розглядався Верховною Радою України і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради не раніше, ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Крім того, Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може змінювати одні і ті самі положення Конституції України (статті 156, 158 Конституції України).

Багато конституцій містять також обмеження установчої влади за обставинами: забороняється вносити зміни в період надзвичайного, особливого і воєнного стану (Бразилія, Молдова, Іспанія), у випадку посягання на територіальну цілісність держави (Франція). Конституція України не може бути змінена в умовах надзвичайного або воєнного стану (стаття 157 Конституції України). Доцільність такого обмеження очевидна.

Світовій конституційній практиці відомі різноманітні процедури прийняття конституційних законів. Вони відрізняються від звичайної законодавчої процедури. В цілому процедура прийняття конституційного закону складається з кількох стадій, кількість і характер яких у різних країнах неоднакові.

Першою стадією є внесення конституційного законопроекту. Право ініціативи конституційного перегляду надається певним суб'єктам, коло яких може збігатися або не збігатися з колом суб'єктів, наділених правом звичайної законодавчої ініціативи. В останньому випадку це коло, як правило, вужче від кола суб'єктів, наділених правом внесення звичайних законопроектів. Наприклад, в Україні право законодавчої ініціативи належить Президентові України, народним депутатам та Кабінету Міністрів України (стаття 93 Конституції України), а право законодавчої

ініціативи щодо внесення змін до Конституції — Президентові і не менше як третині депутатів від конституційного складу Верховної Ради України (стаття 154 Конституції України). Що ж стосується законопроекту про зміну розділів I, III і XIII Конституції, то для внесення його на розгляд парламенту він повинен бути підтриманий не менше як двома третинами депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Цим повноваженням наділений також Президент України (стаття 156 Конституції України).

Разом з тим у колі суб'єктів можуть знаходити відображення особливості державного устрою окремих країн. Так, у ряді федеративних держав правом ініціативи конституційного перегляду наділені в тій чи іншій формі суб'єкти федерації. В унітарних державах, які мають у своєму складі автономні утворення, останні, як правило, цим правом не наділяються.

У ряді країн конституційний законопроект може бути внесений у порядку «народної ініціативи», тобто певною кількістю виборців. Особливо широко це використовується в Швейцарії. Певний досвід у цьому відношенні має й Україна. Як відомо, 16 квітня 2000 року на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою було схвалено проект Закону України про внесення змін до Конституції України. Відповідно до встановленої Конституцією України (розділом XII) процедури, 13 липня 2000 року цей проект, що був поданий Президентом України до Верховної Ради, остання попередньо схвалила. Проте тоді згаданий проект реформування основного закону держави так і не набув чинності, адже на наступній черговій шостій сесії Верховної Ради він прийнятий не був.

Друга стадія законодавчої процедури — прийняття закону про внесення змін до конституції — характеризується низкою специфічних моментів. Насамперед, з точки зору застосовуваної процедури внесення змін можна виділити дві групи конституцій: конституції, всі статті яких змінюються в одному порядку, і конституції, що містять так звані укріплені статті, які змінюються в складнішому порядку, ніж інші. Україна відноситься до другої групи, оскільки на конституційному рівні закріплено дві процедури внесення змін до Конституції України. Перша з них (її можна назвати загальною) передбачена статтю 155 Основного закону: законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної

Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менше як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Ускладнений порядок передбачений для внесення змін до розділів I «Загальні засади», II «Вибори. Референдум» і XIII «Внесення змін до Конституції України». Законопроект про внесення змін до цих розділів подається до Верховної Ради України Президентом України або не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття, не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України (стаття 156 Конституції України).

Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції. Здійснюючи повноваження щодо перевірки відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції вимогам статей 157 і 158 Конституції України, Конституційний Суд України забезпечує конституційність реалізації Верховною Радою України повноважень щодо внесення змін до Конституції, що є однією з основних гарантій додержання встановленого порядку внесення таких змін, а отже, і гарантією стабільності Конституції України.

Що стосується промудгації конституційних законів, то загальнопоширена практика, коли конституційних закон, прийнятий на референдумі чи схвалений суб'єктами федерації, не підлягає затвердженню главою держави. Крім того, конституційний закон, прийнятий парламентом, у більшості країн промудгується главою держави, який не наділений у цьому випадку правом вето.

Відповідно до п. 30 ст. 106 Конституції України, право вето Президента України на закони, прийняті Верховною Радою України, не поширюється на закони про внесення змін до Конституції України.

Аналіз способів і процедури зміни конституції дає змогу зробити висновок про те, що для більшості сучасних держав характерна тенденція до посилення юридичних гарантій стабільності основного закону. Про це, зокрема, свідчить зростання кількості конституцій, які передбачають недоторканість основоположних положень чи ускладнену процедуру їх зміни. Разом з цим навряд чи можна пояснити незмінність чи динамізм тієї чи іншої консти-

туції тільки передбаченим порядком її зміни. Дуже важливе значення мають історичні, та політичні фактори. Світовий досвід конституційного розвитку дає немало прикладів, коли достатньо жорсткі конституції змінювалися майже перманентно. Так, Конституція Мексики 1917 року, незважаючи на те, що встановлювала досить складну процедуру зміни, з 1921 по 1984 рік була змінена 369 разів. Ці зміни торкнулися 55 % її статей, причому багато з них змінювалися неодноразово³⁴. Однією з причин такої легкості перекроювання конституції є особливості політичної системи, яка полягає в тому, що протягом усього періоду домінуюче становище займала одна політична партія, яка мала необхідну більшість як у федеральному, так і в штатних парламентах.

І навпаки, в умовах багатопартійної системи, при якій можливі різні комбінації розстановки політичних сил у парламенті і поза ним, навіть конституції, які передбачають порівняно просту процедуру зміни, можуть на практиці виявитися дуже жорсткими³⁵.

Стабільність конституції не слід абсолютизувати, зводячи її виключно до поняття незмінюваності основного закону. Як влучно зауважує В. М. Шаповал, конституція не може бути «священною короною», адже вона покликана забезпечувати суспільний поступ і зумовлений ним державно-правовий розвиток³⁶. Тому конституція не повинна ставати гальмом такого поступу і розвитку. Принципи стабільності й динамізму основного закону повинні не протиставлятися один одному, а розумно поєднуватися і доповнюватися. Саме своєчасність коригування відповідних норм конституції, зумовленість цього процесу досягненням відповідного рівня суспільно-політичного консенсусу свідчить про актуальність і реальність основного закону, забезпечуючи тим самим його стабільність.

5. Суб'єкти правової охорони конституції

Питання правової охорони конституції в сучасній конституційній державі не може бути справою якогось одного державного ор-

³⁴ Мексиканские Соединённые Штаты. Конституция и законодательные акты. — М., 1986. — С. 19.

³⁵ Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 157.

³⁶ Шаповал М. Основний Закон України і референдум: до питання про стабільність Конституції // Право України. — 2000. — № 2. — С. 5.

гану чи суспільно-політичного інституту³⁷. Це зумовлено значимістю основного закону для держави, суспільства, а також людини й громадянина. Тому для забезпечення охорони конституційного ладу держави, конституційних принципів і норм відповідними повноваженнями наділяються вищі органи державної влади (парламент, глава держави, уряд), створюються спеціальні органи правової охорони конституції (конституційний суд). Повноваження у сфері забезпечення верховенства конституції в Україні здійснюють і інші органи: Рада національної безпеки та оборони України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суди, органи прокуратури, інші правоохоронні органи. Проте перелічені органи здійснюють в основному контроль (нагляд) за законністю у відповідних сферах суспільного життя, а не конституційністю. Забезпечення конституційності не є сутнісною характеристикою їхньої діяльності. Крім цього, поняття правової охорони конституції передбачає насамперед реалізацію відповідних повноважень щодо забезпечення верховенства конституції вищими органами державної влади. При цьому їх компетенція визначена нормами Конституції України. Виходячи з цього, організаційно-правовий механізм правової охорони Конституції України складає спрямована на забезпечення її верховенства організаційна діяльність таких суб'єктів як Верховна Рада України, Президент України і Конституційний Суд України.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що певними повноваженнями у сфері правової охорони Конституції України наділений також *Український народ*. Це випливає з такого:

- саме Український народ є суб'єктом прийняття Конституції України (відповідно до преамбули чинної Конституції України, вона прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей);

- згідно зі ст. 5 Конституції України, народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, виключно народове належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69 Конституції); всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менше як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу (ст. 72 Конституції);

³⁷ *Тодыка Ю. Н.* Конституция Украины: проблемы теории и практики. — Харьков: Факт, 2000. — С. 293.

- згідно зі ст. 73 Конституції, виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України;

- відповідно до ч. 1 ст. 156 Конституції України, всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України, затверджується законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», що прийнятий не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Верховна Рада України як орган законодавчої влади, будучи суб'єктом (органом) правової охорони Конституції України, здійснює відповідну функцію в таких формах:

- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту);

- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції та закону (в тому числі, у формі прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України);

- вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;

- призначення на посади та звільнення з посад третини складу Конституційного Суду України;

- дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України;

- затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;

- надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

- здійснення парламентського контролю в межах, визначених Конституцією та законом;

- прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів України чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менше як однією третьиною від конституційного складу Верховної Ради України;

- затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим змін до неї (вище перелічені повноваження парламенту, передбачені ст. 85 Конституції України).

Функція правової охорони Конституції України (конституційного контролю) здійснюється Верховною Радою України також у

формі діяльності Рахункової палати, парламентських комітетів, а також тимчасових спеціальних комісій і тимчасових слідчих комісій. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Крім цього, Верховна Рада України функцію правової охорони Конституції України здійснює в процесі своєї повсякденної діяльності, реалізуючи свої повноваження відповідно до Основного закону держави. Аналогічно це стосується і Президента України.

Президент України, відповідно до Конституції України, є главою держави і виступає від її імені. Як глава держави Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина (відповідно до статті 102 Конституції).

Як гарант додержання³⁸ Основного Закону держави Президент України, відповідно до статті 106 Конституції України, здійснює такі повноваження:

- припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених Конституцією (ст. 90, п. 8 ст. 106 Конституції);
- реалізує своє право законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції);
- призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою (п. 8 ст. 106 Конституції);
- зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п. 15 ст. 106 Конституції);
- скасовує акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим (п. 16 ст. 106 Конституції);
- приймає, відповідно до закону, рішення про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях (пункти 20, 21 ст. 106 Конституції);
- призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України (п. 22 ст. 106 Конституції);

³⁸ Вживаний у Конституції термін «додержання» не зовсім вдалий, адже додержання (дотримання) є лише однією з форм реалізації норм права, поряд з їх використанням, виконанням і застосуванням. Разом з цим є підстави вважати, що законодавець, вживаючи поняття «додержання», мав на увазі загальні повноваження Президента України у сфері реалізації Конституції України.

- підписує закони, прийняті Верховною Радою України (п. 29 ст. 106 Конституції);

- має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30 ст. 106 Конституції);

- за поданням Кабінету Міністрів України звільняє з посади голів місцевих державних адміністрацій; скасовує рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України (ч. ч. 4, 8 ст. 118 Конституції);

- зупиняє дію нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з мотивів їх невідповідності Конституції України та законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (ч. 2 ст. 137 Конституції);

- звертається з конституційним поданням до Конституційного Суду України щодо: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 ст. 150 Конституції); 2) офіційного тлумачення Конституції України та законів України (пункт 2 ст. 150 Конституції); надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції).

Спеціалізованим органом правової охорони Конституції України є **Конституційний Суд України**. В його діяльності реалізуються усі засоби (гарантії) правової охорони Конституції України — конституційний контроль, конституційно-правова відповідальність, гарантії стабільності Конституції України. Ці засоби (гарантії) правової охорони Конституції України реалізуються Конституційним Судом України при здійсненні повноважень щодо:

- вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- надання висновку про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів України, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди, та їх обов'язковість;

- надання висновку щодо додержання процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

- офіційного тлумачення Конституції України та законів України;

- надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157, 158 Конституції України.

Здійснюючи визначені Конституцією повноваження, Конституційний Суд України виконує завдання щодо гарантування верховенства Конституції як Основного Закону на всій території України.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть функції і юридичні властивості конституції.
2. Чим, на Вашу думку, зумовлена необхідність правової охорони конституції?
3. Що Ви знаєте про становлення і розвиток моделей судового конституційного контролю?
4. Які особливості правової охорони конституції характерні для періоду існування УРСР?
5. Охарактеризуйте юридичну природу Комітету конституційного нагляду УРСР (СРСР).
6. Які, на Вашу думку, причини того, що до 1996 року в Україні інститут судового конституційного контролю не функціонував?
7. Визначте поняття і завдання правової охорони конституції.
8. У чому полягає сутність конституційного контролю і чим він відрізняється від конституційного нагляду?
9. Назвіть форми конституційно-правової відповідальності за законодавством України
10. У чому сутність і призначення гарантій стабільності конституції?
11. Чому Український народ може вважатися суб'єктом правової охорони Конституції України?
12. Яка роль Верховної Ради України в механізмі правової охорони Конституції України?
13. У чому полягає конституційне положення про те, що Президент України є гарантом додержання Конституції України?

ПРАВОВА ПРИРОДА ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

1. Засади правового статусу Конституційного Суду України

Конституційний Суд України є порівняно новим інститутом правової системи нашої держави. Як уже зазначалося, до 1996 року, незважаючи на наявність правової бази, він так і не був створений. Ситуація змінилася з прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України, яка по-новому визначила механізм формування органу конституційної юрисдикції. Відповідно до нього і був сформований Конституційний Суд України.

16 жовтня 1996 року Верховною Радою України був прийнятий Закон «Конституційний Суд України», через два дні, 18 жовтня, Конституційний Суд розпочав свою діяльність.

Організація, повноваження та порядок діяльності Конституційного Суду України визначаються Конституцією України та Законом «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року. Крім цього, внутрішня робота Конституційного Суду України регулюється також актами, які він приймає сам. Нині таким актом є Регламент Конституційного Суду України, затверджений рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1998 року.

Конституція України (ст. 147) визначає Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Відповідно до ст. 2 Закону «Про Конституційний Суд України», завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції як Основного Закону на всій території України. Виконання цього завдання здійснюється шляхом реалізації Конституційним Судом наступних повноважень:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 статті 150 Конституції України).

2) надання висновку про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів України, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди та їх обов'язковості (ч. 1 статті 151 Конституції України);

3) надання висновку щодо додержання процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ч. 2 статті 151 Конституції України);

4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 статті 150 Конституції України);

5) надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157, 158 Конституції України (стаття 159 Конституції України).

Дещо іншими були повноваження Конституційного Суду України за Законом «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року. Відповідно до нього, акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також акти Верховної Ради і Ради Міністрів Республіки Крим перевірялися Конституційним Судом не тільки на предмет їхньої відповідності Конституції України, а й законам України. Більше того, закони та інші нормативні акти, що порушують права і свободи людини, могли перевірятися Конституційним Судом ще й на предмет їхньої відповідності визнаним Україною міжнародним актам (ст. 14).

За Законом 1992 року Конституційний Суд України також уповноважувався:

- розглядати справи про порушення компетенції органами і особами державної влади, зазначеними в Конституції України; справи про порушення розподілу встановленої Конституцією України та Конституцією Республіки Крим компетенції місцевих Рад різного рівня, а також компетенції місцевих Рад і органів державної виконавчої влади;

- вирішувати спори між національно-територіальними та територіальними утвореннями України;

- давати висновок про додержання Президентом, Прем'єр-міністром, іншими членами Уряду, Головою Верховного Суду, Головою Вищого Арбітражного Суду, Генеральним прокурором України, а також дипломатичними та іншими представниками України Конституції і законів України в разі порушення питання про дострокове припинення їхніх повноважень;

■ розглядати питання про конституційність діяльності і примусовий розпуск (ліквідацію) політичних партій, міжнародних та всеукраїнських громадських організацій³⁹.

Сьогодні чинне законодавство про Конституційний Суд України враховує досвід вітчизняного правотворення у цій сфері.

Правова природа Конституційного Суду України розкривається через з'ясування особливостей його статусу. Ці особливості полягають у такому.

1. Конституційний Суд здійснює спеціалізований конституційний контроль як самостійний вид державної діяльності. Цим зумовлено місце Конституційного Суду в системі правової охорони Конституції України взагалі і конституційного контролю зокрема. Як відомо, Конституційний Суд — не єдиний орган у цій системі, адже відповідні контрольні повноваження здійснюють Президент України, Верховна Рада. Проте лише Конституційний Суд є спеціалізованим органом конституційного контролю.

2. Конституційний Суд України є судовим органом держави, адже віднесені до його компетенції питання він вирішує в порядку судової процедури.

3. Відповідно до Конституції України (ст. 147), Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. В теорії права юрисдикцію розглядають як сукупність повноважень відповідних органів щодо розгляду і вирішення правових спорів, правового оцінювання діянь суб'єктів права і застосування відповідних санкцій⁴⁰. Отже, визначення Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції означає, що це єдиний у державі орган, який уповноважений вирішувати питання конституційності відповідних правових актів та інші справи, віднесені до його виключної компетенції.

4. Лише Конституційний Суд України здійснює офіційне і загальнообов'язкове тлумачення Конституції і законів України. Цим самим Конституційний Суд України формує конституційно-правову доктрину, визначає напрями розвитку законодавства, заповнює прогалини в праві, а отже — до певної міри і у відповідних межах Конституційний Суд України творить право.

³⁹ Закон України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 р. // ВВРУ. — 1992. — № 33. — Ст. 471.

⁴⁰ Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 6 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2004. — С. 490.

5. Особлива роль належить Конституційному Суду України в системі стримувань і противаг. Необхідність здійснення в Україні державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову закріплено в ст. 6 Конституції України. Це — один із найбільш важливих принципів організації державної влади. Отже, всі три гілки влади є самостійними, кожна з них діє в межах своєї компетенції, визначеної Конституцією та законами України. Важливим фактором узгодження їх діяльності є відповідні засоби стримувань і противаг, які мають урівноважувати всі три гілки державної влади. Одним з таких засобів є діяльність Конституційного Суду України. Вирішуючи суперечки між органами державної влади Конституційний Суд виступає як орган примирення і компромісу, як гарант політичного миру і стабільності в суспільстві й державі, як охоронець конституційного ладу держави.

6. Рішення Конституційного Суду України виносяться від імені України, діють на всій її території, мають загальнообов'язкову юридичну силу і можуть бути подолані лише шляхом прийняття нової Конституції чи внесення змін до існуючої. Тим самим юридична сила рішень органу конституційної юстиції прирівняна до юридичної сили конституції.

7. Отже, Конституційний Суд відіграє головну роль у забезпеченні верховенства і прямої дії Конституції України на всій території держави і стосовно до всіх суб'єктів права.

За чинним законодавством (ст. 4 Закону), діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, а також колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Верховенство права є загальним принципом функціонування суспільства і держави, який передбачений ч. 1 ст. 8 Конституції України. Офіційне тлумачення цього принципу дано в рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. (в справі про призначення судом більш м'якого покарання). Відповідно до нього, верховенство права — це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, ідей соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливо-

сті, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави⁴¹.

Таким чином, принцип верховенства права в діяльності Конституційного Суду України означає його підпорядкованість праву, визнання пріоритету права. Принцип верховенства права реалізується в діяльності Конституційного Суду України через визнання і забезпечення верховенства, вищої юридичної сили Конституції України як Основного Закону держави. Здійснюючи свою діяльність на основі принципу верховенства права, Конституційний Суд України водночас виконує визначене ст. 3 Закону «Про Конституційний Суд України» завдання щодо гарантування верховенства Конституції як Основного Закону на всій території України.

Принципом організації і функціонування Конституційного Суду України є його *незалежність*. Вона впливає із загального принципу поділу влади і полягає у створенні таких умов діяльності Суду, які виключили б сторонній вплив на нього, забезпечили його самостійність у здійсненні визначених законодавством повноважень, а також непідзвітність і непідконтрольність будь-яким суспільним чи державним інститутам. Складовими незалежності Конституційного Суду виділяють організаційну, кадрову та фінансову незалежність⁴². Гарантії незалежності Конституційного Суду України:

- закріплення основних засад його діяльності в Конституції України (як акті з підвищеним рівнем стабільності);
- порядок формування Суду;
- організаційні гарантії (самостійність в організації своєї діяльності);
- фінансування з державного бюджету (окремим рядком) і самостійне розпорядження відповідними бюджетними коштами;

⁴¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004, від 2 листопада 2004 р. // Інфодиск: Законодавство України. Див. також: Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1. — Ст. 37—46.

⁴² Скомороха В. Незалежність Конституційного Суду України та її гарантії. Бюджетне фінансування як найважливіша гарантія його самостійності та незалежності // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 3. — С. 16.

- самостійне інформаційне і кадрове забезпечення;
- здатність виступати як юридична особа;
- матеріально-технічні гарантії;
- незалежність суддів Конституційного Суду України.

Інші, передбачені ст. 4 Закону, принципи діяльності Конституційного Суду України (колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень) мають в основному процесуальний характер.

Таким чином, Конституційний Суд України в механізмі держави посідає особливе місце в системі поділу влади, що закріплена в Конституції України. Будучи органом судової влади, Конституційний Суд України за своїм статусом належить до системи вищих органів державної влади, знаходиться на рівні таких інститутів державної влади, як глава держави, парламент, уряд. За певними ж ознаками Конституційний Суд України стоїть вище від цих органів, адже через здійснення конституційного правосуддя він може впливати на їхню діяльність шляхом вирішення справ про конституційність виданих ними актів, офіційного і загальнообов'язкового тлумачення Конституції та законів України.

Досить цікавим і є питання про здійснення Конституційним Судом України політичної функції, *взаємозв'язок права й політики в діяльності Конституційного Суду України*. Відповідь на нього не може бути однозначною.

З одного боку, сама Конституція є не лише правовим, але й політичним документом. Вона є найбільш концентрованим виразом політики. А тому, здійснюючи правову охорону Основного закону, Конституційний Суд діє як політико-правовий інститут і до певної міри стає учасником політичних процесів у державі. Особливо яскраво це проявляється на фоні протистоянь між вищими органами державної влади.

Разом з цим очевидно, що будь-яка політична діяльність не сумісна з діяльністю як судів загальної юрисдикції, так Конституційного Суду України (його суддів). Але Конституційний Суд є своєрідним учасником політичних процесів, і зумовлено це його правовою природою, завданнями й місцем у механізмі держави. Йдеться про те, що Конституційний Суд не повинен бути активним учасником політичних процесів у державі. Розглядаючи справи, які мають яскраво виражений політичний характер, Суд повинен залишатися стороннім арбітром, третейським суддею. Тобто вирішуючи ту чи іншу справу, Конституційний Суд повинен виходити не з політичних міркувань, а дотримуватися положень Конституції України.

Тобто вирішуючи не політичні, а правові питання, Конституційний Суд, за влучним висловлюванням М. Тесленка, утримує політику у встановлених конституційно-правових межах. Цим він опосередковано впливає на політичні відносини, виступаючи не як учасник політичного процесу, а як охоронець Конституції і права взагалі⁴³.

Таким чином, Конституційний Суд повинен бути аполітичним органом, а політичні питання, які стають предметом його діяльності, вирішувати з точки зору права, а не політичної доцільності.

Усе це дає підстави говорити про особливу правову природу діяльності Конституційного Суду України як органу державної влади. При цьому можна виділити два аспекти його діяльності: з одного боку, її змістом є здійснення конституційного контролю, з іншого — відповідні повноваження реалізуються Конституційним Судом України як органом судової влади у формі конституційного судочинства.

2. Конституційний суд як орган конституційного контролю

Судовий конституційний контроль — це така перевірка відповідності правових актів конституції, яка здійснюється судовими органами. Існує дві моделі судового конституційного контролю:

- американська (англосаксонська), згідно з якою конституційний контроль здійснюють суди загальної юрисдикції. При цьому такі повноваження можуть здійснювати або всі суди загальної юрисдикції, або тільки верховні (вищі) суди чи їх спеціальні палати;

- європейська — виключними повноваженнями по перевірці конституційності законодавчих актів наділені спеціалізовані органи — конституційні суди. Вони володіють спеціальною конституційною юрисдикцією, яка здійснюється через самостійне судове провадження — конституційне судове провадження. Судова конституційна юрисдикція і відповідне конституційне судове провадження складають конституційну юстицію, тобто конституційне правосуддя⁴⁴.

⁴³ Тесленко М. Взаємозв'язок права і політики в діяльності Конституційного Суду України. — Право України. — 1999. — № 10. — С. 13.

⁴⁴ Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учеб. пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 29.

Об'єктами конституційного контролю є діяльність чи акти відповідних суб'єктів (органів, посадових осіб, об'єднань тощо). Перелік об'єктів конституційного контролю визначається законодавством відповідних держав по-різному. Загалом об'єктами конституційного контролю, що здійснюється конституційними судами, в зарубіжних країнах є:

- акти парламенту (закони, регламенти тощо);
- акти глав держав;
- акти органів виконавчої влади (уряду, рідше — центральних і місцевих органів виконавчої влади);
- акти органів суб'єктів федерації;
- спори про компетенцію (між вищими органами влади, центральними і місцевими органами влади, суб'єктами федерації і державою загалом тощо);
- акти судових органів, органів прокуратури;
- міжнародні договори;
- діяльність політичних партій та інших об'єднань громадян;
- дотримання законодавства про вибори і референдум.

Функція конституційного контролю є основною в діяльності Конституційного Суду України, вона виражає його основне призначення. Тому закономірно, що саме цей напрям діяльності Конституційного Суду України є найоб'ємнішим за змістом і формами. Функція конституційного контролю реалізується Конституційним Судом України в таких його повноваженнях:

1) вирішенні питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (стаття 150 Конституції України). Це повноваження характеризує Конституційний Суд України власне як суд, тобто орган судової влади, уповноважений розглядати й вирішувати юрисдикційні спори та скасовувати відповідні акти законодавства, визнаючи їх неконституційними. Тому при здійсненні цього повноваження Конституційний Суд України одночасно виступає як орган конституційного контролю і орган конституційного правосуддя;

2) наданні висновку про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів України, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди та їх обов'язковість (стаття 151 Конституції України);

3) наданні висновку щодо додержання процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (стаття 151 Конституції України);

4) наданні висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157, 158 Конституції України (стаття 159 Конституції України);

5) наданні висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України при вирішенні питання про дострокове припинення її повноважень Верховною Радою України (пункт 28 статі 85 Конституції України).

Конституційний контроль є багатограним явищем. Глибше зрозуміти сутність цього інституту допоможе його класифікація. Конституційний контроль може бути класифікований за такими критеріями⁴⁵:

— *за часом здійснення* — попередній (превентивний, попереджувальний) і наступний (репресивний) конституційний контроль. При попередньому контролі акт перевіряється до його вступу в силу; наступний контроль поширюється на акти, які набули чинності. Конституційний Суд України в більшості випадків здійснює наступний контроль. Попередній конституційний контроль здійснюється ним лише тоді, коли потрібно зробити висновок про відповідність Конституції України міжнародних договорів України, що вносяться до Верховної Ради України, щоб отримати її згоду та висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157, 158 Конституції України;

— *за правовими наслідками* — консультативний і постановляючий конституційний контроль. Рішення органу конституційної юрисдикції, прийняте ним у порядку здійснення консультативного конституційного контролю, не є обов'язковим, не тягне безпосередньо юридичних наслідків. При постановляючому конституційному контролі рішення Конституційного Суду про неконституційність акту має наслідком втрату ним чинності.

Конституційний Суд України здійснює лише постановляючий конституційний контроль. Це відповідає загальносвітовим традиціям діяльності органів конституційної юстиції. Консультативний характер рішень притаманний в основному органам конституційного нагляду;

— *за обов'язковістю проведення* — обов'язковий і факультативний конституційний контроль. При обов'язковому конституційному контролі правовий акт чи діяльність відповідних органів повинні бути перевірені Конституційним Судом на конституційність у силу прямої вказівки на це в законодавстві. Факультатив-

⁴⁵ Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учебное пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 29.

ний конституційний контроль полягає не в обов'язковості, а в можливості здійснення відповідної перевірки.

Конституційний Суд України в порядку обов'язкового конституційного контролю перевіряє законопроекти про внесення змін до Конституції України на предмет відповідності вимогам статей 157, 158 Конституції України, а також додержання процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. В усіх інших випадках здійснюваний Конституційним Судом України контроль є факультативним;

— *за способом проведення* — абстрактний і конкретний конституційний контроль. Абстрактний контроль означає перевірку конституційності акту поза зв'язком з конкретною справою. Конкретний контроль здійснюється Конституційним Судом України переважно за зверненнями фізичних і юридичних осіб щодо необхідності офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи. У всіх інших випадках використовується абстрактний конституційний контроль. Конкретний конституційний контроль є завжди наступним, адже він здійснюється після набуття чинності відповідним актом;

— *за підставами перевірки* конституційності актів — конституційний контроль змісту актів (матеріальний контроль) за формою акту і способом його прийняття (формальний контроль). Матеріальний контроль означає перевірку відповідності конституції змісту акту. При формальному контролі перевіряється дотримання конституційних вимог щодо процедури видання акту (чи входило видання акту в компетенцію органу, який видав, чи дотримані при цьому процедурні правила, чи в належній формі виданий акт).

Між наведеними видами конституційного контролю спостерігаються визначені взаємозв'язки. Так, попередній контроль, як правило, є консультативним, обов'язковим (рідше — факультативним), абстрактним, матеріальним і формальним одночасно. Наступний контроль, як правило, є постановляючим, факультативним, абстрактним чи конкретним, матеріальним або формальним.

Таким чином, конституційний контроль, який здійснює Конституційний Суд України, є вищою формою конституційного контролю. Це означає, що такий контроль має спеціалізований, фаховий характер, а акти, прийняті Конституційним Судом України внаслідок здійснення конституційного контролю, за своєю юридичною силою можуть бути умовно прирівняні до Конституції держави.

Як правило, конституційний контроль, що здійснюється Конституційним Судом України, є наступним, постановляючим, фа-

культативним, як абстрактним, так і конкретним, матеріальним і формальним. Здійснення таких видів конституційного контролю є гарантією (засобом) забезпечення верховенства Конституції України в національній правовій системі.

3. Конституційний Суд України в судовій системі держави

Крім характеристики Конституційного Суду України як органу конституційного контролю, особливістю його правової природи є те, що він одночасно є органом судової влади. Тобто, якщо за змістом конституційна юрисдикція — це конституційний контроль, то за формою — конституційне правосуддя⁴⁶.

Як відомо, Конституційний Суд України віднесений до судової гілки влади. Це впливає з такого:

- ✓ по-перше, на це вказує чинне законодавство України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України, судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Прикметно, що наведена норма міститься в розділі VIII Конституції, який має назву «Правосуддя». Крім цього, Закон «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року визначає, що судову систему України складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України⁴⁷;

- ✓ по-друге, на належність Конституційного Суду до судової гілки влади вказує сама назва цього органу;

- ✓ по-третє, значною мірою тотожними є основні принципи і форми діяльності Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції (принцип гласності, колегіальності, змагальності сторін, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості рішень та ін.);

- ✓ по-четверте, схожим є статус суддів відповідних судів (гарантії незалежності та недоторканості, підстави припинення повноважень, вимоги щодо несумісності із зайняттям інших посад).

Таким чином, наведені аргументи дають підстави погодитись із думкою В. Шаповала в тому, що й Конституційний Суд України, і суди загальної юрисдикції «є активними суб'єктами судової влади, її носіями»⁴⁸.

⁴⁶ Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: Навч. посібник. — К.: Школа. — 2003. — С. 33.

⁴⁷ Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 27—28. — С. 180.

⁴⁸ Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні // Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — №2. — С. 45.

Будучи складовою частиною судової системи України, Конституційний Суд, тим не менше, посідає в ній автономне становище. Це зумовлено:

- особливою системою законодавства, яке регулює конституційне судочинство;
- характером компетенції Конституційного Суду України;
- відмінностями у способах формування і складі Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції;
- особливою процесуальною формою відправлення конституційного судочинства;
- юридичними властивостями актів органу конституційної юрисдикції.

На суттєві особливості конституційно-правового статусу органу конституційної юрисдикції, порівняно з судами загальної юрисдикції, вказує Конституція України, яка закріплює правовий статус та повноваження Конституційного Суду України у спеціальному розділі XII «Конституційний Суд України», окремо від розділу VIII «Правосуддя». Крім цього, різним є поточне законодавство, що регулює діяльність органу конституційної юстиції та судів загальної юрисдикції.

Ключовим моментом у визначенні засад взаємовідносин Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції є їх компетенція. Очевидно, що вона різна: суди загальної юрисдикції вирішують цивільні, кримінальні, адміністративні і господарські справи, а Конституційний Суд вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції і законів України (ч. 2 ст. 147 Конституції України).

Конституційний Суд України не здійснює перевірки актів органів виконавчої влади (міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій), органів влади Автономної Республіки Крим (крім правових актів Верховної Ради АРК), органів місцевого самоврядування, а також інших питань, віднесених до компетенції судів загальної юрисдикції.

Разом з цим у деяких випадках компетенція Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції досить схожа. Справа в тому, що перевірку актів Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідно до чинного законодавства, може здійснювати не лише Конституційний Суд України, але й у визначених випадках — суди загальної юрисдикції. Як же розмежовується їх компетенція?

Як відомо, правові акти поділяються на нормативно-правові та індивідуально-правові. Останні, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію.

Конституційний Суд України здійснює юрисдикцію *лише щодо нормативних актів* Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України і Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Перевірку *індивідуальних актів* зазначених органів здійснюють суди загальної юрисдикції. Це впливає з рішення Конституційного Суду України в справі про акти органів Верховної Ради України від 23 червня 1997 р. № 2-зп⁴⁹, а також рішення Конституційного Суду України в справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 року⁵⁰. Так, відповідно до останнього рішення, вирішення Конституційним Судом України питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) актів Президента України та правових актів Верховної Ради України не виключає можливості оскарження до судів загальної юрисдикції актів Президента України або постанов Верховної Ради України індивідуального характеру з питань призначення на посади чи звільнення з посад стосовно їх законності, за винятком положень тих актів, які є наслідком конституційно-політичної відповідальності посадових осіб.

Ще одним аспектом розмежування компетенції між Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції є визначення підвідомчості щодо перевірки нормативних актів вищих органів державної влади України і Верховної Ради АРК. Іншими словами, дилема полягає в тому, чи на всі нормативні акти цих органів поширюється юрисдикція органу конституційної юстиції України.

Відповідно до ч. 1 ст. 150 Конституції України, до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про *відповідність Конституції України (конституційність)* законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас, за

⁴⁹ Рішення Конституційного Суду України в справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справа про акти органів Верховної Ради України) від 23 червня 1997 р. № 2-зп.

⁵⁰ Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 р.

змістом ст. 14 Закону «Про Конституційний Суд України», до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо *законності* актів органів державної влади та органів влади Автономної Республіки Крим. Ці питання віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Це означає, що Конституційний Суд України не вирішує питання відповідності актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим законам та іншим правовим актам Верховної Ради України, міжнародним договорам. До його повноважень належить вирішення *лише питань про відповідність Конституції України (конституційність)* актів цих органів.

1 вересня 2005 року набув чинності Кодекс адміністративного судочинства України⁵¹. П. 1 ч. 1 ст. 17 цього кодексу (КАСУ) передбачає поширення компетенції адміністративних судів на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності. Це створило правову базу для розгляду загальними судами (які діють як адміністративні суди до створення останніх) адміністративних справ з приводу оскарження правових актів Верховної Ради, Президента і Кабінету Міністрів України.

Так, 18 листопада 2005 року Шевченківський районний суд м. Києва прийняв постанову в справі за позовом С. М. Піскуна до Президента України про визнання незаконним Указу Президента України від 14 жовтня 2005 р. № 1441/2005 та поновлення на посаді. В результаті цього було започатковано прецедент щодо поновлення на посаді осіб, які займають політичні посади (міністрів, глав державних адміністрацій).

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 17 КАСУ, компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи, що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України. Це дає підстави стверджувати, що до юрисдикції Конституційного Суду України належить вирішення питань про *конституційність* законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Питання ж щодо *законності* актів вказаних органів віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Відмінність Конституційного Суду України від судів загальної юрисдикції пов'язана також зі специфічним характером рі-

⁵¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35—36, № 37. — Ст. 446.

шень, які приймаються в ході здійснення конституційного контролю. Головним результатом останнього є рішення про відповідність або невідповідність конкретної правової норми положенням Конституції України, тобто акта, що займає найвище місце в ієрархії джерел права, а не застосування конкретної правової норми до конкретних обставин судової справи⁵².

Рішення Конституційного Суду остаточні, не підлягають оскарженню і мають загальнообов'язкову юридичну силу. Це означає, що ці рішення обов'язкові і для судів загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта чи положення, визнаного неконституційним (ст. 74 Закону). В цьому випадку преюдиціальність стосується врегулювання правовідносин, що виникли внаслідок дії акта, визнаного неконституційним, і означає обов'язковість фактів, установлених у рішенні Конституційного Суду, для інших судів при розгляді відповідних справ.

Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції як складові судової влади взаємодіють між собою, між ними існує процесуальний зв'язок. Так, приймаючи рішення, Конституційний Суд враховує смисл, який надається тому чи іншому акту, що є предметом розгляду, а також правозастосовну практику судів загальної юрисдикції. При цьому він не може втручатися в судочинство, яке здійснюється судами, але може на підставі ст. 19 Закону України «Про Конституційний Суд України» витребувати необхідні документи, матеріали, інформацію від інших судів.

З іншого боку, такий процесуальний зв'язок можливий за ініціативою суду загальної юрисдикції, якщо в процесі загального судочинства він виявить спірні питання щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом при вирішенні справи по суті. У разі виникнення в суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта⁵³. У такому разі суддя виносить ух-

⁵² Тесленко М. Про місце Конституційного Суду України в системі вищих органів державної влади // Право України. — 1999. — №12. — С. 35.

⁵³ Див., напр., ч. 3 ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 5 ст. 10 Кодексу адміністративного судочинства України.

валу про зупинення провадження в справі та про звернення до Верховного Суду України. Останній вирішує питання щодо звернення до Конституційного Суду і тільки тоді відкривається конституційне провадження і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно (ст. 83 Закону «Про Конституційний Суд України»). Кількість таких звернень Верховного Суду незначна. За час своєї діяльності Конституційний Суд України прийняв вісім рішень за конституційним поданням Верховного Суду України.

Наприклад, у справі про відшкодування шкоди державою Верховний Суд своє клопотання до Конституційного Суду обґрунтував тим, що в судовій практиці виникли труднощі щодо реалізації ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік», які пов'язані з фактами незаконного притягнення правоохоронними органами громадян до кримінальної чи адміністративної відповідальності⁵⁴. За конституційним поданням Верховного Суду України Конституційний Суд України прийняв рішення в справі про призначення судом м'якшого покарання від 2 листопада 2004 р.⁵⁵, рішення в справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу від 1 грудня 2004 року⁵⁶ та ін.

У зв'язку з такою процедурою виникає питання щодо того, якою є природа звернення судів загальної юрисдикції до Конституційного Суду з питань конституційності законів: це їх право чи обов'язок? Очевидно, що тут має йтися про обов'язок звертатись, оскільки лише Конституційний Суд уповноважений прийняти рішення про конституційність закону. Інакше може скластися ситуація, коли суди загальної юрисдикції будуть помилково вважати нормативно-правові акти такими, що суперечать Конститу-

⁵⁴ Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» та ст. 25 Закону України «Про Державний бюджет на 2001 рік» (справа про відшкодування шкоди державою) від 3 жовтня 2001 року. — №12-рп/2001 // Інфодиск «Законодавство України».

⁵⁵ Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004, від 2 листопада 2004 р. // Інфодиск: Законодавство України.

⁵⁶ Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 // Інфодиск: Законодавство України.

ції⁵⁷. А взагалі мова повинна йти не про право чи обов'язок суду, а про застосування спеціального правового засобу подолання сумнівів з приводу конституційності, якщо їх не може вирішити безпосередньо суд, що розглядає справу⁵⁸.

В аспекті взаємовідносин Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції важливе значення має й те, що в своїй діяльності суди загальної юрисдикції повинні керуватися, крім Конституції і законів України, також актами офіційного тлумачення Конституційного Суду, яке є загальнообов'язковим.

Таким чином, маючи різну правову природу, Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції у визначених законодавством процесуальних формах взаємодіють між собою. Завдяки цьому створюються умови для реалізації принципу верховенства права, забезпечення вищої юридичної сили і прямої дії Конституції України.

Питання для самоконтролю

- 1. Назвіть повноваження Конституційного Суду України.*
- 2. Чому Конституція України визначає Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні?*
- 3. Чи є орган конституційної юрисдикції суб'єктом політичних процесів?*
- 4. Які Ви можете визначити особливості статусу Конституційного Суду України?*
- 5. Назвіть гарантії незалежності Конституційного Суду України.*
- 6. У яких формах Конституційним Судом України реалізується функція конституційного контролю?*
- 7. Розмежуйте юрисдикцію Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції щодо актів вищих органів державної влади.*

⁵⁷ Скомороха В. Конституційний Суд України: досвід і проблеми // Юридичний вісник України. — 1998. — 29 жовтня — 4 листопада. — С. 9.

⁵⁸ Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: Навч. посібник. — К.: Школа-2003. — С. 99.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

1. Склад і порядок формування конституційного суду в зарубіжних країнах і в Україні

Найчастіше чисельність конституційного суду визначається Основним законом держави і відповідним законом про орган конституційної юстиції. Визначальними чинниками, що впливають на визначення чисельного складу конституційного суду, є його завдання (функції), структура, специфіка держави, в якій він створюється, та інші обставини. Загалом у світі кількість суддів конституційного суду коливається від 4 (Андорра) до 19 (Російська Федерація). Що ж до інших країн, то, скажімо, в Естонії їх 5, Молдові — 6, Азербайджані, Вірменії, Грузії, Румунії по — 9, в Білорусі, Болгарії, Іспанії — 12, в Угорщині, Італії, Польщі, Чехії — по 15, ФРН — 16.

Відповідно до ст. 148 Конституції України, а також ст. 5 Закону України «Про Конституційний Суд України», останній складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Цікаво згадати, що за Законом «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року останній мав складатися з 15 членів: Голови, двох заступників Голови і 12 членів Конституційного Суду України. Судді Конституційного Суду України мали обиратися Верховною Радою України на 10 років. Законом було передбачено, що пропозиції про персональний склад суддів подають Голова Верховної Ради України та Президент України в рівній кількості, за погодженням. Саме цей недосконалий механізм став причиною несформування Конституційного Суду України аж до 1996 р.

Поряд з основним складом у деяких країнах передбачений інститут *неординарних суддів* (для вирішення окремих категорій справ), а також *запасних суддів, заступників судді*.

Наприклад, в Австрії Конституційний суд складається з Голови, заступника Голови, 12 суддів і 6 запасних членів суду. Кон-

ституційний Суд Італії включає 15 ординарних суддів і 16 неординарних членів суду, які обираються парламентом у тому ж порядку, що й судді конституційного Суду. Поряд з основними суддями, останні беруть участь у розгляді справ про обвинувачення Президента Республіки в державній зраді або порушенні Конституції. На практиці ж Конституційному Суду не доводилося розглядати таких справ.

У Франції, згідно з Конституцією 1958 року, до Конституційної Ради пожиттєво входять за правом (*ex officio*) колишні Президенти Республіки. В Республіці Узбекистан Президент, який вийшов у відставку після закінчення терміну своїх повноважень, займає посаду члена Конституційного Суду пожиттєво.

Формування конституційних судів зазвичай здійснюється за участю кількох державних органів чи посадових осіб, які представляють різні гілки влади. Загалом у світі існує три *способи формування конституційних судів*:

1) рішення щодо персонального складу конституційного суду приймається автономно органами, що представляють три гілки влади (Болгарія, Грузія, Італія, Молдова, Україна);

2) призначення (обрання) суддів конституційного суду здійснюється автономно органами, що представляють дві гілки влади — законодавчу і виконавчу (Австрія, Канада, Румунія, Чехія);

3) формування конституційного суду здійснюється за участі і у взаємодії різних гілок влади. При цьому остаточне рішення щодо кандидатур на посади суддів конституційного суду приймається або виключно органом законодавчої влади (Естонія, Литва, Німеччина, Польща, Угорщина), або лише главою держави (Бельгія, Данія, Туреччина). Проте в обох випадках відповідні органи приймають рішення на основі подань (пропозицій), що вносяться главою держави чи органами, що представляють інші гілки влади. Іншим варіантом взаємодії у формуванні органу конституційної юстиції є затвердження суддів, обраних парламентом, президентом держави.

В Україні, як відомо, Конституційний Суд формується за участю усіх гілок влади. Відповідно до ст. 148 Конституції України, а також ст. 5 Закону України «Про Конституційний Суд України», Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Президент України перед виданням відповідного указу про призначення проводить консультації з Прем'єр-міністром України та Міністром юстиції України щодо кандидатур на посади су-

суддів Конституційного Суду України. Призначеною на посаду судді Конституційного Суду України вважається особа, про призначення якої видано Указ Президента України, скріплений підписами Прем'єр-міністра України та Міністра юстиції України.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Президентом України, Президент України в місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України вносить Голова Верховної Ради України, а також може вносити не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України; при цьому депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури, і ці підписи депутатів не відкликаються.

Відповідний Комітет Верховної Ради України (нині — це Комітет з питань правової політики) подає Верховній Раді свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України, внесеної у встановленому порядку. Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення була б перевищена необхідна для призначення кількість суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Верховною Радою України, Верховна Рада України в місячний строк призначає іншу особу на цю посаду. За результатами голосування Головою Верховної Ради України підписуються постанови Верховної Ради України про призначення суддів Конституційного Суду України.

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів з'їзду визначає кандидатури на посади суддів Конституційного Суду України для включення в бюлетені для таємного голосування. Призначеним на посаду судді Конституційного Суду України вважається кандидат, який в результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України. Якщо голосування проводиться щодо кандидатур, число яких перевищує квоту для призначення на посаду суддів Конституційного

Суду України, призначеними вважаються кандидати, які набрали більше голосів, ніж інші кандидати на ці посади.

За результатами голосування головуючий і секретар з'їзду підписують рішення з'їзду суддів України про призначення суддів Конституційного Суду України.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався з'їздом суддів України, з'їзд суддів України в тримісячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

Суддя Конституційного Суду України призначається строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно.

Вимоги до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України (передбачені частиною третьою статті 148 Конституції України та статтею 16 Закону) такі:

- 1) наявність громадянства України;
- 2) досягнення на день призначення сорока років (у зарубіжних країнах віковий ценз коливається в межах 35—45 років);
- 3) компетентність — визначається наявністю вищої юридичної освіти і стажу практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше ніж десять років;
- 4) проживання в Україні протягом останніх двадцяти років;
- 5) володіння державною мовою.

У деяких країнах вимогою до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду є наявність бездоганної репутації.

Урочистим актом вступу на посаду судді Конституційного Суду є проголошення ним *присяги*. Відповідно до статті 17 Закону, суддя Конституційного Суду України вступає на посаду з дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України при вступі на посаду складає присягу такого змісту: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

Суддя Конституційного Суду України складає присягу на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України або осіб, які виконують їх повноваження⁵⁹. У разі відсутності вказаних посадових осіб складення присяги не проводиться.

⁵⁹ Закон України «Про внесення змін до статті 17 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 3 серпня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 42. — Ст. 383.

Процедура складення присяги детальніше регламентована Постановою Верховної Ради України «Про порядок складення у Верховній Раді України присяги суддею Конституційного Суду України» від 14 грудня 2005 р.⁶⁰ Відповідно до її положень, складення присяги особою, призначеною на посаду судді Конституційного Суду України, здійснюється особисто на пленарному засіданні Верховної Ради України, що проводиться в будинку Верховної Ради України. Особа, призначена на посаду судді Конституційного Суду України Верховною Радою України, складає присягу за наявності висновку Комітету Верховної Ради України з питань правової політики про виконання нею вимог частини другої статті 127 Конституції України щодо наявності чи відсутності обставин, які унеможливають вступ цієї особи на посаду судді Конституційного Суду України.

Особа, призначена на посаду судді Конституційного Суду України, після її представлення головуючим на засіданні Верховної Ради України, зачитує на трибуні текст присяги, визначений Законом України «Про Конституційний Суд України». У разі, коли на момент складання присяги зазначеною особою від неї надійде заява про відмову від складання присяги або виникнуть інші передбачені законом підстави, що унеможливають її вступ на посаду судді Конституційного Суду України, Комітет вносить на розгляд Верховної Ради України відповідну пропозицію.

2. Організація діяльності Конституційного Суду України

У літературі виділяють дві складових організації Конституційного Суду:

- 1) організаційно-правові форми діяльності Суду;
- 2) судову адміністрацію, представлену Головою Конституційного Суду, його заступниками, а також апаратом Суду⁶¹.

Організаційно-правові форми діяльності Конституційного Суду є похідними від його структури. Існує три основні *моделі структури* конституційних судів:

- 1) конституційний суд розглядає усі справи у повному складі як єдина колегія (Австрія, Болгарія, Італія);

⁶⁰ Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 4. — Ст. 70.

⁶¹ Кряжков В. А., Лазарев Л. В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: Учебное пособие. — М.: Издательство БЕК, 1998. — С. 129.

2) конституційний суд складається зі спеціальних структурних підрозділів (палат, секцій, сенатів, колегій тощо) і розглядає справи, віднесені до його компетенції, як у повному складі, так і в складі і згаданих структурних утворень (Іспанія, Польща, Російська Федерація, Угорщина, ФРН). При цьому діє правило про *єдність правової позиції* конституційного суду, що передбачає неможливість існування одночасно двох чи кількох рішень (суду в повному складі чи його підрозділів), які суперечать один одному.

3) змішана модель — колегії створюються, але лише як допоміжні органи. Повноваження щодо розгляду і вирішення справ, віднесених до компетенції конституційного суду, останній здійснює в повному складі. Такий спосіб організації діяльності органу конституційної юрисдикції закріплений в українському законодавстві.

Відповідно до статті 47 Закону, у складі Конституційного Суду України утворюються колегії суддів *для розгляду питань щодо відкриття провадження* у справах за конституційними поданнями та колегії суддів для розгляду питань щодо відкриття провадження в справах за конституційними зверненнями. Отже, колегії Конституційного Суду України не наділені повноваженнями щодо вирішення справ, віднесених до виключної компетенції Конституційного Суду. Їх завдання полягає у визначенні лише можливості розгляду звернення чи подання, які надійшли до Конституційного Суду. Відповідно колегії приймають процесуальні ухвали про відкриття провадження в справі в Конституційному Суді України або про відмову в такому провадженні.

У Конституційному Суді України утворено і діють три колегії, які іменуються так: перша, друга і третя колегія суддів.

Рішення про утворення колегій суддів Конституційного Суду України, затвердження складу та призначення секретарів колегій суддів приймається на засіданні Конституційного Суду України протягом першого місяця кожного календарного року. Секретар Колегії суддів призначається із числа суддів, які входять до складу Колегії, та очолює її.

Як уже згадувалося, усі справи, віднесені до виключної компетенції Конституційного Суду України, останній розглядає й вирішує у своєму повному складі. *Організаційно-правовими формами діяльності Конституційного Суду України є його засідання і пленарні засідання.*

Конституційний Суд України **на своїх пленарних засіданнях:**

— приймає рішення та дає висновки в справах за конституційними поданнями та конституційними зверненнями;

— затверджує положення про постійні комісії;

— приймає рішення про утворення тимчасових комісій, затверджує їх персональний склад та призначає голів цих комісій.

Пленарне засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше як дванадцять суддів Конституційного Суду України.

Рішення, висновок Конституційного Суду України вважаються прийнятими, якщо за них проголосувало не менше ніж десять суддів Конституційного Суду України (параграф 6 Регламенту).

Конституційний Суд України *на своїх засіданнях*:

— затверджує Регламент Конституційного Суду України, вносить зміни та доповнення до нього;

— затверджує Положення про Секретаріат, Архів, Бібліотеку та інші самостійні структурні підрозділи Конституційного Суду України, вносить зміни та доповнення до них;

— призначає за поданням Голови Конституційного Суду України керівника Секретаріату Конституційного Суду України та приймає рішення про звільнення його з посади;

— приймає рішення про утворення постійних комісій, затверджує їх персональний склад;

— розглядає пропозиції щодо обсягу фінансування Конституційного Суду України, затверджує проект кошторису на кожний фінансовий рік;

— затверджує структуру і штатний розпис Конституційного Суду України;

— заслуховує щоквартально інформацію Голови Конституційного Суду України про використання бюджетних асигнувань;

— приймає рішення про дострокове звільнення з посади Голови Конституційного Суду України та заступників Голови;

— приймає рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду України у випадках, передбачених пунктами 1—3, 6—9 статті 23 Закону України «Про Конституційний Суд України»;

— заслуховує щоквартально звіти керівника Секретаріату Конституційного Суду України та керуючого справами Конституційного Суду України;

— приймає в разі необхідності рішення про невідкладність відкриття конституційного провадження за конституційним поданням у конкретній справі;

— приймає рішення щодо персонального складу делегацій Конституційного Суду України та їх керівників;

— дає згоду на призначення заступників керівника Секретаріату Конституційного Суду України, керівників самостійних стру-

ктурних підрозділів та їх заступників, керівників інших структурних підрозділів;

— вирішує інші питання, що не є предметом розгляду пленарного засідання.

Засідання Конституційного Суду України є повноважним за наявності на ньому не менше як одинадцяти суддів Конституційного Суду України.

Рішення Конституційного Суду України вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини суддів Конституційного Суду України, які брали участь у засіданні, крім випадків, передбачених Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом (параграф 7 Регламенту).

Допоміжними робочими органами з питань організації внутрішньої діяльності Конституційного Суду України є його **постійні комісії**.

Постійні комісії Конституційного Суду України утворюються ним на своєму засіданні з числа суддів Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України шляхом відкритого голосування утворює на своєму засіданні такі постійні комісії:

- 1) Комісія з питань регламенту та етики;
- 2) Комісія з питань бюджету та кадрів;
- 3) Комісія з питань наукового та інформаційного забезпечення;
- 4) Комісія з міжнародних зв'язків.

У разі необхідності може бути утворено інші постійні комісії, ліквідовано або реорганізовано раніше створені, змінено їх кількісний та персональний склад.

Кількісний склад постійних комісій визначається Конституційним Судом України. Кандидатури для обрання до складу постійних комісій Конституційного Суду України висуваються суддями Конституційного Суду України з урахуванням побажань суддів. Спірні питання членства в постійних комісіях вирішуються Конституційним Судом України.

Постійні комісії Конституційного Суду України діють як допоміжні робочі органи з питань організації його внутрішньої діяльності.

Голови постійних комісій призначаються Головою Конституційного Суду України із складу постійної комісії і ведуть їх засідання. Голови постійних комісій щорічно звітують про роботу комісії на засіданні Конституційного Суду України. Головами постійних комісій не можуть бути Голова Конституційного Суду України та його заступники.

Комісія є повноважною за умови присутності на її засіданні більше половини її членів. З питань, що обговорюються, постійна комісія приймає рішення.

Тимчасові комісії Конституційного Суду України можуть утворюватися на його пленарних засіданнях для додаткового дослідження питань, пов'язаних з конституційним провадженням у справі.

Тимчасова комісія утворюється ухвалою Конституційного Суду України за пропозицією судді-доповідача, суддів Конституційного Суду України з числа фахівців відповідних галузей права. В ухвалі встановлюється строк для підготовки висновку тимчасовою комісією.

Конституційний Суд України передає тимчасовій комісії матеріали справи для ознайомлення та надає на її запит додаткові матеріали, необхідні для давання висновку.

Висновок тимчасової комісії Конституційного Суду України повинен містити відомості про членів тимчасової комісії, їх фах, місце роботи, вчений ступінь та наукове звання, а також про справу, з якої дається висновок, зміст висновку, дату давання висновку, підписи членів комісії. Якщо член тимчасової комісії не погоджується з висновком у цілому або з окремими його положеннями, він подає окремий висновок або ж викладає свою думку з окремих питань.

Якщо Конституційний Суд України вважає положення, викладені у висновку тимчасової комісії, недостатніми для повного з'ясування обставин справи або за наявності суперечностей у висновку, Конституційний Суд України постановляє ухвалу про проведення додаткових досліджень тим самим складом тимчасової комісії або утворює тимчасову комісію в іншому складі.

Висновки тимчасових комісій за будь-яких обставин додаються до матеріалів справи і оцінюються на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Голова Конституційного Суду України

Очолює Конституційний Суд України його Голова. Порядок його обрання і повноваження визначаються Законом «Про Конституційний Суд України» і Регламентом Суду.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України лише на один трирічний строк таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів з будь-яким числом кандидатур, запропонованих суддями Конституційного Суду України.

Головою Конституційного Суду України вважається обраний кандидат, за якого проголосувало більше половини конституційного складу суддів (не менше десяти суддів) Конституційного Суду України.

У разі якщо запропоновано більше двох кандидатів на посаду Голови Конституційного Суду України і жодного з кандидатів не було обрано, проводиться повторне голосування щодо двох кандидатів, які отримали більшість голосів.

У разі якщо запропоновано не більше двох кандидатів на посаду Голови Конституційного Суду України і жодного з кандидатів не було обрано або Голову Конституційного Суду України не було обрано при повторному голосуванні, проводяться нові вибори з висунанням інших кандидатур на посаду Голови Конституційного Суду України.

Організація та проведення виборів Голови Конституційного Суду України забезпечуються спеціальною комісією, яку Конституційний Суд України обирає з числа суддів Конституційного Суду України.

Чинна модель обрання Голови Конституційного Суду України зменшує ймовірність його політизації і забезпечує незалежність органу конституційної юстиції. Аналогічно обираються голови конституційних судів у Болгарії, Угорщині, Італії, Туреччині. Разом з цим у деяких країнах рішення про призначення (обрання) очільника органу конституційної юрисдикції приймається іншими органами державної влади: президентом, монархом, парламентом. Так, Голова Конституційного Суду Австрії призначається Президентом Республіки (за поданням уряду), Конституційної Ради Франції — Президентом Республіки, Конституційної Ради Іспанії — монархом (за кандидатурою, яку подає сама Рада), Федерального Конституційного Суду ФРН — почергово Бундестагом і Бундесратом.

У зарубіжних країнах голова конституційного суду призначається або, як і в Україні, на визначений час (у Португалії — на 2 роки, в Італії, Іспанії — на 3 роки, в Туреччині — на 4 роки), або на весь термін виконання ним своїх повноважень як судді. Останній спосіб застосовується в тих країнах, де голова конституційного суду призначається зовнішнім органом.

Повноваження Голови Конституційного Суду України припиняються достроково в разі:

- припинення ним повноважень як судді Конституційного Суду (за підставами, передбаченими статтею 23 Закону);
- звільнення з посади за власною заявою (стаття 24 Закону). В цьому випадку рішення про дострокове звільнення приймається

Конституційним Судом України. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини конституційного складу суддів Конституційного Суду України. Звільнення з посади Голови Конституційного Суду України не позбавляє його повноважень судді Конституційного Суду України.

Голова Конституційного Суду України очолює Конституційний Суд України та організовує його діяльність.

До повноважень Голови Конституційного Суду України належить:

- організація роботи колегій суддів Конституційного Суду України, комісій та Секретаріату Конституційного Суду України;
- скликання і проведення засідань, пленарних засідань Конституційного Суду України;
- розпорядження бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Конституційного Суду України відповідно до кошторису, затвердженого Конституційним Судом України;
- здійснення інших повноважень, передбачених Законом і актами Конституційного Суду України, що регламентують організацію його внутрішньої роботи (стаття 20 Закону).

Голова Конституційного Суду України, крім повноважень, визначених Законом України «Про Конституційний Суд України», здійснює повноваження, передбачені параграфом 2 Регламенту, а саме:

— подає на затвердження Конституційного Суду України проект кошторису витрат на кожний наступний рік;

— подає на затвердження Конституційного Суду України план роботи Конституційного Суду України на кожний квартал року;

— скликає чергові, а також з власної ініціативи або на вимогу не менше трьох суддів Конституційного Суду України позачергові засідання Конституційного Суду України з організаційних та інших питань діяльності Конституційного Суду України;

— видає розпорядження;

— призначає на посади радників та помічників Голови Конституційного Суду України, наукових консультантів та помічників суддів Конституційного Суду України за їх пропозицією, заступників керівника Секретаріату Конституційного Суду України, керівників самостійних структурних підрозділів Секретаріату Конституційного Суду України та їх заступників, керівників інших структурних підрозділів, кандидатури яких на посади погоджуються на засіданні Конституційного Суду України, та їх заступників;

— присвоює ранги державного службовця працівникам Секретаріату Конституційного Суду України;

— застосовує до працівників Секретаріату Конституційного Суду України заходи заохочення та дисциплінарного стягнення;

— звітує протягом січня кожного року на пленарному засіданні Конституційного Суду України про діяльність Конституційного Суду України, а також щоквартально інформує суддів Конституційного Суду України про свою діяльність на засіданні Конституційного Суду України;

— представляє Конституційний Суд України у відносинах з органами державної влади України та органами інших держав і міжнародних організацій;

— виступає від імені Конституційного Суду України з офіційними заявами.

Правовою формою реалізації Головою Конституційного Суду України своїх повноважень є видання ним розпоряджень.

Заступники Голови Конституційного Суду України

Голова Конституційного Суду України має двох заступників Голови Конституційного Суду України.

Заступники Голови Конституційного Суду України виконують за дорученням Голови Конституційного Суду України окремі його повноваження. У разі відсутності Голови Конституційного Суду України або неможливості здійснення ним своїх повноважень його обов'язки виконує заступник, який є старшим за віком. У разі відсутності обох заступників обов'язки Голови Конституційного Суду України виконує найстарший за віком суддя Конституційного Суду України.

Заступники Голови Конституційного Суду України обираються за пропозицією останнього лише на один трирічний строк таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів у тому ж порядку, що й Голова Конституційного Суду України. Аналогічними є й підстави припинення повноважень заступників Голови Конституційного Суду України.

3. Апарат Конституційного Суду України

Діяльність Конституційного Суду забезпечує його апарат.

Апарат Конституційного Суду України складається із:

- ✓ **Секретаріату Конституційного Суду України;**
- ✓ Служби Голови Конституційного Суду України і заступників Голови Конституційного Суду України;

- ✓ Служби кожного із суддів Конституційного Суду України;
- ✓ інших підрозділів.

Секретаріат Конституційного Суду України, відповідно до статті 32 Закону, здійснює організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Конституційного Суду України.

Діяльність Секретаріату регулюється Законом України «Про Конституційний Суд України», Регламентом Конституційного Суду України, а також Положенням про Секретаріат Конституційного Суду України, що затверджується на засіданні Суду.

Основні функції секретаріату:

- організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та документальне забезпечення підготовки справ, інших питань до розгляду постійними та тимчасовими комісіями, колегіями суддів, а також на засіданнях Конституційного Суду України;

- виконання доручень Голови, його заступників, суддів Конституційного Суду України щодо організації підготовки справ до розгляду, здійснення контролю за своєчасним надходженням відповідної інформації, матеріалів, інше сприяння суддям Конституційного Суду України у виконанні їх повноважень;

- попереднє вивчення клопотань до Конституційного Суду України та підготовка повідомлень і пропозицій по них відповідно до вимог Регламенту;

- підготовка висновків, аналітичних, довідкових та інших матеріалів за клопотаннями до Суду;

- організаційне забезпечення пленарних засідань Конституційного Суду України, його колегій, комісій та нарад суддів;

- підготовка необхідних матеріалів, пов'язаних з висвітленням у пресі, на телебаченні та по радіо діяльності Конституційного Суду України;

- оформлення, розсилка та публікація рішень і висновків Суду та окремих думок суддів;

- узагальнення та аналіз вітчизняного і зарубіжного конституційного законодавства, конституційної практики і контролю;

- організація прийому в Конституційному Суді України делегацій, державних і політичних діячів та дипломатичних представників іноземних держав, представників міжнародних організацій;

- підготовка пропозицій щодо обсягів фінансування Конституційного Суду України та інших необхідних матеріалів для подання Головою проекту відповідного кошторису для розгляду Судом;

— забезпечення ведення діловодства, а також дотримання режиму таємності;

— організація роботи з впровадження в практику діяльності Конституційного Суду України та структурних підрозділів Секретаріату комп'ютеризованих інформаційних технологій, сучасної організаційної техніки, наукової організації праці;

— виконання інших функцій із забезпечення діяльності Конституційного Суду України, визначених Регламентом, рішеннями Суду та дорученнями його Голови.

Положенням про Секретаріат Конституційного Суду України визначено таку його *структуру*:

- ✓ Служба документального забезпечення.
- ✓ Управління правової експертизи.
- ✓ Прес-служба Конституційного Суду України.
- ✓ Відділ зовнішніх зв'язків.
- ✓ Відділ кадрів.
- ✓ Відділ забезпечення засідань Колегій суддів та Конституційного Суду України.
- ✓ Відділ бухгалтерського обліку та звітності.
- ✓ Перший сектор.
- ✓ Бібліотека Конституційного Суду України.
- ✓ Архів Конституційного Суду України.
- ✓ Редакційний відділ.
- ✓ Господарське управління.

Провідним підрозділом Секретаріату є управління правової експертизи, до складу якого входять відділ попереднього вивчення конституційних подань і звернень, відділ правової експертизи конституційних подань і звернень, відділ науково-порівняльних досліджень правових систем, відділ обліку та систематизації законодавства.

Завдання, функції і порядок організації роботи структурних підрозділів Секретаріату визначаються положеннями про них, що затверджуються керівником Секретаріату, якому ці повноваження делегуються Конституційним Судом України.

Загальне керівництво та організацію роботи Секретаріату здійснює Голова Конституційного Суду України, а безпосереднє керівництво — керівник Секретаріату.

Керівник Секретаріату Конституційного Суду України призначається Конституційним Судом України за поданням Голови Конституційного Суду України з числа громадян, які мають право на зайняття посади професійного судді.

Керівник Секретаріату Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, мати представницький ман-

дат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Положенням про Секретаріат Конституційного Суду України визначено повноваження керівника Секретаріату, який:

- безпосередньо керує Секретаріатом, забезпечує організованість у роботі його структурних підрозділів, їх взаємодію, несе персональну відповідальність за виконання поставлених перед Секретаріатом завдань;

- координує здійснення структурними підрозділами Секретаріату організаційних заходів для підготовки та проведення засідань Конституційного Суду України, виконання інших завдань;

- організує спільну роботу при підготовці матеріалів з питань, що належать до відання кількох структурних підрозділів;

- доповідає Голові, заступникам Голови Конституційного Суду України про виконання службових доручень, вносить на розгляд пропозиції з питань, що стосуються роботи Секретаріату, контролює реалізацію прийнятих керівництвом Суду рішень;

- вносить на розгляд Голови Конституційного Суду України пропозиції щодо структури і штатів Секретаріату, висловлює свою думку щодо призначення на посади, переведення на інші посади та звільнення з посад заступників керівника Секретаріату, завідуючих відділами, інших працівників;

- бере участь у засіданнях Конституційного Суду України, його постійних комісій при вирішенні організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності Конституційного Суду та Секретаріату;

- здійснює кадрове забезпечення діяльності Секретаріату, в установленому порядку призначає на посади та звільняє з посад працівників відповідних категорій Секретаріату, застосовує до них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення, встановлені законодавством про працю та державну службу;

- організує розробку відповідних службових інструкцій для працівників Секретаріату, затверджує їх і контролює виконання;

- проводить або організує проведення службових нарад, зборів працівників структурних підрозділів;

- розглядає і вирішує пропозиції, внесені керівниками, іншими працівниками структурних підрозділів Секретаріату, за необхідності доповідає про них керівництву Конституційного Суду України;

- організує роботу з підвищення кваліфікації працівників Секретаріату;

— здійснює інші повноваження щодо організації роботи Секретаріату із забезпечення діяльності Конституційного Суду України, визначені його Регламентом та наданими йому рішеннями Конституційного Суду України і Головою Конституційного Суду України;

— затверджує зразки та описи печаток (без зображення Державного Герба України) і штампів Секретаріату, забезпечує загальний контроль за їх зберіганням та належним використанням.

Служби Голови Конституційного Суду України, його заступників, а також Служби кожного з суддів Конституційного Суду України мають своїм завданням інформаційно-аналітичне та інше забезпечення діяльності відповідних суддів. Вони складаються з наукових консультантів і помічників кожного з суддів Конституційного Суду. Суддя Конституційного Суду України самостійно обирає свого наукового консультанта і помічника. Останні не можуть бути призначені або звільнені без згоди судді. Науковий консультант і помічник виконують доручення судді Конституційного Суду України зі справ конституційного провадження.

Інші підрозділи апарату Конституційного Суду України

Матеріали діяльності Конституційного Суду України зберігаються в *Архіві Конституційного Суду України*.

Матеріали справ, щодо яких Конституційним Судом України прийнято рішення або дано висновок, зберігаються в Архіві Конституційного Суду України сто років.

Оригінали рішень та висновків Конституційного Суду України зберігаються в Архіві Конституційного Суду України безстроково.

Інші матеріали щодо діяльності Конституційного Суду України зберігаються в Архіві Конституційного Суду України на загальних підставах, визначених законодавством України.

Положення про Архів Конституційного Суду України затверджується Конституційним Судом України.

Для забезпечення Конституційного Суду України нормативно-правовими актами, науковою та іншою спеціальною літературою утворюється *Бібліотека Конституційного Суду України*.

Положення про Бібліотеку Конституційного Суду України затверджується Конституційним Судом України.

Друкованим органом Конституційного Суду України є «Вісник Конституційного Суду України».

При Конституційному Суді України утворюється *Науково-консультативна рада*. Її склад, повноваження і порядок діяльності визначається Конституційним Судом України.

Керівник та інші посадові особи Секретаріату Конституційного Суду України є державними службовцями. Їх права, обов'язки, відповідальність, а також умови проходження ними служби визначаються законодавством про державну службу, а також законодавством про працю.

Питання для самоконтролю

- 1. Назвіть основні принципи діяльності Конституційного Суду України.*
- 2. Який склад конституційного суду в зарубіжних країнах і в Україні?*
- 3. Які Ви знаєте способи формування конституційного суду?*
- 4. Назвіть вимоги до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України.*
- 5. Яка причина відсутності в Україні Конституційного Суду до 1996 року?*
- 6. Які існують моделі структури конституційних судів?*
- 7. Які завдання колегій Конституційного Суду України?*
- 8. Які питання Конституційний Суд України розглядає на своїх пленарних засіданнях?*
- 9. Для чого проводяться засідання Конституційного Суду України?*
- 10. Які функції Голови та заступників Голови Конституційного Суду України?*
- 11. Охарактеризуйте порядок проведення виборів Голови та заступників Голови Конституційного Суду України.*
- 12. Що включає в себе апарат Конституційного Суду України?*
- 13. Розкрийте функції та структуру Секретаріату Конституційного Суду України.*
- 14. З якою метою створюються постійні й тимчасові комісії Конституційного Суду України?*

СТАТУС СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

1. Зміст статусу судді Конституційного Суду України

Статус судді Конституційного Суду України включає в себе його права і обов'язки, а також гарантії діяльності щодо здійснення конституційної юрисдикції. Статус судді Конституційного Суду України визначається Конституцією України, Законом «Про Конституційний Суд України» та законами України про статус суддів.

Особа, що призначена на посаду судді Конституційного Суду України Президентом України, Верховною Радою України чи З'їздом суддів України, набуває статусу судді Конституційного Суду України зі вступом на посаду судді, тобто з дня складення присяги. Відповідно до статті 17 Закону, суддя Конституційного Суду України складає присягу на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України або осіб, які виконують їх повноваження⁶².

Правовий статус судді Конституційного Суду є похідним від правового статусу судді загалом як представника судової влади. Так, відповідно до статті 149 Конституції України, на суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені статтею 126 Конституції, та вимоги щодо несумісності, визначені в частині другій статті 127 Конституції.

Разом з цим статус судді Конституційного Суду України має свої особливості, які випливають з юридичної природи Конституційного Суду як єдиного органу конституційної юрисдикції в державі.

З точки зору нормативного регулювання статус судді Конституційного Суду поділяють на конституційно-правовий і такий, що закріплений у законах і підзаконних правових актах. Крім

⁶² Закон України «Про внесення змін до статті 17 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 3 серпня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 42. — Ст. 383.

цього, розрізняють статус діючого судді, судді, який перебуває у відставці, а також статус судді, повноваження якого призупинені⁶³.

Правовий статус членів конституційних судів забезпечується відповідною системою гарантій. Вона складається з багатьох чинників, але принципове значення має фактор стабільності, жорсткості, чіткої визначеності і обмеженості джерел (форм) права, що регулюють зміст статусу конституційного суду. Важливо також, щоб самі органи конституційного контролю були причетними до процедури перегляду чи доповнення діючих норм про конституційний суд і статус його членів⁶⁴. Наприклад, у Німеччині, Франції зміна законодавства про Конституційний Суд (у Франції — Конституційну Раду) відбувається за безпосередньої участі органу конституційної юстиції у формі висловлення згоди чи ініціювання зміни відповідного закону. На жаль, така практика ще не отримала свого закріплення у законодавстві України.

2. Основні права та обов'язки судді Конституційного Суду України

Права і обов'язки суддів Конституційного Суду носять переважно процесуальний характер, тобто реалізуються в процесі конституційного провадження.

Основною складовою статусу судді Конституційного Суду є його право, а водночас і обов'язок брати участь в усіх засіданнях Суду з правом вирішального голосу. Відповідно до статті 19 Закону «Про Конституційний Суд України», суддя Конституційного Суду України здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України, бере участь у розгляді справ.

Суддя Конституційного Суду України має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Кон-

⁶³ Витрук Н. В. Конституционное правосудие: судебное конституционное право и процесс: Учебн. пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 132.

⁶⁴ Овсепян Ж. И. Правовая защита конституций. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. — Ростов-на-Дону: Литера-Д, 1992. — С. 137.

ституційним Судом України. Ухилення від дачі пояснень або відмова від надання документів, матеріалів, інформації судді Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність винних осіб згідно з законом.

Суддя Конституційного Суду України має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження в Конституційному Суді України, проте лише щодо тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок.

У разі якщо підсумкове рішення чи висновок Конституційного Суду України не збігається з позицією судді, він має право на окрему думку, яка викладається ним у письмовій формі і додається до рішення чи висновку Конституційного Суду України (ст. 64 Закону).

Судді Конституційного Суду України (у кількості не менше трьох) мають право вимагати скликання засідання чи пленарного засідання Конституційного Суду (параграфи 6, 7 Регламенту Конституційного Суду). Судді мають право пропонувати питання для розгляду Конституційним Судом, а також висловлювати свою думку з обговорюваних питань.

Судді Конституційного Суду України мають право брати участь у конференціях, симпозіумах, бути в складі делегацій Конституційного Суду України. Рішення про службові відрядження суддів Конституційного Суду України приймає Голова Конституційного Суду України, а в разі його відсутності — заступник Голови Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України, відповідно до його присяги, зобов'язаний чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина.

Повноваження судді Конституційного Суду України та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені при введенні воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

3. Заборони і обмеження для суддів Конституційного Суду

Щодо суддів Конституційного Суду встановлюються певні обмеження і заборони, які зводяться до визначення у законодавстві переліку занять і дій, які несумісні із зайняттям по-

сади судді Конституційного Суду. Як правило, в конституціях і законах передбачається неможливість суміщення посади судді Конституційного Суду з наступними видами діяльності:

- зайняттям державних і громадських посад;
- представницьким мандатом (депутата парламенту чи місцевих органів влади);
- політичною діяльністю (це може полягати в забороні щодо членства в політичних партіях і рухах, участі у передвиборчій боротьбі, веденні політичної пропаганди чи агітації, матеріальної підтримки політичних сил, зайняття посад в партійних органах тощо);
- зайняттям підприємницькою та іншою оплачуваною діяльністю, крім викладацької, наукової та творчої діяльності, зайняття якою не повинно перешкоджати виконанню функцій судді Конституційного Суду;
- представництвом інтересів інших осіб (крім законного представництва) в судах та інших органах;
- наданням консультацій іншим особам з питань, що прийняті до розгляду Конституційним Судом і рішення щодо яких не прийнято.

В Україні, відповідно до вимог частини 2 статті 16 Закону «Про Конституційний Суд України», судді Конституційного Суду України не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Судді Конституційного Суду України не мають також права публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження у Конституційному Суді України щодо тих справ, у яких Конституційним Судом України не прийнято рішення чи дано висновок.

Від правових заборон і обмежень слід відрізняти етичні правила поведінки судді Конституційного Суду. Вони, зокрема, полягають у тому, що суддя Конституційного Суду повинен утримуватися від дій, які підривають авторитет органу конституційної юрисдикції, від політичних та інших заяв, коментарів чи дій, які несумісні з посадою судді Конституційного Суду, від різкої критики прийнятих рішень Суду, оцінюючи їх як неправильні і необґрунтовані.

4. Строк повноважень судді Конституційного Суду

Статус судді Конституційного Суду набувається на певний строк. Виділяють кілька варіантів правового регулювання терміну повноважень суддів Конституційного Суду:

—будь-які обмеження терміну перебування на посаді судді Конституційного Суду законом не передбачаються;

—встановлюється лише термін перебування на посаді судді Конституційного Суду;

—встановлюється лише граничний вік, з досягненням якого суддя припиняє свої повноваження;

—передбачається і граничний вік, і термін перебування на посаді судді Конституційного Суду⁶⁵.

Початок терміну повноважень судді Конституційного Суду позначений, як правило, моментом прийняття присяги.

У зарубіжних країнах термін повноважень судді Конституційного Суду різний і коливається від 3 до 15 років (найчастіше трапляється термін 9—12 років), а в деяких державах (Вірменія) судді Конституційного Суду призначаються на невизначений термін. У цьому випадку законодавством встановлюється граничний термін перебування на посаді судді Конституційного Суду. В Австрії, Вірменії, Російській Федерації він становить 70 років, ФРН—68, а в Молдові і Туреччині — 65 років.

Часто законодавством передбачається заборона призначення суддів Конституційного Суду на повторний строк. Це є гарантією їх незалежності.

В Україні суддя Конституційного Суду України призначається строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно. Граничний вік перебування на посаді судді Конституційного Суду України становить 65 років. Повноваження судді закінчуються в останній день місяця, в якому спливає термін його повноважень чи в якому йому виповнюється 65 років.

5. Припинення повноважень судді Конституційного Суду

В Україні діє принцип незмінюваності суддів Конституційного Суду, але він не означає, що судді не змінюються взагалі. Незмінюваність полягає в тому, що судді Конституційного Суду

⁶⁵ Витрук Н. В. Конституционное правосудие: судебное конституционное право и процесс: Учебн. пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 132.

призначаються на термін 9 років і припиняють свої повноваження лише у випадках, передбачених Конституцією (стаття 126) і Законом «Про Конституційний Суд України» (стаття 23).

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються в разі:

- 1) закінчення строку призначення;
- 2) досягнення суддею шістдесятип'ятирічного віку;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 4) порушення суддею заборон і обмежень щодо занять і дій, несумісних з посадою судді (передбачені частиною другою статті 16 Закону);
- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
- 10) смерті судді.

Рішення про припинення повноважень судді Конституційного Суду України у випадках порушення ним вимог щодо сумісництва, а також порушення суддею присяги приймається Верховною Радою України. У решті випадків рішення приймається на засіданні Конституційного Суду України.

Детальніше порядок звільнення суддів Конституційного Суду України врегульований главою X Регламенту Конституційного Суду України.

Звільнення з посади судді Конституційного Суду України у зв'язку із закінченням строку призначення та досягненням шістдесятип'ятирічного віку відбувається так. Не пізніше як за місяць до закінчення строку призначення або досягнення шістдесятип'ятирічного віку суддя подає Голові Конституційного Суду України заяву про звільнення з посади, про що повідомляються Президент України та органи, які призначали цього суддю. За поданням Голови Конституційного Суду України Конституційний Суд України приймає рішення про припинення повноважень судді.

Неможливість виконання суддею Конституційного Суду України своїх повноважень за станом здоров'я встановлюється на засіданні Конституційного Суду України на підставі письмової заяви судді та доданого до неї медичного висновку. За результа-

тами розгляду заяви судді Конституційного Суду України Конституційний Суд України приймає рішення за наявності підстав про звільнення судді з посади з дня, наступного після прийняття рішення.

Питання про порушення суддею Конституційного Суду України вимог щодо несумісності розглядається за висновком постійної комісії з питань регламенту та етики Конституційного Суду України на засіданні Конституційного Суду України. У разі підтвердження цього суддя попереджається про необхідність звільнення протягом встановленого Судом строку з посади, що визначена як посада за сумісництвом. У разі невиконання суддею Конституційного Суду України попередження Конституційного Суду України про звільнення з посади за сумісництвом матеріали щодо нього направляються на розгляд Верховної Ради України у триденний строк від дня закінчення строку попередження.

Звільнення з посади судді Конституційного Суду України за порушення присяги відбувається так. У разі порушення у Верховній Раді України питання про порушення присяги суддею Конституційного Суду України Конституційний Суд України проводить перевірку і, за висновком постійної комісії з питань регламенту та етики, приймає одне з таких рішень:

- про наявність підстав для розгляду Верховною Радою України питання про звільнення з посади судді Конституційного Суду України;

- про відсутність підстав для звільнення з посади судді Конституційного Суду України.

Рішення про наявність підстав або про їх відсутність щодо звільнення з посади судді Конституційного Суду України приймається, якщо за нього проголосувало не менше як дванадцять суддів Конституційного Суду України. Інформація про рішення Конституційного Суду України щодо звільнення судді Конституційного Суду України з посади направляється на розгляд Верховної Ради України у триденний строк з дня прийняття рішення.

У разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді Конституційного Суду України, підтвердження на засіданні Конституційного Суду України факту втрати суддею громадянства України, набрання законної сили судовим рішенням про визнання судді Конституційного Суду України безвісно відсутнім або оголошення померлим, а також подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням Конституційний Суд України приймає рішення про звільнення його з посади із зазначених підстав.

Голова Конституційного Суду України скликає засідання Конституційного Суду з питання звільнення з посади судді Конституційного Суду України в триденний строк з дня одержання заяви або інформації про наявність зазначених у Законі підстав (з підстав порушення суддею вимог щодо сумісництва, а також порушення присяги — після одержання висновку постійної комісії з питань регламенту та етики Конституційного Суду України про достатність підстав для розгляду питання).

Судді Конституційного Суду України, щодо якого порушено питання про звільнення з посади, надається можливість викласти свої пояснення Конституційному Суду України усно або письмово. У розгляді питання про звільнення з посади судді Конституційного Суду України може брати участь його повноважний представник.

Питання про звільнення з посади судді Конституційного Суду України вирішується Конституційним Судом України в закритому засіданні.

Інформація про звільнення судді Конституційного Суду України з посади направляється у триденний строк з дня прийняття рішення Конституційним Судом України відповідно Верховній Раді України, Президентові України чи органу суддівського самоврядування.

В зарубіжних країнах законодавством, крім припинення, передбачається ще й можливість призупинення повноважень судді конституційного суду. Підставами для цього є арешт судді, притягнення його до кримінальної відповідальності, тривала нездатність за станом здоров'я виконувати свої обов'язки, кількаразова відсутність без поважних причин на засіданнях конституційного суду тощо. Призупинення повноважень судді здійснюється самим конституційним судом на час до зникнення відповідних підстав.

6. Незалежність судді Конституційного Суду України та її гарантії

Відповідно до статті 27 Закону «Про Конституційний Суд України», судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України та керуються цим Законом, іншими законами України, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду Конституційного Суду України.

Незалежність суддів є невід’ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону.

Незалежність суддів Конституційного Суду України спрямована на те, щоб при здійсненні своїх повноважень вони не зазнавали втручання в свою діяльність чи стороннього впливу на своє волевиявлення. Саме за цих умов можуть бути реалізовані принципи верховенства права, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих Судом рішень. Таким чином, незалежність Конституційного Суду України і незалежність його суддів є взаємопов’язані і взаємообумовлені.

Згідно зі ст. 149 Конституції України, на суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, передбачені статтею 126 Конституції. Відповідно до неї, а також положень ст. 11 Закону «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р.⁶⁶, ст. 14 Закону «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р.⁶⁷ і рішення Конституційного Суду України в справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу від 1 грудня 2004 року⁶⁸, незалежність суддів забезпечується такими гарантіями:

- особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади;

- заборонаю будь-якого впливу на суддів. Вона полягає в забороні вчинення щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов’язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо;

- захистом їх професійних інтересів;

- неприпустимістю переслідування за правову позицію — судді Конституційного Суду України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в Конституційному Суді України та в його колегіях, за винятком від-

⁶⁶ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.

⁶⁷ Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 27—28. — Ст. 180.

⁶⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 // Інфодиск: Законодавство України.

повідальності за образу чиклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та дачі висновків Конституційним Судом України;

— відсутністю дисциплінарної відповідальності — ні Голова Конституційного Суду, ні будь-хто інший не наділений щодо суддів дисциплінарною владою;

— забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей;

— гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту. Високий рівень матеріального забезпечення гарантується державою як під час виконання функцій судді, так і після цього. Судді Конституційного Суду України одержують заробітну плату та користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів. У разі коли повноваження судді Конституційного Суду України були припинені у зв'язку із закінченням строку призначення або через неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я, за ним зберігається до виходу на пенсію за віком вісімдесят відсотків грошового утримання та інші види матеріального забезпечення, якими користується суддя Конституційного Суду України;

— заборобою суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності;

— притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду.

Гарантією незалежності суддів Конституційного Суду України є їх *недоторканність*. Вона полягає в тому, що суддя Конституційного Суду України не може бути затриманий чи заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом (ст. 28 Закону «Про Конституційний Суд України»).

Зміст недоторканності суддів як умови виконання ними професійних обов'язків не обмежується визначеною гарантією. Відповідно до положення частини першої статті 126 Конституції України, зміст недоторканності судді Конституційного Суду України визначається також Законом «Про статус суддів», за яким недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належне йому майно і документи (ст. 13).

Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення — забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону «Про статус суддів», ч. 8 ст. 14 Закону «Про судоустрій України» і згаданого рішення Конституційного Суду, зниження змісту та обсягу гарантій незалежності і недоторканності суддів, їх правової захищеності в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається.

Реалізація гарантій незалежності суддів Конституційного Суду України створює умови для успішного здійснення ними своїх повноважень, а також виконання основного завдання Конституційного Суду України — гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Питання для самоконтролю

- 1. У чому полягає основний зміст статусу судді Конституційного Суду?*
- 2. Як врегульовано термін повноважень судді Конституційного Суду в Україні і зарубіжних країнах?*
- 3. Назвіть вимоги до судді Конституційного Суду України.*
- 4. Яка правова природа присяги судді Конституційного Суду України?*
- 5. Назвіть заняття і дії, несумісні з посадою судді Конституційного Суду.*
- 6. Які Ви знаєте основні права та обов'язки судді Конституційного Суду?*
- 7. У чому полягає незалежність судді Конституційного Суду України та які її гарантії?*
- 8. Назвіть підстави припинення повноважень судді Конституційного Суду.*
- 9. У чому полягають етичні норми поведінки судді Конституційного Суду?*

ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

1. Поняття і види функцій Конституційного Суду України

Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. Виконання цього завдання здійснюється шляхом реалізації Конституційним Судом України своїх функцій.

Функції Конституційного Суду України — це основні напрями чи види його діяльності, які спрямовані на виконання передбачених Конституцією України і Законом «Про Конституційний Суд України» завдань як єдиного органу конституційної юрисдикції.

Функції Конституційного Суду України як такі прямо в законодавстві не закріплені. Цим породжена дискусія в науці конституційного права щодо розуміння і системи цих функцій. Функції Конституційного Суду України класифікують за різними критеріями: за об'єктами чи сферами діяльності, способами і засобами діяльності Конституційного Суду України тощо. Про те найважливіше значення має визначення функцій Конституційного Суду України на основі його компетенції.

Відповідно до повноважень Конституційного Суду України, які визначені Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України», він здійснює такі функції:

1) перевірка конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) визначення відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

3) давання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента

України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України;

4) офіційне тлумачення Конституції та законів України;

5) перевірка відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Проте функції Конституційного Суду України не можна зводити лише до його повноважень. Якщо виходити з того, що функціями Конституційного Суду України є основні напрями його діяльності, то перелік функцій єдиного в Україні органу конституційної юрисдикції ширший і включає такі функції:

1. *Функція конституційного контролю.* Ця функція виражає основне призначення Конституційного Суду України. Вона найбільш ємніша за змістом і формами та полягає у:

— вирішенні питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (стаття 150 Конституції України). Це повноваження характеризує Конституційний Суд України власне як суд, тобто орган судової влади, уповноважений розглядати і вирішувати юрисдикційні спори і скасовувати відповідні акти законодавства, визнаючи їх неконституційними. Тому при здійсненні цього повноваження Конституційний Суд України одночасно виступає як орган конституційного контролю і орган конституційного правосуддя;

— наданні висновку про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів України, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди та їх обов'язковість (стаття 151 Конституції України);

— наданні висновку щодо додержання процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту (стаття 151 Конституції України);

— наданні висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157, 158 Конституції України (стаття 159 Конституції України);

— наданні висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України при вирішенні питання про дострокове припинення її повноважень Верховною Радою України (пункт 28 статі 85 Конституції України).

2. *Функція офіційного тлумачення Конституції України та законів України* (стаття 150 Конституції України).

3. *Функція захисту прав і свобод людини і громадянина* — реалізується при здійсненні Конституційним Судом України чи не всіх своїх повноважень.

4. *Правотворча функція* здійснюється Конституційним Судом України в трьох формах:

по-перше, він виступає учасником правотворчого процесу, реалізуючи своє повноваження щодо визнання неконституційними законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. У випадку визнання їх неконституційними вони втрачають чинність із дня прийняття відповідного рішення суду. Тобто, скасовуючи норму, суд фактично створює нову норму, а його рішення про скасування нормативного акта об'єктивно породжує нові права та обов'язки учасників суспільних відносин. Така діяльність Конституційного Суду України характеризується як здійснення ним функції «негативного правотворця»⁶⁹;

по-друге, Конституційний Суд України є учасником процесу внесення змін до Конституції України, адже він дає висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

по-третє, шляхом офіційного тлумачення Конституції і законів України Конституційний Суд заповнює прогалини в праві, йде далі простої інтерпретації законодавства.

Таким чином, можна зробити висновок, що до певної міри і у відповідних межах Конституційний Суд України творить право.

5. *Арбітражна функція* — Конституційний Суд України покликаний вирішувати спори, бути миротворцем, арбітром між сторонами конституційного провадження.

6. *Установча функція* — полягає у визначенні чи, точніше кажучи, деталізації Конституційним Судом України правових засад, порядку своєї діяльності на основі Конституції України і Закону України «Про Конституційний Суд України».

7. *Управлінська функція* — тісно пов'язана з установчою функцією і полягає в тому, що Конституційний Суд України:

— обирає Голову і заступників голови Конституційного Суду України;

⁶⁹ Детальніше див.: Тихий В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 69; Євграфова Є. П. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства. // Право України. — 2001. — № 10. — С. 67.

— призначає за поданням Голови Конституційного Суду України, керівника Секретаріату Конституційного Суду України та приймає рішення про звільнення його з посади;

— приймає рішення про утворення постійних комісій, затверджує їх персональний склад;

— приймає рішення про звільнення з посади Голови Конституційного Суду України та заступників Голови;

— приймає рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду України у випадках, передбачених пунктами 1—3, 6—9 статті 23 Закону України «Про Конституційний Суд України»;

— дає згоду на призначення заступників керівника Секретаріату, керівників самостійних структурних підрозділів та їх заступників, керівників інших структурних підрозділів.

8. *Представницька функція.* Ця функція реалізується при введенні Президента України до присяги, представництві Української держави в питаннях конституційної юрисдикції, а також представництві Конституційного Суду України у відносинах з органами державної влади.

Виділяють також міжнародну, політичну, інформаційну, інтеграційну, координаційну функцію тощо⁷⁰.

Отже, функції Конституційного Суду України не обмежені лише тими повноваженнями, які безпосередньо передбачені Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України». Його діяльність пов'язана зі здійсненням цілої низки функцій, які покликані гарантувати верховенство Конституції України, сприяти формуванню єдиного праворозуміння в державі, забезпечити законність у суспільстві. При цьому слід визнати, що основними функціями Конституційного Суду України є функція конституційного контролю, функція офіційного тлумачення Конституції та законів України та функція захисту прав і свобод людини і громадянина.

2. Перевірка конституційності законів та інших правових актів

Відповідно до Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти при-

⁷⁰ Див. напр.: Шемшученко Ю., Погорілко В. Проблеми функцій Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 54—56; Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: Навч. посібн. К.: 2003. — С. 39—40.

ймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (стаття 8 Конституції України). Засобом забезпечення верховенства Основного закону держави є діяльність Конституційного Суду України щодо вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ця діяльність здійснюється Конституційним Судом України на підставі частини першої статті 150 Конституції України, а також пункту 1 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Перевірка відповідності Конституції України законів та інших актів здійснюється Конституційним Судом України в межах реалізації функції конституційного контролю у формі конституційного правосуддя. Це повноваження посідає центральне місце в компетенції органу конституційної юстиції не лише в Україні, а й в абсолютній більшості зарубіжних країн незалежно від обраної моделі судового конституційного контролю. Зрештою, це законмірно з історичної точки зору, адже конституційне правосуддя і виникло саме як перевірка відповідності Конституції (конституційності) актів парламенту.

Відповідність Конституції держави певних правових актів охоплюється поняттям конституційності. По суті, ці терміни тотожні, що й відображено в статті 150 Конституції України. Втім, в правовій науці конституційність розглядається як загальна вимога, яка характеризує режим конституційної законності й полягає в неухильному виконанні і дотриманні конституції всіма суб'єктами права, правильному застосуванні її норм органами влади і посадовими особами⁷¹.

Об'єктом конституційного контролю, що здійснюється Конституційним Судом України відповідно до частини першої статті 150 Конституції України і пункту 1 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», є:

- 1) закони та інші правові акти Верховної Ради України;
- 2) акти Президента України;
- 3) акти Кабінету Міністрів України;
- 4) правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Як і система повноважень Конституційного Суду, цей перелік об'єктів конституційного контролю закритий, тобто вичерпний.

⁷¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2001. — Т. 3. — С. 288.

Це означає, що Конституційний Суд України не може перевіряти конституційність інших актів, крім тих, що зазначені вище.

Повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо прийняття чи видання відповідних актів передбачені Конституцією України (стаття 91, частини третя і четверта статті 106, стаття 117, 135).

Так, Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 91 Конституції України). Проте предметом розгляду в Конституційному Суді України можуть бути не всі акти парламенту, а лише ті, які передбачені частиною першою статті 150 Конституції України і пунктом 1 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», тобто тільки закони та інші правові акти Верховної Ради України. Правовими слід вважати ті акти єдиного в Україні законодавчого органу, які містять у собі норми права. Такими є постанови Верховної Ради України, але не заяви, звернення тощо.

Незважаючи на те, що чинна Конституція України прийнята Верховною Радою України, її положення не можуть бути предметом перевірки Конституційним Судом, оскільки Основний закон держави є тим зразком чи еталоном, з яким орган конституційної юрисдикції порівнює інші акти, вирішуючи питання про їх конституційність, тобто відповідність Конституції.

Акти Президента України — це укази і розпорядження, які видає Президент України на основі та на виконання Конституції України і законів України та які є обов'язковими до виконання на території України (частина третя статті 106 Конституції України).

Акти Кабінету Міністрів України — це постанови і розпорядження, які видає Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції і які є обов'язковими до виконання (частина перша статті 117 Конституції України).

Правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим — це рішення та постанови, які приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень і які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим (частина друга статті 136 Конституції України).

Юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) поширюється на закони України та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийняті

як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Крім цього, відповідно до підпункту 2 пункту 3 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» та Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 року, юрисдикція Конституційного Суду України поширюється і на нормативні акти Президії Верховної Ради України, прийняті до набуття чинності Конституцією України.

Юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) не поширюється на закони України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності⁷².

Перевірці на предмет відповідності Конституції України підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності, тобто оцінка законів та інших правових актів на предмет їх конституційності здійснюється Конституційним Судом України тільки в порядку наступного (репресивного) конституційного контролю. Виходячи з принципу поділу влади (стаття 6 Конституції України) повноваження Конституційного Суду України не дозволяють йому втручатись у стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередній контроль.

Не можуть бути об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України проекти правових актів, крім відповідно до статті 159 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України.

За змістом статей 150 і 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності⁷³.

Не можуть бути предметом перевірки, що здійснюється Конституційним Судом України, закони, прийняті всеукраїнським референдумом. Проте акти Верховної Ради України та акти Президента України, прийняті відповідно до їх повноважень, встановлених Конституцією України, про призначення референдуму, є об'єктами конституційного контролю Конституційного Суду України.

Варто зауважити, що Конституційний Суд України не вирішує питання відповідності актів Президента України, Кабінету Мініс-

⁷² Закон України «Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» від 4 серпня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 41. — Ст. 355.

⁷³ Тихий В. Основні повноваження Конституційного Суду України (коментар до статті 150 Конституції України) // Вісник Конституційного Суду України. — 2003 — № 4. — С. 31.

трів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим законам та іншим правовим актам Верховної Ради України, міжнародним договорам. До його повноважень належить вирішення лише питань про відповідність Конституції України (конституційності) актів цих органів.

Конституційний Суд України також не уповноважений вирішувати питання як конституційності, так і законності актів органів влади, не зазначених у пункті 1 частини першої статті 150 Конституції України. Такими актами є рішення органів місцевого самоврядування, акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, акти органів прокуратури України, акти судів загальної юрисдикції тощо.

Згідно зі статтею 14 Закону, до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Так, захист трудових прав особи, звільненої з посади указом Президента чи постановою Кабінету Міністрів України здійснюється не Конституційним Судом України, а відповідними судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів колишній Конституції України.

За час своєї діяльності (станом на 1 листопада 2006 р.) Конституційний Суд України вирішив питання щодо конституційності 242 правових актів, у тому числі 166 правових актів Верховної Ради України, 41 акта Президента України, 19 постанов Кабінету Міністрів України, 15 правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Неконституційними повністю або частково визнано 75 правових актів⁷⁴.

У межах перевірки конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституційний Суд України вирішує також *спори про компетенцію* конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Рес-

⁷⁴ Домбровський І. Конституційний Суд України: початок нової каденції // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 5—6. — С. 48.

публіки Крим та органів місцевого самоврядування⁷⁵. Тобто вирішення спорів про компетенцію не є окремим повноваженням Конституційного Суду України. Такі спори він розглядає, реалізуючи своє повноваження щодо перевірки конституційності відповідних правових актів. Це означає, що Конституційний Суд України уповноважений вирішувати лише такі спори про компетенцію, які є результатом колізії правових норм, створених різними органами в порядку реалізації своїх повноважень. Конституційний Суд України не розглядає спорів про компетенцію, які виникли в результаті вчинення відповідними органами дій правового характеру без видання правових актів.

Виділяють такі види спорів про компетенцію:

- ✓ якщо суб'єкт звернення вважає, що прийняття правового акта належить до його повноважень, а не будь-якого іншого органу влади;

- ✓ якщо суб'єкт звернення вважає, що оспорювані повноваження мають здійснювати інші органи влади⁷⁶.

Як свідчить практика діяльності Конституційного Суду України, спори щодо меж повноважень різних органів державної влади зумовлені здебільшого прогалинами в законодавстві, яке визначає обсяги таких повноважень.

У справах цієї категорії Конституційний Суд України прийняв 30 рішень, з них 20 — за поданням народних депутатів України, 8 — за поданням Президента України, 2 — за поданням Верховного Суду України.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів з точки зору як матеріальної, тобто змістовної, їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленій Конституцією України процедурі їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Підставами для прийняття Конституційним Судом України рішення щодо неконституційності правових актів повністю чи в

⁷⁵ Див., напр.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» від 25 березня 1998 року № 4-рп/98 // офіційний вісник України. — 1998. — № 23. — Ст. 849.

⁷⁶ Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: Навч. посібн. — К.: 2003. — С. 77.

їх окремих частинах, згідно зі статею 15 Закону України «Про Конституційний Суд України», є:

- ✓ невідповідність Конституції України;
- ✓ порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності;
- ✓ перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті.

Невідповідність Конституції України як підстава для визнання правових актів неконституційними полягає у невідповідності їх змісту Конституції України. При цьому мається на увазі як буквальна неузгодженість, так і невідповідність цілям і принципам, закріпленим в Основному законі держави.

Порушення встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності правовими актами встановлюється, головним чином, за допомогою двох критеріїв. Перший — процесуально-процедурний; він означає перевірку Конституційним Судом України відповідності вимогам Конституції України процедури прийняття, підпису, надрукування і введення в дію оцінюваного акта. Другий — це критерій належної форми нормативного акта. Тобто, по-перше, його форма повинна відповідати тому виду актів, які може приймати відповідний орган державної влади і, по-друге, форма акта має відповідати його змісту залежно від предмета, обсягу та мети правового регулювання.

Для констатації перевищення конституційних повноважень при прийнятті акта необхідно встановити: чи входять питання, врегульовані даним нормативно-правовим актом, у сферу повноважень певної гілки влади, державного органу чи посадової особи; якщо це повноваження є делегованим, то чи не порушив Конституцію України (перевищивши свої конституційні повноваження) орган, що їх делегував; чи не був прийнятий акт суб'єктом одноособово, коли для цього передбачено узгодження дій декількох суб'єктів; повноваження з прийняття акта повинні бути чітко визначені в законодавстві, а не виводитися із загального його змісту чи з правового статусу або соціального призначення державного органу, посадової особи; в будь-якому разі остаточним і вирішальним мірилом оцінки повинні бути нормативні приписи Основного Закону України, а не положення законів або підзаконних актів⁷⁷.

Розгляд і вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Конституційний Суд України здійснює не за власною ініціативою, а за зверненнями (конститу-

⁷⁷ Ткаченко Ю. Підстави і критерії визнання конституційності нормативно-правових актів // Право України. — 2000. — № 9. — С. 29.

ційними поданнями) певних суб'єктів. Такими суб'єктами є Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Звернення заявників, які не наділені Конституцією України правом на конституційне подання з питань конституційності законів та інших правових актів, Конституційний Суд не приймає.

Конституція України не передбачає права громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб на звернення до Конституційного Суду України щодо неконституційності законів та інших правових актів. Фізичні та юридичні особи можуть з цих питань звертатися до Президента України, який є гарантом прав і свобод людини і громадянина, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або інших суб'єктів права на звернення до Конституційного Суду України.

Порушувати питання про конституційність правових норм, що підлягають застосуванню в конкретній справі, можуть суди загальної юрисдикції. При цьому вони звертаються до Конституційного Суду України не безпосередньо, а через Верховний суд України. Відповідний порядок визначений постановою Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Згідно з пунктом 9 цієї постанови, в разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою, зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який, відповідно до статті 150 Конституції, може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд будь-якої інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Закони, інші правові акти або ж їхні окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (частина друга статті 152 Конституції України).

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою в установленому законом порядку.

Рішення Конституційного Суду України про відповідність Конституції України законів та інших правових актів обов'язкові до виконання на території України, остаточні і не можуть бути

оскаржені. Невиконання рішень Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність згідно з законом.

3. Офіційне тлумачення Конституції і законів України

Конституція держави регулює різні аспекти суспільного й державного життя. Проте таке регулювання, як правило, загальне, що не виключає неодноманітного застосування її положень, а також виникнення з цього приводу спірних ситуацій. Тому виникає потреба в конкретизації конституційних норм. Це здійснюється шляхом тлумачення Конституції, а також законів держави. Як відомо, за юридичними наслідками тлумачення буває офіційним і неофіційним. Юридично обов'язковим є лише офіційне тлумачення законодавства.

Відповідно до п. 2 ст. 150 Конституції України, а також п. 4 ст. 13 Закону «Про Конституційний Суд України», офіційне тлумачення Конституції і законів України є одним із повноважень Конституційного Суду України.

До створення Конституційного Суду, відповідно до п. 6 Перехідних положень Конституції, тлумачення законів здійснювала Верховна Рада України. Згадана норма зумовила виникнення дискусії з приводу того, хто є суб'єктом офіційного тлумачення Конституції і законів України, тобто чи є таким суб'єктом лише Конституційний Суд України і чи у зв'язку з цим втратила таке право Верховна Рада України. При цьому висловлювалися різні точки зору.

На думку Л. Т. Кривенко, в теоретичному плані автентичне тлумачення Конституції притаманне органу, який приймає відповідні правові форми⁷⁸. На думку В. Ф. Опришка, відсутність у законодавця права офіційного тлумачення змісту прийнятих ним законів не може позитивно впливати на правотворчу практику. Тим більше, що сама Верховна Рада як «колективний автор» офіційно закріплює результати законодавчого процесу⁷⁹. А В. Є. Скомороха заперечує пропозицію щодо передачі повноважень з офіційного тлумачення Конституції і законів України законодавцю. На його думку, щоб правильно витлумачити правову норму виходячи з загальних принципів права, повинен діяти незалежний від законодавця висококваліфікований орган, для якого тлумачення Конституції і законів України є виключною прерогативою завдяки його юридичній природі⁸⁰.

⁷⁸ Кривенко Л. Т. Верховна Рада України. — К., 1997. — С. 38.

⁷⁹ Опришко В. Ф. Конституція та напрями розвитку національного законодавства // Закон і бізнес. — 1998. — № 42. — С. 14.

⁸⁰ Скомороха В. Окремі питання поділу влади, визначення державної і судової влади, незалежності судової влади // ВКСУ. — 2000. — № 1. — С. 66.

Це питання було предметом розгляду і в Конституційному Суді України. Так, у своєму рішенні від 11 липня 1997 року в справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови ВРУ від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України», Конституційний Суд України констатував, що з прийняттям Конституції України 1996 року повноваження щодо офіційного тлумачення Конституції України від Верховної Ради України перейшли до Конституційного Суду України, тобто Верховна Рада втратила повноваження щодо офіційного тлумачення Конституції України. Що ж до законів, то Верховна Рада могла їх тлумачити лише до сформування Конституційного Суду України⁸¹.

З цього можна зробити висновок, що єдиним органом, який уповноважений здійснювати офіційне тлумачення Конституції і законів України, є Конституційний Суд України. Це не виключає можливості здійснення Верховною Радою України неофіційного тлумачення законодавства України, але таке тлумачення не матиме юридично обов'язкової сили. Разом з цим, Верховна Рада свою позицію щодо розуміння положень Конституції і законів України може висловити при прийнятті відповідних законів, хоча формально така діяльність не є тлумаченням.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України можна розглядати в двох аспектах:

- ✓ як діяльність щодо з'ясування, роз'яснення та офіційної інтерпретації Конституції і законів України з метою подолання неоднозначності їх розуміння;

- ✓ як результат такої діяльності, тобто акти офіційного тлумачення.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України здійснюється в межах установлених законом процедур і на основі використання відомих науці прийомів і способів. Наукою, що вивчає загальні закономірності змістовної інтерпретації будь-яких письмових текстів, є герменевтика⁸².

Офіційне тлумачення за своїм характером поділяється на нормативне і казуальне. *Нормативне тлумачення* — це тлумачення, яке поширюється на невизначене коло осіб, призначене для багаторазового застосування, і є загальнообов'язковим. Акти такого тлумачення за своєю юридичною силою можуть бути прирівняні до законів.

⁸¹ Вісник Конституційного Суду України. — 1997. — № 2. — С. 23.

⁸² Детальніше: Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект // Право України. — 2001. — № 11. — С. 22.

Нормативне тлумачення здійснюється Конституційним Судом України в межах провадження в справах, передбачених п. 4 ст. 13 Закону «Про Конституційний Суд України», тобто провадження щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України.

Казуальне тлумачення — це тлумачення в конкретній справі і стосовно конкретного випадку. За загальним правилом таке тлумачення обов'язкове лише для учасників конкретного спору. Проте особливістю казуального тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України, є його загальнообов'язковість.

Казуальне тлумачення здійснюється Конституційним Судом України не в межах провадження в справах про офіційне тлумачення Конституції та законів України, а в ході реалізації інших своїх повноважень. Найчастіше казуальне тлумачення здійснює Конституційний Суд України при розгляді справ щодо конституційності законів та інших правових актів. При цьому інтерпретація тих чи інших положень Конституції і законів України має значення не лише при вирішенні певної конкретної справи, а спрямована на забезпечення правильного розуміння правових норм в інших аналогічних випадках чи справах.

В. Тихий нормативне і казуальне тлумачення розглядає як дві форми тлумачення:

✓ *як мету і результат* самостійної діяльності з інтерпретації Конституції і законів України у випадках спеціального звернення певних осіб;

✓ *як засіб* обґрунтування, аргументації рішень і висновків при розгляді справ⁸³.

Процес тлумачення складається з двох етапів — з'ясування і роз'яснення норм права. З'ясування полягає у внутрішньому процесі мислення і являє собою процес пізнання правових норм «для себе». Другим етапом тлумачення є роз'яснення, тобто розкриття смислу і змісту закону «для інших».

Суб'єктами права на конституційне подання з питань офіційного тлумачення Конституції і законів України є Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування.

⁸³ Тихий В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень // Вісник Конституційного Суду України. — 2001 р. — № 1. — С. 62—71.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань офіційного тлумачення Конституції і законів України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, згідно з ст. 93 Закону, є *практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації* положень Конституції України та законів України.

Для фізичних і юридичних осіб підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є *наявність неоднозначного застосування* положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (ст. 94 Закону). Слід визнати, що така вимога закону звужує можливості фізичних і юридичних осіб для захисту своїх прав у Конституційному Суді України, адже для цього їм необхідно довести наявність неоднозначного застосування положень Конституції або законів України.

Як свідчить практика діяльності Конституційного Суду України, здійснення офіційного тлумачення Конституції та законів України є найбільш затребуваним його повноваженням. Підтвердженням цього є те, що переважна більшість (83,9 % станом на 1 листопада 2006 р.) отриманих Судом конституційних подань і конституційних звернень стосувалися саме надання офіційного тлумачення Конституції та законів України⁸⁴.

Існують різні думки щодо спрямованості тлумачення: одні вважають, що воно зводиться до з'ясування змісту закону, інші — до з'ясування смислу закону, треті — до розкриття думки законодавця, четверті — до розкриття волі законодавця. Очевидно, що при офіційному тлумаченні Конституції і законів орган конституційної юстиції повинен враховувати всі ці аспекти, хоча з'ясування волі законодавця можна сприймати і як узагальнення названих напрямів тлумачення.

Для тлумачення Конституції і законів України Конституційний Суд України використовує систематичний, філологічний, історико-політичний, логічний та інші *методи* (способи). Їх застосування законодавством звичайно не врегульовано, а тому, обираючи той чи інший метод тлумачення, Конституційний Суд України ви-

⁸⁴ Домбровський І. Конституційний Суд України: початок нової каденції // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 5—6. — С. 47.

ходить із загальних засад своєї діяльності, які визначені Конституцією і Законом «Про Конституційний Суд України».

Конституційний Суд України не повинен обмежуватися лише дослівним текстом норми, а оцінювати її контекст, а також місце в загальній системі конституційних норм. При цьому будь-яка конституційна норма повинна інтерпретуватися таким чином, щоб уникнути суперечностей з іншими нормами Конституції, оскільки всі її елементи знаходяться у взаємовідношенні і виконують свою роль в межах однієї системи⁸⁵.

При тлумаченні Конституції і законів України Конституційний Суд України не може змінювати їх норми. Його завдання полягає лише в роз'ясненні, інтерпретації відповідних положень. Це правова аксіома. Разом з цим Конституційний Суд, опираючись на закон, використовуючи механізми тлумачення і аналогії може заповнити те, що залишилося за межами закону чи іншого правового акта. В даному випадку суд, констатує волю законодавця з даного кола питань, вимушений або застосувати схожу норму (аналогію закону), або при вирішенні справи виходити із загальних принципів законодавства (аналогія права)⁸⁶. Тим самим рішеннями Конституційного Суду нерідко фактично створюються нові норми, що заповнюють прогалини Конституції, але впливають з її політико-правової логіки⁸⁷.

З питань офіційного тлумачення Конституції і законів України Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені (ч. 3 ст. 150 Конституції України). За час своєї діяльності Конституційний Суд України в справах щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України прийняв 69 рішень. Зокрема, надано офіційне тлумачення 44 статей Конституції України⁸⁸.

4. Перевірка конституційності міжнародних договорів України

Залежно від способу взаємодії національного (внутрішнього) права з правом міжнародним конституційні системи сучасних

⁸⁵ *Эбзеев Б. С.* Толкование Конституции Конституционным Судом РФ: теоретические и практические проблемы // Государство и право. — 1998. — № 5. — С. 8.

⁸⁶ *Тесленко М.* Судебный конституционный контроль в Украине. — К., 2001. — С. 159.

⁸⁷ *Митюков М.* Вопросы парламентского права в решениях Конституционного Суда РФ // Проблемы парламентского права в России. — М., 1996. — С. 78.

⁸⁸ *Домбровский І.* Конституційний Суд України: початок нової каденції // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 5—6. — С. 49.

держав поділяються на відкриті і закриті. Головним критерієм для визначення приналежності правової системи держави до того чи іншого виду є характер дії норм міжнародного права на внутрішньодержавні відносини. Відкритими є системи, де чинний для держави міжнародний договір є сам по собі частиною її законодавства. Закриті правові системи характеризуються тим, що дія міжнародного договору не пряма, а опосередкована, тобто для застосування міжнародного договору вимагається включення чи відтворення його положень у актах внутрішнього законодавства.

Конституція України виходить з утвердження єдності міжнародного і національного права України, відкритості її конституційної системи⁸⁹. Стаття 9 Основного закону нашої держави передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Така традиція бере свій початок ще від прийняття Верховною Радою 10 грудня 1991 року Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України», відповідно до якого укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Значну роль в узгодженні національного і міжнародного права відіграє Конституційний Суд України. Відповідно до частини першої статті 151 Конституції України, а також пункту 2 статті 13 Закону «Про Конституційний Суд України», він дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Це повноваження Конституційного Суду є одночасно однією з основних його функцій. Проте реалізує це повноваження він не часто: за час своєї діяльності було розглянуто 4 справи про конституційність міжнародних договорів України. З цих питань прийнято 1 висновок і 4 ухвали Суду.

Перевірку конституційності міжнародних договорів України Конституційний Суд здійснює в порядку попереднього (превентивного) і наступного (репресивного) судового конституційного

⁸⁹ Див.: Мартиненко П. Конституція України і міжнародне право: аспекти взаємодії // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 3. — С. 57-58.

контролю. Перший вид контролю застосовується щодо тих міжнародних договорів, які ще не вступили в дію і вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Він дозволяє запобігти низці проблем, які можуть виникнути для держави у випадку визнання неконституційним договору, що набув чинності і за яким держава виконує певні зобов'язання на міжнародній арені. Наступний конституційний контроль здійснюється Конституційним Судом України щодо чинних міжнародних договорів України.

Об'єктом конституційного контролю, що здійснюється Конституційним Судом України на основі частини першої статті 151 Конституції України, а також пункту 2 статті 13 Закону «Про Конституційний Суд України», є чинні міжнародні договори України або ті міжнародні договори, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. За результатами розгляду цих справ Конституційний Суд України дає висновки. При цьому суб'єктами звернення до Конституційного Суду (суб'єктами конституційного подання) можуть бути лише Президент України або Кабінет Міністрів України.

Разом з цим існує ще одна форма (опосередкована) перевірки конституційності міжнародних договорів України. Йдеться про ситуацію, коли Конституційний Суд України вирішує питання щодо конституційності правових актів Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України про набрання міжнародними договорами чинності для України. Це повноваження зазначені органи здійснюють відповідно до Закону «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року⁹⁰, яким передбачено, що надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для України здійснюється залежно від виду договору: Верховною Радою України у формі закону про ратифікацію міжнародного договору, а для договорів, які не потребують ратифікації — у формі указу Президента (щодо міжнародних договорів, які укладаються від імені України) чи постанови Кабінету Міністрів України (щодо міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України).

У даному випадку ці питання розглядаються Конституційним Судом України відповідно до пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України і пункту 1 статті 13 Закону «Про Конституційний Суд України», тобто під час розгляду справи щодо конституційності правового акта вказаних органів Конституційний Суд України одночасно дає висновок щодо конституційності міжнарод-

⁹⁰ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — №. 50. — Ст. 540.

дного договору України, що набрав чинності за цим правовим актом (стаття 89 Закону). При цьому розгляд справи здійснюється за конституційними поданнями суб'єктів, визначених у статті 40 Закону, а саме: Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим. У розглядуваному випадку Конституційний Суд України ухвалює рішення, яке є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Виходячи з того, що відповідно до Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, Конституційний Суд використовує положення міжнародних договорів України для мотивування своїх рішень і висновків, а також ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження. Найчастіше, як показує практика, Конституційний Суд України звертався до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенції про захист прав і основних свобод 1950 року.

5. Надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту

Одним із елементів системи стримувань і противаг, формою конституційної відповідальності є усунення Президента України з поста в порядку імпідменту. Під імпідментом розуміють передбачену конституціями ряду держав процедуру притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів⁹¹. В Україні така процедура передбачена Конституцією (стаття 111) лише щодо Президента держави. Відсторонення від посади в порядку імпідменту інших вищих посадових осіб держави українським законодавством не передбачено.

Відповідно до статті 111 Основного закону, Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпідменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Це єдина підстава для імпідменту.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту ініціюється більшістю від конституційного складу

⁹¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2001. — Т. 2. — С. 666.

Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. За результатами своєї діяльності тимчасова слідча комісія готує висновки і пропозиції, які розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менше як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Наступним етапом процедури імпічменту Президента України є перевірка справи Конституційним Судом України і Верховним Судом України. Останній уповноважений давати висновок про те, чи містять діяння, в яких звинувачується Президент України, ознаки державної зради або іншого злочину. Що ж до Конституційного Суду України, то його завданням є надання висновку виключно щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент.

Перевірку додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент Президента Конституційний Суд України здійснює після отримання відповідного конституційного подання Верховної Ради України. До зазначеного конституційного подання, відповідно до статті 90 Закону «Про Конституційний Суд України», додаються такі документи та матеріали:

- щодо ініціювання питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

- про створення та роботу спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування, висновки і пропозиції цієї комісії;

- про розгляд Верховною Радою України висновків і пропозицій тимчасової слідчої комісії;

- рішення Верховної Ради України про звинувачення Президента України у вчиненні державної зради або іншого злочину;

- рішення Верховної Ради України про звернення до Конституційного Суду України.

Розгляд справи в Конституційному Суді України припиняється в разі відставки Президента України за його власним бажанням.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менше як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслі-

дування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

Питання процедури імпічменту Президента України інтерпретовані в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканості та імпічменту Президента України) від 10 грудня 2003 року. Відповідно до цього рішення, встановлена Конституцією України процедура імпічменту є єдиним способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності і за своєю правовою природою не аналогічна обвинуваченню особи відповідно до норм Кримінально-процесуального кодексу України. Тому немає підстав вважати досудовим слідством проведення розслідування тимчасовою слідчою комісією, яка створюється парламентом. У разі порушення кримінальної справи проти глави держави на нього поширювалася б юрисдикція уповноважених органів протягом усього періоду досудового слідства та розгляду справи в судах, що позбавило б його права недоторканності та можливості належним чином виконувати покладені на нього конституційні повноваження. Тому положення частини першої статті 111 Конституції України треба розуміти так, що конституційна процедура розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту здійснюється без порушення проти нього кримінальної справи⁹².

6. Надання висновку щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 85 Конституції України, Верховна Рада України має повноваження на внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України. Ці повноваження Верховна Рада України відповідно до статті 155 Конституції України здійснює самостійно або, згідно зі статтею 156 Конституції України, з наступним затвердженням законопроекту всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

⁹² Вісник Конституційного Суду України. — 2003. — № 6. — С. 5—7.

Відповідно до статті 159 Конституції України, законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Конституційний Суд України перевіряє, чи не передбачають можливі зміни скасування або обмеження прав та свобод людини і громадянина, чи не спрямовані вони на ліквідацію незалежності або порушення територіальної цілісності України, а також чи не вносяться зміни до Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 157 Конституції України).

Конституційний Суд України також перевіряє, чи не порушені часові рамки подачі та розгляду законопроекту по внесення змін до Конституції України відповідно до статті 158 Конституції України, оскільки вона забороняє протягом року подавати до Верховної Ради України один і той самий законопроект про внесення змін до Конституції України, який уже розглядався Верховною Радою України і не був прийнятий. Верховній Раді України також заборонено протягом строку своїх повноважень двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Ця функція Конституційного Суду України вирізняє його серед органів конституційної юстиції інших країн, у переважній більшості яких таке повноваження конституційними судами не здійснюється. В цьому плані досвід України є позитивним у справі забезпечення верховенства конституції, посилення гарантій її стабільності.

Перевірку законопроектів про внесення змін до Конституції України щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Основного закону, Конституційний Суд України здійснює в порядку попереднього (превентивного) конституційного контролю. При цьому Конституційний Суд України не обмежує повноважень Верховної Ради України вносити зміни до Основного Закону, а лише забезпечує конституційність їх реалізації Верховною Радою України, що є однією з основних гарантій стабільності Конституції України.

Конституційні положення, що регулюють участь Конституційного Суду України в процедурі внесення змін до Конституції України, роз'яснені рішенням Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року в справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України).

Конституційний Суд України в рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення

положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 року⁹³ дав тлумачення того, хто має право звертатися до Конституційного Суду України за висновком щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Згідно з Конституцією України, суб'єктами права законодавчої ініціативи, які вправі подавати законопроекти про внесення змін до Конституції України є Президент України (стаття 154), не менше як третина народних депутатів України (стаття 154), не менше як дві третини народних депутатів України (стаття 156). Однак названі суб'єкти права законодавчої ініціативи, на думку Конституційного Суду України, повинні вносити ці законопроекти згідно з установленим порядком на розгляд Верховної Ради України, а не Конституційного Суду України.

Таким чином, звернутися до Конституційного Суду України з питань надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України може тільки Верховна Рада України. При цьому таке звернення до Конституційного Суду України є обов'язковим для Верховної Ради України, оскільки розгляд нею відповідного законопроекту можливий лише за наявності висновку Конституційного Суду України.

Відповідно до положень Конституції України, а також згаданого рішення Конституційного Суду України, висновок останнього має бути надано до початку розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України на пленарному засіданні Верховної Ради України. Наявність висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, є умовою для його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Законопроект, який, за висновком Конституційного Суду України, відповідав вимогам статей 157 і 158 Конституції України і до якого було внесено поправки під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України, підлягає також перевірці Конституційним Судом України щодо відповідності цього законопроекту вимогам зазначених статей Конституції України перед прийняттям його як закону про внесення змін до Конституції України.

Висновок Конституційного Суду України щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України має обов'язкову силу. Це випливає зі статті 69 Закону України «Про Конституційний

⁹³ Офіційний вісник України. — 1998. — № 23.

Суд України», в якому закріплено положення, що рішення і висновки Конституційного Суду України рівною однаково обов'язкові до виконання. Це й зрозуміло, адже висновок Конституційного Суду України матиме значення гарантії додержання встановленого порядку внесення змін до Конституції України та стабільності Конституції України тільки за умови його обов'язковості для Верховної Ради України.

Конституційний Суд України за час свого існування надав десять висновків у справах про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

7. Захист Конституційним Судом України прав і свобод людини й громадянина

Функція захисту прав і свобод людини й громадянина Конституційним Судом ні в Конституції України, ні в Законі «Про Конституційний Суд України» прямо не передбачена. Проте така функція є провідною в діяльності цього органу конституційної юрисдикції.

Здійснення захисту прав і свобод людини впливає з інших положень Закону, зокрема з тих, що регулюють завдання Конституційного Суду України: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави (стаття 2 Закону «Про Конституційний Суд України»). Відомо, що норми про права й свободи людини і громадянина включені до Основного Закону. Таким чином, забезпечуючи верховенство Конституції, Конституційний Суд забезпечує реалізацію й тих її норм, що стосуються прав і свобод людини.

Такі повноваження впливають зі змісту присяги судді Конституційного Суду України, в якій судді зобов'язуються «захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина» (стаття 17 Закону), глави 12 «Особливості провадження в справах щодо відповідності положень чинних правових актів, зазначених у пункті 1 ст. 13 цього Закону, конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина», а також із глави 13 «Особливості провадження в справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» Закону України «Про Конституційний Суд України».

Реалізацію Конституційним Судом України функції захисту прав і свобод необхідно розглядати в декількох аспектах відповідно до його компетенції і проваджень.

Так, згідно зі статтями 157 і 159 Конституції України Конституційний Суд України здійснює перевірку законопроектів про внесення змін до Конституції на предмет того, чи не передбачають такі зміни скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина як однієї з основних цінностей Української держави. У випадку відсутності позитивного висновку Конституційного Суду законопроект відхиляється.

Відповідно до статей 147 і 150 Конституції України, а також пункту 1 статті 13 Закону «Про Конституційний Суд України», останній вирішує питання відповідності Конституції (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Оскільки права та свободи людини і громадянина закріплені в Конституції, то вони і є одним із критеріїв оцінювання конституційності цих актів. Якщо за результатами перевірки Конституційний Суд визнає ці акти або окремі їх положення такими, що не відповідають Конституції, то вони втрачають юридичну силу з дня визнання їх неконституційними.

Суб'єктами права на конституційне подання з цього питання є Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Фізичні, як і юридичні, особи, конституційні права яких прийняттям відповідного акта порушені, не можуть безпосередньо звернутися до Конституційного Суду. Це право вони можуть реалізувати лише через вказані органи, які в такому разі будуть їх представляти.

Підставами для порушення питання про відкриття провадження в справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина є:

- 1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;

- 2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;

- 3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності.

Предметом конституційного провадження в справах щодо конституційності норм законів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, є вирішення спірних питань конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, що встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання.

Ще одним напрямом конституційного захисту прав і свобод є офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України. Згідно зі статтею 42 Закону «Про Конституційний Суд України», з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, до Конституційного Суду України може бути подане конституційне звернення про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Суб'єктами такого звернення є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також юридичні особи. Підставою для конституційного звернення цих осіб є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону «Про Конституційний Суд України»). Тобто, такі особи повинні бути особисто (безпосередньо) зацікавлені у рішенні Конституційного Суду, адже саме їхнім конституційним правам і свободам завдана певна шкода або створена небезпека її спричинення⁹⁴.

Окремо слід сказати, що така вимога Закону, як наявність неоднозначного застосування Конституції або законів України, суттєво звужує можливості фізичних і юридичних осіб щодо захисту своїх прав у Конституційному Суді України, оскільки фактично їм доводиться або шукати факти неоднозначного застосування законодавства, або чекати, коли такі факти настануть. Однозначне, хоча й неправильне застосування Конституції або законів України за буквою Закону, не є підставою звернення до Конституційного Суду за захистом своїх прав. Тому в цій частині Закон «Про Конституційний Суд України» потребує доопрацювання.

⁹⁴ Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб // Вісник Конституційного Суду України. — 2001 р. — № 2. — С. 67.

Якщо Конституційний Суд, розглядаючи справу про офіційне тлумачення Закону (окремих його положень), установить його невідповідність Конституції України, то в цьому ж провадженні він вирішує питання щодо неконституційності цього Закону або окремих його положень (частина друга статті 94 Закону). Це положення — надзвичайно важливий засіб захисту прав і свобод саме для цих громадян, які не є суб'єктами конституційного подання з питань відповідності законів та інших правових актів Конституції України.

Крім цього, важливість такого засобу захисту полягає в тому, що, розглядаючи індивідуальне звернення, Конституційний Суд здійснює вплив на всю правозастосовну практику, спрямовуючи її в конституційне русло і забезпечуючи захист прав і свобод з питань, що були предметом офіційного тлумачення в системі виконавчої і судової влади, а також сприяє відповідальному ставленню цих органів до забезпечення прав і свобод у процесі застосування нормативно-правових актів⁹⁵.

Серед процедур, які використовують органи конституційної юрисдикції в багатьох зарубіжних країнах для захисту прав та свобод людини і громадянина, чи не найпопулярнішим є розгляд конституційних скарг. Сутність інституту конституційної скарги нині зводиться до права громадян звертатися до органів судового конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, якими порушуються, на їх думку, їхні права й свободи. На жаль, у законодавстві України цей інститут не знайшов свого відображення, що, мабуть, пояснюється прагненням законодавця запобігти перевантаженню Конституційного Суду України такими справами. Разом з цим це обмежує можливості громадян щодо захисту своїх прав національними правовими засобами, зокрема і в Конституційному Суді.

Цікавим є досвід правового регулювання конституційної скарги в Польщі, де вона може бути внесена до Конституційного Трибуналу після вичерпання всіх інстанційних можливостей оскарження. Це дозволяє запобігти непомірному завантаженню Конституційного Трибуналу. Закон «Про Конституційний Трибунал» формулює й інші обмеження надходження скарг з метою створення Трибуналу можливостей для нормальної та ефективної роботи. Серед них: обмеження термінів подання скарги — три місяці з дня прийняття остаточного рішення відповід-

⁹⁵ Чубар Л. Захист прав і свобод людини і громадянина у конституційному судочинстві України // Вісник Конституційного Суду України. — 2000 р. — № 1. — С. 88—89.

ним органом; наявність установленної форми скарги; наявність процедури попереднього розгляду скарги. Крім цього, обмеженням по суті є вимоги, що стосуються суб'єктів і предмету оскарження.

Польський варіант захисту прав і свобод людини й громадянина органом конституційної юстиції заслуговує на увагу і в Україні. Особливо це стосується регулювання інституту конституційної скарги. У зв'язку з цим було б доцільно скористатися цим досвідом і надати громадянам право звертатися до Конституційного Суду України, але після використання всіх інших правових засобів.

Таким чином, Конституційний Суд України займає досить важливе місце в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина в Україні. Більшість прийнятих ним за час своєї діяльності рішень так чи інакше стосується забезпечення прав людини. Крім цього, є всі підстави стверджувати, що вже сам факт існування такого органу конституційного контролю і в Україні значною мірою дисциплінує органи державної влади, змушує їх діяти відповідно до законодавства України, спрямовуючи свою діяльність на забезпечення та захист прав і свобод людини й громадянина.

Питання для самоконтролю

- 1. Як співвідносяться функції Конституційного Суду України з його повноваженнями?*
- 2. Назвіть форми офіційного тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України.*
- 3. Визначте суб'єктів звернення до Конституційного Суду України з питань, віднесених до його компетенції.*
- 4. Що є підставами для прийняття Конституційним Судом України рішення щодо неконституційності правових актів?*
- 5. Чи здійснює Верховна Рада України повноваження щодо тлумачення Конституції і законів України?*
- 6. Яка юридична природа і значення висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції вимогам статей 157 і 158 Конституції України.*
- 7. У яких формах Конституційний Суд України здійснює захист прав і свобод людини і громадянина?*

1. Поняття та особливості конституційного провадження

Діяльність органу конституційної юстиції щодо здійснення спеціалізованого конституційного контролю і офіційного тлумачення Конституції передбачає наявність спеціальної процедури розгляду відповідних справ. Необхідність і зміст такої процедури впливає з правової природи Конституційного Суду як органу конституційного контролю і органу юстиції. Саме через належність Конституційного Суду до судових органів провадження в Конституційному Суді України розглядається як вид судового провадження і називається конституційним провадженням.

Конституційне провадження — це сукупність процесуальних дій щодо розгляду і вирішення справ у Конституційному Суді України. Процедуру вирішення Конституційним Судом справ, віднесених до його компетенції, ще називають конституційним судочинством. Так, відповідно до с. 3 ст. 124 Конституції України, а також ч. 2 ст. 1 Закону «Про судоустрій України», судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Поняття «конституційне провадження» і «конституційне судочинство» тотожні за своїм значенням, хоча, в принципі, провадженням називають особливу процедуру розгляду певних справ у межах певного виду судочинства⁹⁶.

Процедура розгляду справ Конституційним Судом України визначена Законом «Про Конституційний Суд України», а саме — розділом II «Конституційне провадження» і розділом III «Особливості конституційного провадження», а також Регламентом Конституційного Суду України. Тривалий час обговорюється пропозиція про прийняття окремого закону про конституційне провадження.

⁹⁶ Див. напр.: Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради. — 2004. — № 40—41, 42. — Ст. 492.

Оскільки конституційне правосуддя здійснюється органом судової влади, то й зрозумілою та очевидною є значна схожість провадження в Конституційному Суді України з іншими видами судового провадження. Поза цим конституційне провадження є самостійним видом провадження, а тому має чимало особливостей, зумовлених природою судового конституційного контролю. Такими особливостями є:

- ✓ окреме правове регулювання;
- ✓ предмет розгляду — це справи, віднесені до виключної компетенції Конституційного Суду України. При цьому Конституційний Суд не встановлює фактичних обставин справи, а вирішує виключно питання права відповідно до принципів і норм Конституції України;
- ✓ мета провадження — забезпечення верховенства і прямої дії Конституції України на всій території держави;
- ✓ склад Суду;
- ✓ коло суб'єктів звернення до Конституційного Суду України;
- ✓ коло учасників провадження;
- ✓ організаційно-правові форми конституційного провадження;
- ✓ процедура розгляду справ;
- ✓ порядок прийняття і природа актів Конституційного Суду України;
- ✓ механізм реалізації прийнятих актів та ін.

Чинне законодавство передбачає як загальний порядок провадження в справах у Конституційному Суді України (глава 7 Закону), так і особливості конституційного провадження щодо розгляду окремих категорій справ. Такі особливості передбачені главами 9—16 Закону для наступних видів проваджень:

1) провадження в справах конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) провадження в справах щодо конституційності правових актів, що викликають суперечку стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування;

3) провадження в справах щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим;

4) провадження в справах щодо відповідності положень чинних законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, пра-

вових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина;

5) провадження в справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина;

6) провадження в справах щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

7) провадження в справах щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України;

8) провадження в справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Недоліком чинного Закону «Про Конституційний Суд України» є неврегулювання ним особливостей провадження щодо надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Такі справи розглядаються Конституційним Судом України за загальними правилами конституційного провадження.

Врегулювання особливостей конституційних проваджень передбачає встановлення спеціальних норм щодо специфіки розглядуваних справ. Такі норми, як правило, стосуються:

- ✓ особливостей підстав для конституційного подання чи конституційного звернення;

- ✓ права на звернення;

- ✓ учасників конституційного провадження;

- ✓ умов допустимості звернення до Конституційного Суду України;

- ✓ меж перевірки чи тлумачення;

- ✓ підсумкових рішень та їх юридичних наслідків.

2. Принципи конституційного провадження

Принципи конституційного провадження — це основні засади (ідеї, начала), які виражають сутність і визначають зміст

конституційного провадження. Принципи конституційного провадження мають багато спільного з принципами інших видів судочинства: цивільного, адміністративного і кримінального. Разом з цим за своїм змістом вони відрізняються певними особливостями.

Відповідно до ст. 4 Закону «Про Конституційний Суд України», діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень. Принципи конституційного провадження закріплені і в інших положеннях Закону, а також у нормах Регламенту Конституційного Суду України. Розглянемо їх детальніше.

Верховенство права, будучи загальним принципом діяльності Конституційного Суду України, є водночас і принципом конституційного провадження. Його зміст полягає в підпорядкованості конституційного судочинства праву, визнання Конституційним Судом України і учасниками конституційного провадження пріоритету права. Прикметно, що законодавство не визначає серед засад конституційного провадження принципу законності. Справа в тому, що Конституційний Суд України сам може визнавати положення законів та інших правових актів неконституційними. Керуючись у своїй діяльності положенням Закону «Про Конституційний Суд України», іншими законами України, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду Конституційного Суду України, він слідує правовому порядку вищого рівня, яким є верховенство права.

Принцип верховенства права реалізується в конституційному процесі через визнання і забезпечення верховенства, вищої юридичної сили Конституції України як Основного Закону держави. Здійснюючи свою діяльність на основі принципу верховенства права, Конституційний Суд України водночас виконує визначене ст. 3 Закону «Про Конституційний Суд України» завдання щодо гарантування верховенства Конституції як Основного Закону на всій території України.

Незалежність Конституційного Суду України полягає у створенні таких умов здійснення конституційного судочинства, які виключили б сторонній вплив на нього, забезпечили його самостійність у здійсненні визначених законодавством повноважень.

Незалежність Конституційного Суду України тісно пов'язана з незалежністю суддів Конституційного Суду⁹⁷. Справа в тому, що незалежність Конституційного Суду України гарантується незалежністю суддів. Водночас незалежність суддів у конституційному провадженні залежить від гарантованості незалежності Конституційного Суду.

Відповідно до статті 27 Закону «Про Конституційний Суд України», судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України. Незалежність суддів Конституційного Суду України спрямована на те, щоб при здійсненні своїх повноважень вони не зазнавали втручання в свою діяльність чи стороннього впливу на своє волевиявлення. Саме за цих умов можуть бути реалізовані принципи верховенства права, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих Судом рішень.

Принцип колегіальності означає, що всі справи, віднесені до компетенції Конституційного Суду України, він вирішує колегіально. На відміну від інших видів судочинства, конституційне провадження не передбачає одноособового розгляду і вирішення справ. Воно здійснюється в різних організаційно-правових формах, але в кожному разі колегіально.

Відповідно до Закону, всі питання, що потребують вирішення Конституційним Судом України, розглядаються на його засіданнях та пленарних засіданнях. На засіданнях Конституційного Суду України розглядаються всі питання, що потребують вирішення Конституційним Судом України, крім тих, що вирішуються на його пленарних засіданнях.

Засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше ніж одинадцять суддів Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України на його засіданнях приймається, якщо за це рішення проголосувало більше половини суддів Конституційного Суду України, які брали участь у засіданні.

На пленарних засіданнях Конституційний Суд України розглядає справи, віднесені Конституцією до його виключної компетенції (про конституційність і офіційне тлумачення), провадження в яких відкрито за конституційними поданнями та конституційними зверненнями, а також інші питання, віднесені Законом

⁹⁷ Ці питання детальніше розглядалися при характеристиці правової природи органу конституційної юстиції і правового статусу суддів Конституційного Суду України.

до розгляду Конституційним Судом України на його пленарних засіданнях. Пленарне засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше дванадцяти суддів Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України приймаються та його висновки даються на пленарному засіданні, якщо за них проголосувало не менше ніж десять суддів Конституційного Суду України.

Рішення приймаються, висновки даються тільки тими суддями Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді матеріалів справи, справи на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України. Тимчасова відсутність судді Конституційного Суду України на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України, на якому розглядалися матеріали справи, справа, не перешкоджає участі такого судді з правом вирішального голосу в прийнятті рішень, даванні висновків у справі, за винятком тих випадків, коли рішення приймалися, висновки давалися в межах процесуальних дій, які виконувалися за відсутності судді.

Колегіальність як принцип конституційного провадження реалізується також у діяльності колегій Конституційного Суду України, які утворюються для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними поданнями і за конституційними зверненнями. Колегії суддів Конституційного Суду України більшістю голосів суддів, які входять до її складу, приймають процесуальну ухвалу про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України або про відмову у такому провадженні.

Рівноправність суддів полягає в тому, що під час розгляду справ на засіданні колегій суддів, на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України усі судді Конституційного Суду України мають рівні права, а при прийнятті підсумкових рішень — один голос.

Головуючий на засіданні Колегії суддів, на засіданні, пленарному засіданні не має права обмежувати суддів у можливості задавати запитання учасникам засідань, знімати поставлені суддями запитання, коментувати висловлювання та запитання суддів, учасників засідання. Судді Конституційного Суду України під час засідань повинні утримуватись від коментарів та реплік, від втручання у дії головуєчого.

Рівноправність суддів, як і колегіальність конституційного провадження, не виключає здійснення Головою Конституційного Суду України повноважень щодо організації діяльності Консти-

туційного Суду і його колегій, а також діяльності судді-доповідача щодо підготовки справи до розгляду.

Гласність є загальним принципом судочинства, який зводиться до відкритості діяльності Суду, інформованості громадськості про зміст його діяльності і прийняті рішення.

Так, відповідно до параграфу 30 Регламенту, розгляд справ на пленарному засіданні Конституційного Суду України, незалежно від форми слухання, проводиться відкрито. У разі, коли розгляд справи на відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду України може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, що охороняється законом, справа за ухвалою Конституційного Суду України розглядається на закритому пленарному засіданні.

Відкритість діяльності Конституційного Суду України досягається також офіційним оприлюдненням рішень і висновків Конституційного Суду України. Офіційним оприлюдненням рішення, висновку Конституційного Суду України, передбаченим статтею 67 Закону України «Про Конституційний Суд України», є офіційне і публічне їх оголошення головуючим у відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду України наступного робочого дня після їх підписання (параграфи 30 і 57 Регламенту). Рішення і висновки Конституційного Суду України разом з окремою думкою суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

Копії рішень і висновків Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх офіційного оприлюднення суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України.

Гласність конституційного провадження передбачає можливість представників засобів масової інформації, громадян знати про порядок денний Конституційного Суду України, бути присутніми у Залі засідань на відкритій частині пленарних засідань, висвітлювати діяльність Суду.

Принцип повного і всебічного розгляду справ і обґрунтованості прийнятих рішень означає, що розглядаючи справу Конституційний Суд України повинен ретельно дослідити усі наявні в справі матеріали і докази, врахувати усі об'єктивні обставини справи і на основі цього прийняти об'єктивне, мотивоване та обґрунтоване підсумкове рішення.

Закон передбачає можливість вжиття Конституційним Судом України заходів щодо забезпечення повноти розгляду справи. Так, відповідно до його ст. 54, Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження в справі мають право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян і окремих громадян необхідні документи, матеріали та інші відомості, що стосуються справи.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі в разі необхідності призначають експертизу в справі і вирішують питання щодо залучення до участі в конституційному провадженні експертів.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі мають право викликати посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом та уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи. Ухилення без поважних причин від явки у Колегію суддів Конституційного Суду України чи в Конституційний Суд України, а так само відмова надати необхідні документи, матеріали та інші відомості або їх умисне приховування тягнуть за собою відповідальність винних осіб за законом.

Рівноправність сторін полягає у визначених Законом і забезпечуваних Судом рівних можливостях сторін використовувати процесуальні можливості захисту своїх прав та законних інтересів. Відповідно до параграфу 34 Регламенту, учасники конституційного провадження мають рівні процесуальні права і обов'язки. Сторони конституційного провадження мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, давати усні та письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються; задавати з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження, заявляти клопотання, а також користуватись іншими правами, передбаченими Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Суду. Учасники конституційного провадження мо-

жуть подавати письмові пояснення, які приєднуються до матеріалів справи, ознайомлюватися з поясненнями інших учасників провадження.

Форма розгляду справ. Відповідно до параграфу 30 Регламенту Конституційного Суду України, розгляд справ на пленарному засіданні Конституційного Суду України може проводитись у формі:

— усних слухань, тобто шляхом безпосереднього заслуховування на пленарному засіданні всіх учасників конституційного провадження;

— письмових слухань, тобто шляхом заслуховування та аналізу зібраних на попередніх стадіях конституційного провадження та залучених додатково в ході пленарного засідання матеріалів, документів, необхідних для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи.

Форма слухання визначається процесуальною ухвалою Конституційного Суду України. Усні слухання є обов'язковими у випадках, коли для всебічного дослідження обставин справи та прийняття обґрунтованого рішення на пленарному засіданні Конституційного Суду України необхідно безпосередньо заслухати учасників конституційного провадження. Усні слухання можуть проводитися також за клопотанням суб'єктів права на конституційне подання, конституційне звернення та органів, посадових осіб, конституційність правових актів яких оспорується або потребує офіційного тлумачення. За ухвалою пленарного засідання Конституційного Суду України може бути проведене усне слухання лише з окремих питань справи, визначених ухвалою.

Ще одним принципом конституційного судочинства є **мова конституційного провадження**. Відповідно до законодавства, у Конституційному Суді України провадження ведеться, рішення, ухвали приймаються, висновки даються та оприлюднюються державною мовою. Учасники конституційного провадження, які не володіють державною мовою, мають право користуватися послугами перекладача. Про свої наміри користуватися послугами перекладача учасники конституційного провадження повинні повідомити Конституційному Суду України своєчасно (ст. 56 Закону, параграф 33 Регламенту).

Кожен принцип конституційного провадження виконує свою роль у конституційному процесі. Водночас усі принципи конституційного судочинства тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного, а порушення одного з них означає, як правило, порушення інших.

3. Учасники конституційного провадження

Розгляд справ у Конституційному Суді України здійснюється за участю певних суб'єктів. Вони мають різний правовий статус, неоднакову мету участі у конституційному провадженні. За роллю в процесі і характером зацікавленості учасники конституційного провадження поділяються на такі види:

- Конституційний Суд України;
- сторони (їх представники);
- особи, залучені Конституційним Судом України до участі в розгляді справи (експерти, свідки, перекладачі тощо).

Коло учасників конкретного конституційного провадження визначається характером розглядуваної Конституційним Судом справи.

Конституційний Суд України є специфічним учасником конституційного провадження. Він є головним і обов'язковим його суб'єктом. Саме Конституційний Суд України наділений повноваженнями щодо вирішення всіх питань, які виникають при розгляді справи, саме він уповноважений приймати підсумкові рішення в справах конституційного провадження. Відповідні питання Конституційний Суд України вирішує у різних організаційно-правових формах: пленарних засіданнях, засіданнях, колегіях. Окремі повноваження в конституційному провадженні здійснюють Голова Конституційного Суду та його заступники, Секретаріат Конституційного Суду, суддя-доповідач.

Сторони в конституційному провадженні:

- суб'єкти права на конституційне подання, конституційне звернення, які звернулися до Конституційного Суду України;
- органи або посадові особи, якими були прийняті чи підписані правові акти, конституційність яких оспорується.

Суб'єктами права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України у справах про конституційність законів та інших правових актів є Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим (ст. 40 Закону).

Суб'єкти права на конституційне подання з питань дачі висновків Конституційним Судом України:

- у справах щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів,

що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, — Президент України, Кабінет Міністрів України;

— у справах щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту — Верховна Рада України;

— у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України — Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (ст. 41 Закону);

— у справах щодо надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції — Верховна Рада України.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (ст. 43 Закону).

Органами або посадовими особи, якими були прийняті чи підписані правові акти, конституційність яких оспорується, можуть бути Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Сторони конституційного провадження відіграють ключову роль у ньому. Без них не може розпочатися саме провадження, адже Конституційний Суд України не наділений правом з власної ініціативи відкривати провадження в справах.

Сторони конституційного провадження мають рівні процесуальні права і обов'язки. Вони мають право знайомитись з матеріалами справи, давати усні та письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються; ставити з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження, заявляти клопотання, а також користуватись іншими правами, передбаченими Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом. Учасники конституційного провадження можуть подавати письмові пояснення, які приєднуються до матеріалів справи, ознайомлюватися з поясненнями інших учасників провадження.

Представництво інтересів сторін у конституційному провадженні здійснюють *представники сторін*. Вони не є відосoble-

ними учасниками провадження, оскільки покликані представляти не свої інтереси, а інтереси сторін.

Представництво сторін може бути: а) за законом; б) за дорученням. Представниками за законом можуть бути: 1) керівник органу, що звернувся до Конституційного Суду України; 2) керівник органу, що прийняв акт, конституційність якого оспорується органи; 3) законні представники фізичних осіб — суб'єктів конституційного звернення; 4) керівники юридичних осіб — суб'єктів конституційного звернення.

Представниками за дорученням можуть бути: 1) народні депутати з числа тих, що звернулися до Конституційного Суду України, — за їхнім дорученням; 2) представники органу, що звернувся до Конституційного Суду України, або що прийняв акт, конституційність якого оспорується (наприклад, Постійний представник Президента в Конституційному Суді України, Постійний представник Верховної Ради в Конституційному Суді України, Постійний представник Кабінету Міністрів у Конституційному Суді України); 3) адвокати чи інші особи, які, відповідно до законодавства, уповноважені сторонами на представництво їхніх інтересів у Конституційному Суді України.

Особи, залучені Конституційним Судом України до участі в розгляді справи, є допоміжними учасниками конституційного провадження, участь яких у процесі повинна сприяти об'єктивному і повному розгляду справи. Такими особами є експерти, свідки, перекладачі тощо. Вони залучаються до розгляду справи за ініціативою Суду, судді-доповідача або сторін з метою надання допомоги Суду у встановленні обставин справи.

Свідками можуть бути особи, які володіють інформацією чи матеріалами про фактичні обставини відповідної справи. Свідок зобов'язаний повідомити Конституційному Суду України обставини розглядуваної справи, які відомі йому особисто, і відповісти на додаткові питання суддів і сторін.

Свідки в конституційному провадженні відіграють дещо іншу роль, ніж у судах загальної юрисдикції. Вони свідчать не стільки про фактичні обставини справи, скільки про саму правозастосовчу практику, яка може перевірятися на конституційність безпосередньо або опосередковано (через з'ясування смислу закону). Свідки можуть дати покази про процедуру прийняття оспоруваного акту, якщо він оспорується за цією підставою.

За відмову надати інформацію, необхідні документи, матеріали та інші відомості або за їх умисне приховування, в тому числі за надання завідомо неправдивої інформації, документів, матері-

алів та інших відомостей свідки несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Експерти надають допомогу Конституційному Суду України у з'ясуванні обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань. Експерти мають право ознайомлюватися з дозволу Конституційного Суду України з матеріалами справи, ставити запитання учасникам конституційного провадження, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, вони зобов'язані дати правдивий висновок щодо питань, які їм ставилися. За давання завідомо неправдивого висновку експерти несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Перекладач у конституційному провадженні забезпечує переклад для учасників процесу, які не володіють мовою, якою ведеться провадження. Питання про участь перекладача вирішується до початку розгляду справи на засіданні Конституційного Суду України.

Учасники конституційного провадження зобов'язані з'являтися на пленарні засідання Конституційного Суду України, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та інші відомості, необхідні для всебічного розгляду справи. Відмова від їх надання та умисне приховування тягне за собою відповідальність винних осіб.

Неявка з поважної причини учасника конституційного провадження може бути підставою для відкладення розгляду справи. У разі повторної неявки з поважної причини учасника конституційного провадження на пленарне засідання або на засідання Конституційного Суду України Конституційний Суд України може прийняти рішення про розгляд справи на відповідному засіданні за його відсутності. У разі неявки без поважної причини учасника конституційного провадження Конституційний Суд України приймає рішення за його відсутності (ч. 2—4 ст. 55 Закону).

4. Стадії конституційного провадження

Стадія конституційного провадження — це відносно замкнений і обмежений часовими рамками комплекс дій учасників конституційного провадження, спрямованих на вирішення конкретної правової ситуації.

Характеристику конституційного провадження доцільно здійснювати за такими його стадіями:

- внесення звернень до Конституційного Суду України;
- попередня перевірка звернень і підготовка справи до розгляду;

- розгляду звернень, щодо яких відкрито конституційне провадження;
- прийняття підсумкового рішення;
- прийняття рішень і висновків Конституційного Суду України та їх офіційне оприлюднення.

4.1. Внесення звернень до Конституційного Суду України

Конституційний Суд України не наділений правом з власної ініціативи порушувати провадження в справах, вирішення яких віднесено до його повноважень. *Приводом для розгляду справи у Конституційному Суді України є надходження до нього звернень, визначених законодавством суб'єктів.* Відповідно до ст. 38 Закону, формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання та конституційне звернення. Форма звернення залежить від суб'єкта звернення та кола питань, з приводу вирішення яких він звертається до Конституційного Суду України.

Конституційне подання — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про дачу висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Суб'єктами права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України у справах про конституційність законів та інших правових актів, є Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим (ст. 40 Закону).

Суб'єкти права на конституційне подання з питань дачі висновків Конституційним Судом України, відповідно до ст. 41 Закону:

- Президент України, Кабінет Міністрів України — у справах щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

— Верховна Рада України — в справах щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

— Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування — в справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України (ст. 41 Закону);

— Верховна Рада України — в справах про надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції.

Конституційне звернення — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи (ст. 42 Закону).

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України в справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, відповідно до ст. 43 Закону, є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Закон визначає *вимоги до конституційних подань і конституційних звернень*. Так, у конституційному поданні зазначаються:

1) повне найменування органу, посадової особи, які направляють конституційне подання згідно з правом, наданим Конституцією України та цим Законом;

2) відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням;

3) повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування (в разі публікації) правового акта, конституційність якого (окремих його положень) оспорується чи який потребує офіційного тлумачення;

4) правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень) або необхідності в офіційному тлумаченні;

5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне подання (копії цих документів і матеріалів додаються);

6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

У конституційному зверненні, згідно зі ст. 42 Закону, зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи;

2) відомості про представника особи за законом або уповноваженого за дорученням;

3) статті (окремі положення) Конституції України або Закону України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України;

4) обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України;

5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються);

6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне подання, конституційне звернення, документи та інші матеріали до них подаються в трьох примірниках.

Крім приводу (конституційне подання та конституційне звернення), Закон вимагає ще наявності підстав для розгляду справи в Конституційному Суді України.

Підстави для розгляду справи у Конституційному Суді України можуть бути різними залежно від категорії справ, щодо вирішення яких відповідні суб'єкти звертаються до Конституційного Суду України. Загальною підставою для розгляду справи щодо конституційності законів та інших правових актів є невизначеність чи наявність спірних питань щодо їх конституційності чи конституційності їх положень. Щодо деяких категорій справ Закон визначає особливі вимоги щодо підстав для їх розгляду.

Так, підставою для конституційного подання в справах щодо конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, є наявність спору стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, якщо один із суб'єктів права на конституційне подання вважає, що правові акти, якими встановлено повноваження зазначених органів, не відповідають Конституції України (ст. 75).

Підстави для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства прин-

ципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина:

1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;

2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;

3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини в процесі його діяльності (ст. 85).

Підставою для відкриття конституційного провадження у справі щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є конституційне подання Верховної Ради України з питання дачі висновку щодо додержання вказаної конституційної процедури, а також документи та матеріали, що додаються до зазначеного конституційного подання і відображають хід відповідної процедури (ст. 90).

Особливі вимоги встановлені Законом щодо підстав для розгляду справи щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Відповідно до його ст. 93, підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (ст. 94).

Конституційні подання та конституційні звернення можуть направлятися до Конституційного Суду України як поштова кореспонденція або здаватися безпосередньо до Секретаріату Суду. При цьому їх реєструє Служба документального забезпечення Конституційного Суду України в день надходження.

Конституційне подання або конституційне звернення надсилається до Конституційного Суду України без стягнення державного мита. Проте якщо неодноразове направлення конституційного подання, конституційного звернення з того самого питання, що

вже розглядалось у Конституційному Суді України, є зловживанням правом, Конституційний Суд України після прийняття рішення про відмову у відкритті провадження в справі може прийняти рішення про стягнення із суб'єкта права на конституційне подання, конституційне звернення державного мита в розмірі, встановленому законом (ст. 60 Закону).

Конституційне подання або конституційне звернення може бути відкликано за письмовою заявою суб'єкта, який його направив до Конституційного Суду України, в будь-який час до дня розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України. Процесуальна ухвала про припинення провадження в справі за конституційним поданням, конституційним зверненням, що відкликається, приймається на засіданні Конституційного Суду України.

4.2. Попередня перевірка звернень і підготовка справи до розгляду

Конституційний Суд України отримує велику кількість звернень. Проте не всі з них підлягають розгляду Конституційному Суді України. Так, за десять років своєї діяльності Конституційний Суд України отримав 26 229 звернень (листів) від громадян, 2532 — від юридичних осіб, 284 — від депутатів рад різних рівнів⁹⁸, які не належали до сфери конституційної юрисдикції. Справа в тому, що умовою прийняття до розгляду Конституційним Судом України конституційних подань та конституційних звернень є:

1) наявність права на конституційне подання, конституційне звернення;

2) відповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам щодо їх форми і змісту;

3) підвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні.

Попередня перевірка конституційних подань та конституційних звернень і підготовка справи до розгляду відбувається у кілька етапів. Спочатку зареєстровані конституційні подання та конституційні звернення *перевіряє відповідний підрозділ Секретаріату Конституційного Суду України*. Неналежно оформлені конституційні подання та конституційні звернення (листи, заяви,

⁹⁸ Домбровський І. Конституційний Суд України: початок нової каденції // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 5—6. — С. 47.

скарги тощо) Секретаріат Конституційного Суду України повертає авторам, про що вказується в письмовому повідомленні, підписаному керівником відповідного підрозділу Секретаріату Конституційного Суду України.

У разі коли суб'єкт права на конституційне подання, конституційне звернення не погоджується із змістом надісланого йому повідомлення, його лист та подання (звернення) передаються керівникові Секретаріату Конституційного Суду України або його заступникові для перевірки обґрунтованості рішення, прийнятого керівником підрозділу. Після перевірки керівник Секретаріату (його заступник) приймає рішення про надіслання повторного повідомлення автору або про передачу матеріалів конституційного подання (звернення) на розгляд Колегії суддів у порядку, передбаченому пунктом 1 параграфа 12 Регламенту.

Якщо з порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні питань Конституційний Суд України приймав рішення, давав висновок або приймав процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження чи припинення конституційного провадження в справі, то суб'єктові права на таке подання (звернення) направляється повідомлення за підписом керівника Секретаріату Конституційного Суду України або його заступника. До повідомлення додається копія відповідного рішення, висновку або процесуальної ухвали Конституційного Суду України.

У разі повторного звернення суб'єкта права на конституційне подання (звернення) до Конституційного Суду України з питання, з якого вже прийнято рішення, дано висновок Конституційного Суду України або прийнято процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження чи припинення конституційного провадження в справі, заявникові повторно надається відповідь з одночасним повідомленням про припинення листування з порушеного питання. Подальші звернення таких осіб з того самого питання залишаються без відповіді і долучаються до справи за погодженням із заступником Голови Конституційного Суду України. Наступні явно не обґрунтовані звернення до Конституційного Суду України розцінюються як зловживання правом. У такому разі, відповідно до ст. 60 Закону, Конституційний Суд України після прийняття рішення про відмову у відкритті провадження у справі може прийняти рішення про стягнення із суб'єкта права на конституційне подання, конституційне звернення державного мита в розмірі, встановленому законом.

Конституційні подання та конституційні звернення, які можуть бути прийняті до розгляду Конституційним Судом України, керівник Секретаріату Конституційного Суду України разом із попередніми висновками (їх підготовка здійснюється протягом п'ятнадцяти робочих днів) подає для ознайомлення Голові Конституційного Суду України, який направляє їх до відповідної Колегії суддів Конституційного Суду України.

Наступним етапом конституційного провадження є *розгляд конституційних подань чи конституційних звернень у Колегії суддів*.

На засіданні Колегії суддів Конституційного Суду України із числа кандидатур, запропонованих судьями Колегії суддів чи Головою Конституційного Суду України, схвалюється кандидатура судді-доповідача в справі і подається на затвердження на засідання Конституційного Суду України. Розподіл конституційних подань та конституційних звернень між судьями-доповідачами проводиться рівномірно, з урахуванням їх спеціалізації.

Суддя-доповідач у справі вивчає порушені в конституційному поданні, конституційному зверненні питання та готує матеріали на розгляд Колегії суддів Конституційного Суду України. Суддя-доповідач у справі:

- вирішує питання щодо витребування від суб'єктів конституційного подання, конституційного звернення, відповідних органів, посадових осіб, громадян необхідних документів, матеріалів, інших відомостей, що стосуються справи;

- дає керівникам відповідних структурних підрозділів Секретаріату Конституційного Суду України доручення та встановлює строки їх виконання;

- направляє конституційні подання та конституційні звернення Управлінню правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України для підготовки науково-експертного висновку у визначений строк. У разі необхідності цей строк може бути продовжений суддею-доповідачем;

- залучає для консультацій, проведення перевірок, дослідження документів відповідних спеціалістів;

- вносить пропозиції на засідання Колегії суддів питання щодо призначення експертизи в справі чи залучення до участі в конституційному провадженні експертів, виклику посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом чи уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Суддя-доповідач вирішує питання про направлення копій конституційного подання, конституційного звернення, інших доку-

ментів керівникові органу, посадовій особі, що прийняли оспорований правовий акт, з пропозицією викласти свої пояснення щодо порушених у поданні, зверненні питань.

У разі неможливості судді-доповідача з поважних причин (хвороба, відрядження, відпустка тощо) протягом тривалого часу проводити підготовку матеріалів справи до розгляду або задоволення його прохання про самовідвід секретар Колегії суддів Конституційного Суду України порушує перед Головою Конституційного Суду України питання про заміну судді-доповідача.

На засіданні Конституційного Суду України приймається рішення про заміну судді-доповідача на суддю-доповідача цієї самої Колегії суддів про перенесення розгляду справи на інше пленарне засідання Конституційного Суду України, якщо слухання в справі призначено. У разі необхідності приймається рішення про передачу матеріалів справи в іншу Колегію суддів, із складу якої й призначається суддя-доповідач.

Після завершення вивчення та підготовки матеріалів конституційного подання, конституційного звернення за пропозицією судді-доповідача секретар Колегії суддів вносить ці матеріали на розгляд Колегії суддів для вирішення питання про відкриття конституційного провадження в справі чи про відмову у відкритті такого провадження. Повідомлення про засідання Колегії суддів та копії конституційних подань, конституційних звернень, необхідних матеріалів до них вручаються суддям Колегії суддів не пізніше ніж за 10 днів до дня засідання Колегії суддів.

Розгляд конституційних подань чи конституційних звернень у Колегії суддів здійснюється на її засіданнях, які проводяться у визначені для засідань дні. Засідання Колегії суддів є повноважним за умови участі в ньому не менше чотирьох суддів Колегії суддів. Головує на засіданні Колегії суддів секретар Колегії суддів, а за його відсутності — суддя Конституційного Суду України, старший за віком. Засідання Колегії суддів протоколюється.

За результатами розгляду конституційних подань, конституційних звернень на засіданні Колегії суддів виноситься процесуальна ухвала про відкриття конституційного провадження в справі або про відмову в такому провадженні. В ухвалі зазначаються найменування Колегії суддів, конституційне подання, конституційне звернення, що розглядалося, його суть, мотиви прийняття відповідного рішення. Ухвала приймається більшістю голосів суддів, присутніх на засіданні Колегії суддів. Ухвала виноситься окремо щодо кожного конституційного подання, конституційного звернення і підписується суддями Колегії суддів,

які брали участь у засіданні Колегії суддів і які проголосували «за» і «проти».

У разі прийняття Колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відкриття провадження в справі в Конституційному Суді України матеріали справи оформляються Секретаріатом Конституційного Суду України як судова справа, і ця справа вноситься Головою Конституційного Суду України на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду України.

У разі відмови у відкритті конституційного провадження в справі за ухвалою Колегії суддів секретар Колегії суддів не пізніше десяти днів з дня винесення ухвали направляє матеріали справи Голові Конституційного Суду України для розгляду їх на засіданні Конституційного Суду України.

Прийнята Конституційним Судом України на його засіданні процесуальна ухвала про відмову у відкритті провадження в справі в Конституційному Суді України є остаточною. У разі прийняття на засіданні Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відкриття провадження в справі в Конституційному Суді України ця справа вноситься Головою Конституційного Суду України на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду України.

Засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше ніж одинадцять суддів Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України на його засіданнях приймається, якщо за це рішення проголосувало більше ніж половина суддів Конституційного Суду України, які брали участь у засіданні (ст. 50 Закону).

Якщо до дня розгляду на засіданні Колегії суддів конституційне подання, конституційне звернення за письмовою заявою суб'єкта, який його направив, відкликається, Колегія суддів виносить відповідну процесуальну ухвалу.

У разі надходження до Конституційного Суду України кількох конституційних подань, конституційних звернень, що стосуються того самого питання і щодо яких відкрито конституційні провадження в справах, вони об'єднуються в одне конституційне провадження ухвалою Колегії суддів або Конституційного Суду України, але до початку розгляду справи.

Конституційне провадження в справі за конституційним поданням може бути визнане Конституційним Судом України невідкладним. Питання про визнання невідкладним конституційного провадження в справі за конституційним поданням розгляда-

ється на засіданні Конституційного Суду України за письмовим клопотанням судді-доповідача або Колегії суддів. При цьому на засіданні Конституційного Суду України може бути винесена або процесуальна ухвала про невідкладність конституційного провадження, відкритого за конституційним поданням, або про залишення клопотання без задоволення, за винятком, коли невідкладність конституційного провадження визначено відповідно до статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» (справа розглядається Конституційним Судом України завжди невідкладно в разі виникнення в процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом).

Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань, Колегія суддів, Конституційний Суд України можуть призначити *експертизу*, про що виноситься ухвала. В ухвалі зазначаються мотиви призначення експертизи, питання, з яких потрібні висновки експертизи, та експерт, експерти, яким доручається проведення експертизи. Колегія суддів, Конституційний Суд України в разі призначення експертизи заслуховують пропозиції запрошених на засідання Колегії суддів осіб, учасників конституційного провадження і при прийнятті рішення враховують ці пропозиції. Колегія суддів, Конституційний Суд України можуть призначити додаткову чи повторну експертизу в складі тих самих або інших експертів.

У разі необхідності суддя-доповідач, Колегія суддів, Конституційний Суд України мають право залучати до підготовки та розгляду матеріалів справи *спеціаліста*, спеціалістів, не заінтересованих у результатах розгляду справи.

Після відкриття конституційного провадження в справі суддя-доповідач здійснює підготовку справи до розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України. За результатами аналізу матеріалів справи суддя-доповідач готує пропозиції до проекту рішення, висновку Конституційного Суду України в справі, а також, залежно від характеру і складності справи, визначає перелік питань, які, на його думку, мають обговорюватися під час розгляду справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

З дня прийняття процесуальної ухвали про відкриття конституційного провадження в справі починають обчислюватися строки конституційного провадження. Відповідно до ст. 57 Закону, строк конституційного провадження в справах за конституційними поданнями не повинен перевищувати трьох місяців. У разі

провадження за конституційним поданням, яке визнано Конституційним Судом України невідкладним, строк розгляду такого подання не повинен перевищувати одного місяця. Строк провадження в справах за конституційними зверненнями не повинен перевищувати шести місяців.

4.3. Розгляд звернень, щодо яких відкрито конституційне провадження

У призначений час головуєчий на пленарному засіданні, перевірявши наявність кворуму, відкриває пленарне засідання Конституційного Суду України і повідомляє, яка справа розглядається. Судовий розпорядник доповідає про явку учасників конституційного провадження. Головуючий на пленарному засіданні Конституційного Суду України перевіряє повноваження учасників конституційного провадження. У разі неявки на пленарне засідання Конституційного Суду України будь-кого з учасників конституційного провадження або відсутності у них належно оформлених повноважень головуєчий ставить на обговорення питання про можливість розгляду справи. Якщо Конституційний Суд України визнає неможливим розгляд справи за обставин, зазначених у статтях 54, 55 та 72 Закону України «Про Конституційний Суд України», розгляд справи відкладається за протокольною ухвалою Конституційного Суду України.

Головуючий на пленарному засіданні Конституційного Суду України роз'яснює учасникам конституційного провадження їхні права та обов'язки.

Пленарні засідання Конституційного Суду України провадяться в урочистій обстановці. Під час входу суддів Конституційного Суду України до Залу засідань, а також під час виходу їх із Залу всі присутні встають. Учасники конституційного провадження дають пояснення, відповідають на запитання та становлять запитання стоячи і лише після надання їм слова головуєчим на пленарному засіданні. З дозволу головуєчого учасникові конституційного провадження може бути надана можливість виступати, становити запитання, відповідати на них сидячи.

Формами звернення до Конституційного Суду України, головуєчого на пленарному засіданні, суддів Конституційного Суду України є, відповідно, слова: «Високий Суд», «Ваша честь», «Шановний головуєчий», «Шановний суддя». При зверненні до учасників конституційного провадження, а також при посиланні на цих осіб у виступах використовуються слова: «Шановна сто-

рона», «Шановний представник сторони», «Шановний свідок», «Шановний експерт», «Шановний...». У зверненні може називатися прізвище відповідного учасника конституційного провадження або його ім'я та по батькові.

Присутні в залі засідань учасники конституційного провадження, представники засобів масової інформації, громадяни зобов'язані: вести себе шанобливо по відношенню до Конституційного Суду України, учасників конституційного провадження та один до одного; виконувати розпорядження головуючого та вказівки судового розпорядника щодо додержання порядку в ході пленарного засідання; не допускати під час пленарного засідання пересування по Залу, розмов, реплік у будь-якій формі; не створювати будь-яких інших перешкод для нормального ходу пленарного засідання.

Головуючий на пленарному засіданні Конституційного Суду України веде засідання, вживає заходи щодо забезпечення встановленого порядку розгляду справи, його повноти та всебічності, фіксації перебігу засідання, усунення з розгляду всього того, що не має відношення до справи. У разі виявлення неповаги до Конституційного Суду України або перешкоджання веденню пленарного засідання до порушника вживаються заходи, передбачені законом. Ухвала про притягнення порушника до відповідальності виноситься Конституційним Судом України за пропозицією головуючого, якщо за неї проголосувало більше половини суддів Конституційного Суду України, присутніх на пленарному засіданні.

Підтримці в ході пленарного засідання встановленого порядку в Залі засідання Конституційного Суду України сприяє *судовий розпорядник*. Судовий розпорядник має право робити зауваження присутнім у Залі засідань особам, вимагати від них додержання встановленого порядку та вживати заходи до усунення порушень. Вимоги судового розпорядника щодо підтримки порядку обов'язкові для всіх присутніх.

Судді Конституційного Суду України беруть участь у розгляді справи безпосередньо. Суддя Конституційного Суду України може бути відсутнім на пленарному засіданні Конституційного Суду України лише з поважних причин.

Суддя Конституційного Суду України не може брати участь у розгляді справи, якщо є сумніви щодо об'єктивності судді у вирішенні справи внаслідок його родинних або подружніх відносин із учасниками конституційного провадження, їх представниками чи з інших обставин, які дають підстави сумніватися в об'єктив-

ності судді. За таких обставин суддя Конституційного Суду України заявляє самовідвід до початку розгляду справи. Про самовідвід судді Конституційного Суду України виноситься ухвала.

Дослідження матеріалів справи, яка розглядається на пленарному засіданні Конституційного Суду України, починається з виступу судді-доповідача у справі. Суддя-доповідач у справі зобов'язаний:

- доповісти Конституційному Суду України підстави прийняття справи до розгляду та коротко викласти зміст матеріалів справи;

- відповісти на запитання суддів Конституційного Суду України.

У разі необхідності Конституційний Суд України виносить протокольну ухвалу про порядок дослідження матеріалів справи. Установлений ухвалою порядок дослідження матеріалів справи може бути змінений лише самим Конституційним Судом України.

За пропозицією головуючого на пленарному засіданні учасники конституційного провадження дають пояснення по суті матеріалів справи. Якщо учасників конституційного провадження, які представляють одну сторону, кілька, послідовність їх виступів визначає сама сторона. У Залі засідань Конституційного Суду України учасники конституційного провадження не мають права використовувати свої виступи для політичних заяв, декларацій тощо. За порушення цього правила головуючий позбавляє слова винних осіб.

Після пояснень учасників конституційного провадження запитання ставлять судді Конституційного Суду України, інші учасники, а також у разі необхідності — експерти з дозволу головуючого.

У разі необхідності дослідження фактичних обставин справи на пленарне засідання Конституційного Суду України запрошуються як свідки особи, що мають відомості або матеріали про такі обставини. Перед заслуховуванням показань свідків головуючий на пленарному засіданні встановлює їхню особу, вік, рід занять, роз'яснює їх права та обов'язки. Головуючий на пленарному засіданні Конституційного Суду України попереджає свідків про відповідальність за законом за відмову надати інформацію, необхідні документи, матеріали та інші відомості або за їхні умисне приховування, в тому числі за надання завідомо неправдивої інформації, документів, матеріалів та інших відомостей.

Для з'ясування питань, що мають значення для розгляду справи і потребують спеціальних знань, Конституційний Суд України

може запросити на пленарне засідання експерта. Перед виступом експерта головуєчий на пленарному засіданні встановлює його особу, вік, місце роботи, вчений ступінь, наукове звання та приводить його до присяги. Головуєчий на пленарному засіданні попереджає експерта про відповідальність за законом за ухилення від давання пояснень, відмову від надання відповіді з поставлених питань та давання завідомо неправдивого висновку. Експерту роз'яснюються його права та обов'язки. Після викладення висновку експерт відповідає на запитання суддів Конституційного Суду України, учасників конституційного провадження.

За пропозицією судді-доповідача, суддів Конституційного Суду України ухвалою Конституційного Суду України на його пленарному засіданні може бути утворено *тимчасову комісію* Конституційного Суду України з числа фахівців відповідних галузей права для додаткового дослідження матеріалів справи. В ухвалі встановлюється строк для підготовки висновку тимчасовою комісією. Конституційний Суд України передає тимчасовій комісії матеріали справи для ознайомлення та надає на її запит додаткові матеріали, необхідні для давання висновку.

Висновок тимчасової комісії Конституційного Суду України повинен містити відомості про членів тимчасової комісії, їхній фах, місце роботи, вчений ступінь та наукове звання, а також про справу, з якої дається висновок, зміст висновку, дату давання висновку, підписи членів комісії. Якщо член тимчасової комісії не погоджується з висновком у цілому або з окремими його положеннями, він подає окремий висновок або ж викладає свою думку з окремих питань.

Якщо Конституційний Суд України вважає положення, викладені у висновку тимчасової комісії, недостатніми для повного з'ясування обставин справи або за наявності суперечностей у висновку, Конституційний Суд України постановляє ухвалу про проведення додаткових досліджень тим самим складом тимчасової комісії або утворює тимчасову комісію в іншому складі. Висновки тимчасових комісій за будь-яких обставин додаються до матеріалів справи і оцінюються на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

На пленарному засіданні Конституційного Суду України з ініціативи суддів Конституційного Суду України або за клопотанням учасників конституційного провадження можуть бути оголошені представлені ними документи.

Після закінчення дослідження на пленарному засіданні матеріалів справи сторонам — учасникам конституційного прова-

дження надається право для заключного виступу. Конституційним Судом України сторонам може бути надано час за їх клопотанням для підготовки до заключного виступу. Сторона не має права посилається у заключному виступі на документи та обставини, які не досліджувались на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Якщо після заключного виступу сторін Конституційний Суд України визнає за необхідне з'ясувати додаткові обставини, які мають істотне значення для вирішення справи, або дослідити нові докази, Суд виносить ухвалу про поновлення розгляду справи. Після з'ясування додаткових обставин та дослідження нових доказів сторони мають право на додаткові заключні виступи з пов'язаних з цим питань.

Конституційний Суд України припиняє конституційне провадження в справі, якщо в процесі пленарного засідання будуть виявлені передбачені статтею 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» підстави для відмови у відкритті конституційного провадження (відсутність встановленого Конституцією України, цим Законом права на конституційне подання, конституційне звернення; невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом; невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні).

Після визнання Конституційним Судом України дослідження матеріалів справи завершеним головуючий на пленарному засіданні оголошує про закінчення розгляду справи.

4.4. Прийняття рішень і висновків Конституційного Суду України та їх офіційне оприлюднення

Рішення у справі приймається, висновок дається Конституційним Судом України на закритій частині пленарного засідання Конституційного Суду України за участю суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи.

На закриту частину пленарного засідання вноситься проект рішення, висновку в справі, підготовлений суддею-доповідачем на основі матеріалів справи, досліджених Конституційним Судом України у процесі її розгляду. Кожний суддя Конституційного Суду України, який бере участь у розгляді справи, має право подати власний проект рішення, висновку в справі або перелік питань, які визначають суть рішення, висновку. У разі надходження

кількох проектів рішень, висновків у справі Конституційний Суд України приймає за основу один з них.

Схвалені більшістю суддів Конституційного Суду України відповіді на питання, які визначають суть рішення, висновку в справі, є основою доопрацювання суддею-доповідачем проекту рішення, висновку.

На закритій частині пленарного засідання судді Конституційного Суду України вільно викладають свої думки з питань, що обговорюються, вносять пропозиції, поправки до проекту рішення, висновку в справі. Тривалість та кількість виступів суддів Конституційного Суду України на закритій частині пленарного засідання не обмежується. Пропозиції та поправки суддів Конституційного Суду України до проекту рішення, висновку в справі вносяться в письмовій формі, голосування по кожній з них проводиться окремо. Суддя Конституційного Суду України може на будь-якій стадії обговорення проекту рішення, висновку в справі зняти свою пропозицію чи поправку.

На голосування в цілому ставиться проект рішення, висновку в справі, підготовлений з урахуванням пропозицій та поправок, які одержали найбільшу кількість голосів. Голосування проводиться поіменно шляхом опитування суддів Конституційного Суду України. Судді Конституційного Суду України не мають права утримуватися від голосування.

Закон у статтях 65 і 66 визначає вимоги до рішень і висновків Конституційного Суду. Так, рішення повинно містити:

- 1) найменування рішення, дату і місце прийняття, його номер;
- 2) персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи;
- 3) перелік учасників судового засідання;
- 4) зміст конституційного подання;
- 5) повну назву, дату прийняття, порядковий номер, за яким органом, посадовою особою прийнято правовий акт, конституційність якого розглядається;
- 6) положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при прийнятті рішення;
- 7) мотивувальну частину рішення;
- 8) резолютивну частину рішення;
- 9) обов'язкове зазначення того, що рішення Конституційного Суду України є остаточним і оскарженню не підлягає.

Висновок Конституційного Суду України повинен містити:

- 1) найменування висновку, дату і місце дачі висновку, його номер;
- 2) персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи;

- 3) перелік учасників судового засідання;
- 4) зміст конституційного подання, конституційного звернення;
- 5) положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при дачі висновку;
- 6) мотивувальну частину висновку;
- 7) резолютивну частину висновку;
- 8) обов'язкове зазначення того, що висновок Конституційного Суду України є остаточним і оскарженню не підлягає.

Рішення і висновки Конституційного Суду України підписуються окремо суддями Конституційного Суду України, які голосували за їх прийняття і які голосували проти їх прийняття. Підписання суддею Конституційного Суду України рішення, висновку Конституційного Суду України є обов'язковим.

Рішення, висновок Конституційного Суду України підписується не пізніше семи днів від дня прийняття рішення, давання висновку в справі суддями Конституційного Суду України, які голосували «за» і «проти» прийняття рішення, давання висновку. Підписання суддею Конституційного Суду України прийнятого рішення, даного висновку Конституційним Судом України за його участю є обов'язковим.

Суддя Конституційного Суду України, який підписав рішення, висновок Конституційного Суду України, має право, незалежно від того, голосував він «за» чи «проти», прийняття рішення або давання висновку, викласти в письмовій формі свою окрему думку в справі в семиденний строк від дня голосування. Окрема думка судді Конституційного Суду України додається до рішення чи висновку Конституційного Суду України.

Закрита частина пленарного засідання Конституційного Суду України стенографується і протоколюється. Для ведення протоколу закритої частини запрошується секретар судового засідання. У протоколі закритої частини пленарного засідання фіксуються лише питання, які ставились на голосування, та результати голосування. Виступи суддів Конституційного Суду України на закритій частині пленарного засідання не протоколюються, не фіксуються технічними засобами і не можуть бути розголошені суддями Конституційного Суду України. Протокол і стенограма закритої частини пленарного засідання Конституційного Суду України не розголошуються і зберігаються окремо від матеріалів справи. Протокол підписують усі судді Конституційного Суду України, які були присутні на закритій частині пленарного засідання.

Рішення і висновки Конституційного Суду України *офіційно оприлюднюються* наступного робочого дня після їх підписання. Офіційним оприлюдненням рішення, висновку Конституційного Суду України є їх офіційне оголошення головуючим на пленарному засіданні Конституційного Суду України (параграф 57 Регламенту).

Рішення і висновки Конституційного Суду України разом з окремою думкою суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

Конституційний Суд України після офіційного оприлюднення рішення, висновку може з власної ініціативи або за заявою однієї із сторін конституційного провадження виправити допущені в рішенні, висновку неточності, описки, редакційні або технічні огріхи.

Рішення, висновок Конституційного Суду України можуть бути роз'яснені Конституційним Судом України за клопотанням однієї із сторін конституційного провадження.

Ухвала Конституційного Суду України про виправлення неточностей у рішенні, висновку або про їх роз'яснення приймається на пленарному засіданні Конституційного Суду України і підлягає опублікуванню в тих виданнях, де було опубліковано рішення, висновок.

Питання для самоконтролю

- 1. Назвіть принципові відмінності конституційного судочинства від інших видів судочинства.*
- 2. У чому, на Вашу думку, полягає значення принципів конституційного провадження?*
- 3. Хто може бути стороною в конституційному провадженні?*
- 4. Яка роль свідків у конституційному провадженні?*
- 5. Які Ви знаєте організаційно-правові форми конституційного провадження?*
- 6. У чому полягає необхідність попередньої перевірки звернень до Конституційного Суду України і хто її здійснює?*
- 7. Яке місце Колегій суддів Конституційного Суду України в конституційному провадженні?*
- 8. Хто і в яких випадках може винести ухвалу про припинення конституційного провадження?*
- 9. Чи передбачає чинне законодавство можливість перегляду Конституційним Судом України своїх рішень чи висновків?*

1. Поняття і види актів Конституційного Суду України

Діяльність органів конституційної юрисдикції пов'язана з прийняттям певних документів, актів, які опосередковують процес здійснення ними своїх повноважень, а також виступають як засіб юридичного оформлення результатів такої діяльності. Акти Конституційного Суду України є засобом формалізації його волі як єдиного в державі органу конституційної юрисдикції.

У чинному законодавстві не визначено поняття актів Конституційного Суду України. Проте це можна зробити, проаналізувавши і узагальнивши положення відповідних правових норм.

Конституція України вказує на два основних види актів Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції:

— рішення — їх Конституційний Суд України ухвалює з питань конституційності законів та інших правових актів (ч. 3 ст. 150);

— висновки — їх Конституційний Суд України дає в справах про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, а також щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ст. 151).

Що ж до Закону «Про Конституційний Суд України», то він містить главу 8 «Рішення і висновки Конституційного Суду України», в якій відповідно до її назви передбачаються основні види актів, які приймаються в конституційному судочинстві. Крім цього, ст. 50 Закону передбачено можливість прийняття Конституційним Судом України процесуальних ухвал про відкриття провадження та про відмову у відкритті провадження в справі в Конституційному Суді України.

Види актів Конституційного Суду України визначаються також Регламентом Конституційного Суду України. Так, відповід-

но до його параграфу 54, такими актами є рішення і висновки, процесуальні та протокольні ухвали Конституційного Суду України. До цього треба додати, що відповідно до Закону і Регламенту, процесуальні ухвали про відкриття провадження та про відмову у відкритті провадження приймаються також колегіями Конституційного Суду України (статті 48, 49 Закону).

Таким чином, можна стверджувати, що актами Конституційного Суду України є рішення, висновки і ухвали.

Рішення Конституційного Суду України можуть бути підсумковими (тобто такими, що позначають завершення розгляду Судом справ, віднесених до його виключної компетенції) і організаційними (є формою вирішення організаційних питань функціонування органу конституційної юрисдикції).

Підсумкові рішення — ухвалюються⁹⁹ з питань, віднесених Конституцією (статтею 150) до виключної компетенції Конституційного Суду України, а саме щодо:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

- законів та інших правових актів Верховної Ради України;
- актів Президента України;
- актів Кабінету Міністрів України;
- **правових актів Верховної Ради Автономної Республіки**

Крим.

2) офіційного тлумачення Конституції України та законів України (тут слід звернути увагу на певну неузгодженість зі статтею 150 Конституції статті 62 Закону, відповідно до якої у справах з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційний Суд України дає висновки).

Організаційні рішення приймаються на пленарних засіданнях і засіданнях Конституційного Суду України з питань організації внутрішньої діяльності Конституційного Суду України: про затвердження Регламенту, положення про секретаріат, постійні комісії, про утворення Колегії суддів Конституційного Суду України, про припинення повноважень судді Конституційного Суду України, про дострокове звільнення з посади Голови Конституційного Суду України, його заступників, про службові відрадження суддів і ін.

⁹⁹ Тут має місце невідповідність термінів: згідно з ч. 2 ст. 150 Конституції, рішення ухвалюються, а за ч. 1 ст. 61 Закону «Про Конституційний Суд України» приймаються. Очевидно, що вживатися повинен термін, передбачений Конституцією, хоча в принципі, виходячи з ч. 3. ст. 150 Конституції, це поширюється лише на рішення про конституційність актів і про офіційне тлумачення Конституції і законів України. Щодо інших рішень Конституційного Суду України може вживатися термін «приймаються».

Часто рішеннями Конституційного Суду України узагальнено називають усі акти, які від приймає в процесі своєї діяльності. У цьому разі термін «рішення» вживається в широкому його значенні.

Висновки Конституційного Суду України даються в справах, передбачених статтями 151, 159, а також п. 28 ст. 85 Конституції України:

- про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції України);

- про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту (ч. 2 ст. 151 Конституції України);

- відносно відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України (ст. 159 Конституції України);

- про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України (п. 28 ст. 85 Конституції України).

Ухвали є формою вирішення Конституційним Судом процесуальних питань своєї діяльності. Конституційний Суд України приймає (приймає — відповідно до ч. 1 ст. 48 і ст. 49 Закону, виносить — відповідно до параграфу 21 Регламенту) процесуальні ухвали про відкриття провадження та про відмову у відкритті провадження в справі в Конституційному Суді України. Крім цього, Конституційний Суд України, відповідно до Регламенту, виносить ухвали про прийняття або відмову в прийнятті до розгляду звернень, про призупинення конституційного провадження по справі, про об'єднання конституційних проваджень, про відкриття нового провадження по справі, про форму слухання справи, про приєднання документів до матеріалів справи, про призначення експертизи і т. п.

Ухвали оформляються протокольно або у вигляді окремого акту. Відповідно вони поділяються на ухвали процесуальні і ухвали протокольні (наприклад, про притягнення до відповідальності за порушення встановленого порядку в Залі засідань Конституційного Суду України).

Отже, акти Конституційного Суду України є засобом юридичного оформлення результатів розгляду ним матеріальних, процесуальних чи організаційних питань.

Актам Конституційного Суду України притаманні певні особливості, які зумовлені насамперед природою органу конституцій-

ної юрисдикції. Особливості актів Конституційного Суду України полягають у тому, що вони:

— мають спеціальний предмет (об'єкт) — актами Конституційного Суду України вирішуються питання, віднесені до його виключної компетенції. Жоден інший державний орган не уповноважений вирішувати питання, які є предметом діяльності Конституційного Суду України;

— приймаються в особливому процесуальному порядку;

— є загальнообов'язковими на всій території України;

— є остаточними і оскарженню не підлягають;

— є засобом гарантування верховенства Конституції України на всій території держави, забезпечення прямої дії її норм і формування єдиного конституційного праворозуміння.

Таким чином, *акти Конституційного Суду України* — це спеціальні правові акти, що приймаються Конституційним Судом в особливому процесуальному порядку з метою реалізації своїх повноважень як органу конституційної юрисдикції і є остаточними та загальнообов'язковими на всій території України.

2. Правова природа та юридична сила актів Конституційного Суду України

Правова природа актів Конституційного Суду України нерозривно пов'язана з місцем органу конституційної юстиції в механізмі держави, особливостями правового регулювання його статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу різне, що пов'язано як з обранням тієї чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями. Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України є однією з проблем сучасного конституційного права. В юридичній літературі акти органу конституційної юрисдикції порівнюються з нормативно-правовими актами, конституційними судовими прецедентами, їх визначають як рішення, що мають преюдиціальний характер.

Без сумніву, акти Конституційного Суду України є правовими актами, адже приймаються вони органом, спеціально на те уповноваженим Конституцією, з дотриманням установлених форми і процедури, є обов'язковими до виконання на території України. Що ж до можливості розуміння актів Конституційного Суду

України як актів нормативно-правових, то слід мати на увазі, що в теорії права під останніми розуміють письмові документи, що встановлюють, змінюють, припиняють чи конкретизують норми права¹⁰⁰. Це дає підстави говорити про нормативно-правову природу рішень Конституційного Суду України в справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України, адже таке тлумачення і є способом конкретизації їх норм.

Слід погодитися з В. М. Шаповалом у тому, що рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть бути нормативно-правовими актами, які здатні *активно* регулювати суспільні відносини. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає нормотворчості, крім тієї, що пов'язана з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи¹⁰¹. Проте це не заперечує можливості визнання за актами Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України нормативного характеру в тому розумінні, що вони конкретизують чинне законодавство України і, не регулюючи самостійно суспільні відносини, вони, тим не менше, задіяні в цьому процесі, адже застосування положень Конституції і законів України, щодо яких Конституційним Судом України дано офіційне тлумачення, можливе лише з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України, викладених у відповідних рішеннях. Останні, як відомо, обов'язкові до виконання на всій території України.

Однак акти тлумачення Конституційного Суду України не можуть розглядатися як *самостійні* джерела права. Вони є інтерпретаційними актами, мають допоміжний характер і можуть бути застосовані лише у зв'язку із застосуванням відповідної норми¹⁰².

Нормативне значення, крім рішень у справах про офіційне тлумачення, мають також висновки Конституційного Суду України в справах про конституційність чинних міжнародних договорів України, а також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження, які містять правові позиції

¹⁰⁰ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 342.

¹⁰¹ Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії // Право України. — 1998. — № 5. — С. 29.

¹⁰² Гергелійник В. А. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2000. — С. 14.

Конституційного Суду України щодо розуміння і тлумачення ним чинного законодавства¹⁰³.

Крім цього, розглядаючи справи про конституційність законів та інших правових актів, Конституційний Суд України може визнати їх повністю або в окремій частині неконституційними, внаслідок чого, відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України, вони втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Згідно з ч. 3 ст. 150 Конституції України, такі рішення обов'язкові до виконання на території України, остаточні і не можуть бути оскаржені. Рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів чи окремих їх положень неконституційним тягне їх скасування. Це зближує акти Конституційного Суду України з нормативно-правовими актами. Проте така схожість обмежується лише «негативними» повноваженнями або «негативною» правотворчістю Конституційного Суду України. Він уповноважений лише визнавати неконституційними певні акти, але аж ніяк не створювати нові чи змінювати чинні норми права. За влучним висловом Є. Євграфової, Конституційний Суд лише «звільняє» систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави¹⁰⁴.

П. О. Недбайло, розглядаючи правову природу актів офіційного тлумачення (він їх вперше почав називати інтерпретаційними актами), вважав їх окремим (поряд з нормативними та індивідуальними актами) різновидом правових актів¹⁰⁵. Продовжуючи його думку, аналогічно можна визначити і правову природу актів Конституційного Суду України.

Щодо розуміння актів органу судового конституційного контролю як судового прецеденту, то традиційно це характерно для країн англосаксонської правової сім'ї, де прецедент є джерелом права, а згаданий контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. Україна, як відомо, належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт. Проте деякі вчені вказують саме на такий характер рішень і висновків Конституційного Суду України, відзначаючи тенден-

¹⁰³ Див. напр.: Ухвала Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 57 та 69 народних депутатів України щодо «визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні «Українського дому» 21 січня та 1 лютого 2000 року, від 27 червня 2000 року; Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Волова Веніаміна Тихоновича щодо офіційного тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР, від 11 липня 2002 року.

¹⁰⁴ Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства // Право України. — 2001. — № 10. — С. 67.

¹⁰⁵ Недбайло П. Е. Применение советских норм права. — М., 1960. — С. 60.

цію до нівелювання відмінностей між цими системами права і маючи на увазі, що якщо єдиний судовий орган конституційного контролю визнав своїм рішенням закон чи окремі його положення неконституційними, то в майбутній своїй правотворчості Верховна Рада України, Президент України, інші державні органи обов'язково повинні керуватися вказаним рішенням Суду¹⁰⁶.

Справді, нині існує є тенденція до поступового стирання меж між згаданими правовими сім'ями, відбувається їх взаємопроникнення. Про це, наприклад, може свідчити положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., відповідно до якого при розгляді справ суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Суду як джерело права¹⁰⁷. Це дозволяє погодитися з думкою про те, що конституційно-судова інтерпретація має судово-прецедентну обов'язковість¹⁰⁸. Проте така природа актів Конституційного Суду України ще не відображена в національному законодавстві.

Варто зазначити, що в зарубіжних країнах законодавство часто прямо визначає перелік актів органу конституційної юрисдикції, яким надається прецедентне значення. Так, в Австрії такими актами є: 1) рішення Конституційного Суду з питань, що стосуються спорів про компетенцію; 2) рішення в справах про вибори в Національну Раду (при повторному проведенні виборів виборчі комісії пов'язані фактами і правовими оцінками, з яких Конституційний Суд виходив у своєму рішенні)¹⁰⁹.

Ще однією властивістю актів Конституційного Суду є їх *преюдиціальність*, яку в процесуальному праві розуміють як неможливість повторного доказування в інших процесах тих обставин, які встановлені у відповідній процесуальній формі іншим юрисдикційним органом¹¹⁰. Преюдиціальний характер рішень Конституційного Суду України полягає в неприпустимості оспорування в іншому процесі фактів і правовідносин, встановлених рішенням Конституційного Суду.

Про преюдиціальність рішень Конституційного Суду України свідчить положення ст. 74 Закону «Про Конституційний Суд України», яка присвячена врегулюванню правовідносин, що виникли вна-

¹⁰⁶ *Евграфов П.* Исполнить неукоснительно // Юридическая практика. — 2000. — № 17.

¹⁰⁷ Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Ст. 260.

¹⁰⁸ *Рабінович П.* Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 37–46.

¹⁰⁹ *Овсепян Ж. И.* Правовая защита конституций. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. — Ростов-на-Дону, 1992. — С. 286.

¹¹⁰ Див. напр.: *Стефан М. Й.* Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підручник. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 288.

слідок дії акта, визнаного неконституційним. За нею, Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта.

Фактично таке рішення Конституційного Суду України набуває ознак зворотної сили, оскільки поширюється на правовідносини, що виникли до його ухвалення. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України, закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. У цьому аспекті досить цікавим і малодослідженим є питання про правову природу дії акту, визнаного неконституційним, до ухвалення рішення Конституційним Судом. По суті складається ситуація, за якою Конституційний Суд України вправі самотійно визначати чи поширювати чинність свого рішення на правовідносини, які виникли та (або) продовжують існувати до ухвалення рішення¹¹¹. Справді, критерії надання преюдиціального характеру рішенням Конституційного Суду України в законодавстві не визначені. Зрештою, Конституційний Суд України нечасто застосовує згадану ст. 74 Закону «Про Конституційний Суд України». Положення про преюдиціальність міститься в чотирьох рішеннях Конституційного Суду України (наприклад, рішення в справі щодо стажу наукової роботи від 19 червня 2001 р.¹¹²).

Преюдиціальний характер актів Конституційного Суду України впливає і з ст. 362 Цивільного процесуального кодексу України 2004 р., відповідно до якої встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акту чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, є підставою перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, якщо рішення суду ще не виконане¹¹³.

¹¹¹ Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2006. — № 2 (18). — С. 61.

¹¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання» Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 27 травня 1999 року (справа щодо стажу наукової роботи) від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001 // Інфодиск: Законодавство України.

¹¹³ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16. — С. 1088.

Таким чином, акти Конституційного Суду України мають складну правову природу. Без сумніву, вони є правовими актами, у випадках, передбачених законодавством, мають нормативний зміст, проте не є нормативно-правовими актами в повному розумінні цього поняття. Водночас акти Конституційного Суду України можуть набувати характеру юридичного прецеденту і характеризуватися преюдиціальністю. Саме тому вони є окремим, спеціальним різновидом правових актів, а також допоміжним джерелом (формою) права.

Юридичну силу в теорії права розуміють як співвідношення правових актів між собою та обов'язковість їх виконання¹¹⁴. Юридична сила рішень Конституційного Суду України розкривається через їх обов'язковість, остаточність і правові наслідки.

На обов'язковість вказує ч. 3 ст. 150 Конституції України: «Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені», а також ст. 69 Закону: «Рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання». Тобто обов'язковість властива як рішенням, так і висновкам Конституційного Суду України.

Акти Конституційного Суду України, в яких він дає своє розуміння положень Конституції і законів України, умовно можна вважати їх складовою частиною. Застосування відповідних норм на практиці здійснюється з урахуванням позиції органу конституційної юстиції з відповідного питання.

Цікавим є вирішення питання про те, як співвідносяться акти Конституційного Суду з таким різновидом нормативно-правових актів, як закони. Відповідь на нього може бути неоднозначною, насамперед тому, що рішення і висновки Конституційного Суду України виконують переважно охоронну, а не регулятивну функцію. Очевидно, що більшу юридичну силу рішення Конституційного Суду України має стосовно закону, який визнається ним неконституційним. В російській правовій літературі висловлюється думка, що рішення Конституційного Суду за їх юридичною силою тотожні конституційним законам, будучи їх нетрадиційним різновидом¹¹⁵. Проте стосовно українських правових реалій ця думка не може бути підтримана насамперед через невизначеність у вітчизняному законодавстві поняття конституційних законів. У деяких зарубіжних країнах правова природа актів конституційних судів

¹¹⁴ Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 6 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2004. — С. 476.

¹¹⁵ Овсенян Ж. И. Правовая защита конституций. Судебник конституционный контроль в зарубежных странах. — Ростов-на-Дону.: Литера-Д, 1992. — С. 284.

визначена точніше. Так, відповідно до ст. 94 (2) Основного Закону ФРН, рішення Конституційного Суду мають силу закону.

Слід також зазначити, що акти Конституційного Суду України не вписуються в звичну класифікацію нормативно-правових актів на закони і підзаконні акти. Такі акти «стоять» вище від законів, оскільки останні можуть бути скасовані Конституційним Судом. З урахуванням сказаного можна запропонувати таку ієрархію правових актів у національній системі права України: Конституція, акти Конституційного Суду, закони, підзаконні акти.

Щодо остаточності рішення чи висновку Конституційного Суду України, то вона полягає в тому, що вони не підлягають оскарженню (про це, відповідно до статей 65 і 66 Закону, зазначається в кожному рішенні і висновку Конституційного Суду України) і не можуть бути змінені чи скасовані.

Юридична сила рішення про визнання акту неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям того самого акту. Правда, законодавець має можливість обійти це, прийнявши повторно скасований акт у дещо зміненому вигляді. В цьому разі Конституційний Суд України за зверненням відповідних суб'єктів може висловитися з приводу ситуації, що склалася, і визнати неконституційним акт, у якому фактично були відтворені положення, раніше визнані неконституційними. Така ситуація мала місце з приводу неповного врахування Верховною Радою України в прийнятій Постанові «Про чинність Закону «Про Рахункову палату» правових позицій Конституційного Суду України, викладених в рішенні щодо визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України»¹¹⁶. За конституційним поданням Президента України названа Постанова Верховної Ради України була визнана неконституційною¹¹⁷.

Остаточність рішення чи висновку Конституційного Суду України не виключає можливості відкриття ним нового провадження в справі при виявленні нових обставин по справі, які не

¹¹⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 року № 7-зп.

¹¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000.

були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі (ст. 68 Закону «Про Конституційний Суд України»).

Правові наслідки актів Конституційного Суду України визначаються характером (категорією) справ, у яких вони прийняті, і конкретним різновидом цих актів.

Виходячи з чинного законодавства України, можна виділити такі правові наслідки рішень Конституційного Суду України про конституційність:

— закони, інші правові акти або окремі їхні положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України). Це означає, що правові акти або окремі їх положення, що визнані неконституційними, не застосовуються і не реалізуються будь-яким іншим способом з моменту початку дії рішення Конституційного Суду України;

— визнання Конституційним Судом України правового акту чи окремих його положень неконституційними є підставою для скасування в установленому порядку положень інших нормативних актів, заснованих на акті (його положеннях), що визнаний неконституційним;

— рішення судів та інших органів, які ґрунтуються на неконституційному акті, не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті в обов'язковому порядку;

— якщо визнання нормативного акту неконституційним створило прогалину в правовому регулюванні, то в цьому випадку застосовується Конституція України¹¹⁸.

Проблемою правового регулювання є вирішення питання про те, чи повинен орган, акт (положення акту) якого визнано неконституційним, скасовувати відповідний акт (положення акту) чи в даному випадку достатньо рішення Конституційного Суду. Очевидно, що з точки зору законодавчої техніки скасування визнаних неконституційними акта чи його положення органом, що його видав, було б бажаним оптимальним виходом із ситуації. Проте це не може пов'язуватися з чинністю (точніше — нечинністю) відповідного акта, адже інакше виникатиме небезпека ігнорування рішення органу конституційної юрисдикції або неточного його застосування. Тому треба визнати, що рішення про неконституційність того чи іншого акта (положення акта) є самодостатнім, тобто акти або окремі їх положення, що визнані неконституційними, втрачають

¹¹⁸ Тесленко М. Судебный конституционный контроль в Украине. — К., 2001. — С. 268.

чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Дублювання рішення Суду органом, акт якого скасований, є бажаним, але це ніяк не позначається на юридичній силі (чинності) правових актів, визнаних неконституційними — вони втрачають силу з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Свої особливості мають акти офіційного тлумачення правових норм. Ухвалюючи їх, Конституційний Суд одночасно перевіряє конституційність відповідних законів. Такі акти тісно пов'язані з Конституцією чи тими законами, які були предметом офіційного тлумачення. У певному сенсі вони є їх складовою частиною. Як і закони, рішення Конституційного Суду з питань офіційного тлумачення обов'язкові до виконання всіма суб'єктами національного права.

На відміну від рішень про конституційність, рішення Конституційного Суду про офіційне тлумачення Конституції і законів України не тягнуть втрати юридичної сили будь-якими актами чи їхнім окремими положеннями. Але воно може стати підставою для судового оскарження в судах загальної юрисдикції конкретних рішень, дій, якщо при їх винесенні дані органи чи посадові особи керувалися неправильно інтерпретацією своїх повноважень, які суперечать офіційному тлумаченню, яке дав Конституційний Суд України.

З вищесказаного можна зробити висновок про те, що рішення й висновки Конституційного Суду України відрізняються за своєю правовою природою і юридичною силою. Джерелом права, частиною національного законодавства України є рішення Конституційного Суду України з питань конституційності актів та офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також висновки про конституційність чинних міжнародних договорів України.

Що ж до інших висновків Конституційного Суду, а саме: про конституційність міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України, про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України, то вони є лише обов'язковою підставою для прийняття Верховною Радою України відповідних рішень, проте самостійного правового значення не мають.

Нормативне значення мають також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження.

3. Правові позиції Конституційного Суду України

Специфічність правової природи актів Конституційного Суду України, практика його діяльності ставить на порядок денний проблему визначення природи правових позицій органу конституційної юстиції.

Термін «правові позиції» Конституційного Суду України в законодавстві України не передбачений, але він досить часто вживається в рішеннях, висновках і ухвалах Конституційного Суду України у випадку посилення на аргументи, що їх Конституційний Суд використовував у раніше прийнятих актах. Вживається він і в збірниках правових позицій Конституційного Суду України¹¹⁹. Крім того, цей термін загальновизнаний у науці конституційного права, хоча й тлумачиться різними вченими неоднаково.

Результатом діяльності Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції є його рішення і висновки в конкретних справах. Проте неабияке значення для правозастосування має не лише кінцевий результат розгляду Судом справ, віднесених до його компетенції, а й з'ясування засад, з яких він виходив при прийнятті відповідних актів, його аргументації, мотивування ним своїх рішень. Важливою є точка зору Конституційного Суду України з тих проблем, які ним розглядалися.

Тому під *правовими позиціями* Конституційного Суду розуміють не лише остаточний варіант його рішення (в широкому розумінні), але і систему правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення Суду про сутність розглядуваної ним проблеми і висновки, до яких він приходив під час її вирішення.

По суті, правові позиції Конституційного Суду України є формою і результатом інтерпретації ним Конституції і законів України. При цьому така інтерпретація здійснюється не лише в межах конституційного провадження щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України, а й у справах про конституційність правових актів, а також при здійсненні Конституційним Судом інших своїх повноважень.

У правовій літературі триває дискусія щодо місця правових позицій у структурі актів Конституційного Суду України. Загалом вона зводиться до визначення того, в якій частині актів Суду

¹¹⁹ Див. напр.: Правові позиції Конституційного Суду України в рішеннях і висновках (1997—2003 роки) / Упорядники М. Г. Чаюн, Ю. М. Кириченко, Р. А. Кидисюк та ін. — К.: Атіка, 2003. — 336 с.

містяться його правові позиції. На думку одних, вони знаходяться в мотивувальній частині рішення органу конституційної юстиції¹²⁰. Інші правовими позиціями вважають лише положення резолютивної частини рішення Конституційного Суду¹²¹. Проте, як нам здається, найбільш обґрунтована точка зору, за якою правові позиції Конституційного Суду викладаються ним як у мотивувальній, так і в резолютивній частині його рішень чи висновків¹²². У резолютивній частині міститься остаточний висновок Суду щодо розглядуваної справи. Водночас багато позицій, на яких ґрунтується підсумкове рішення Суду і які відображають його аргументацію, містяться в мотивувальній частині акту. Особливо це стосується рішень Конституційного Суду України в справах щодо конституційності правових актів.

Очевидно, що правовими позиціями можна вважати не всі положення актів Конституційного Суду України. Правовими позиціями можна вважати тільки ту частину рішення чи висновку Конституційного Суду України, в якій міститься правовий висновок, викладається правове розуміння Конституційним Судом положень чи принципів, встановлених у Конституції та законах України. Також правовими позиціями Конституційного Суду України є лише ті положення його актів, у яких розкривається неявний, неочевидний зміст правової норми чи положення закону. Так, не можна назвати правовою позицією Конституційного Суду України ту частину його рішення, в якій дослівно або іншими словами передаються положення Конституції чи закону України¹²³.

Юридична сила правових позицій впливає з юридичної сили актів Конституційного Суду України. Вони є обов'язковими для всіх органів і посадових осіб держави, а не лише для учасників конкретного конституційного провадження. При цьому правові позиції Конституційного Суду України мають однакову юридичну силу і є обов'язковими до виконання незалежно від того, в якій частині акта вони викладені. Це впливає із загальнообов'язкового характеру його актів, а саме: з положення ч. 2 ст. 150 Конституції України про обов'язковість рішень Конституційного Суду України

¹²⁰ Скакун О. Конституційний Суд як учасник правотворчості (законотворчості) в Україні // *Юридична Україна*. — 2003. — № 1. — С. 33.

¹²¹ Кряжков В. А. Конституционное правосудие в субъектах Российской Федерации. — М., 1999. — С. 109.

¹²² Витрук Н. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение // *Конституционное право. Восточноевропейское обозрение*. — 1999. — № 3. — С. 96;

¹²³ Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2006. — № 2. — С. 18—19.

з питань конституційності правових актів і з питань офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також з ст. 69 Закону «Про Конституційний Суд України», за яким рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання. Тобто питання про юридичну силу окремо положень мотивувальної та резолютивної частин актів Конституційного Суду України в законодавстві не порушується, а рішення (висновок) Конституційного Суду України розглядається як цілісний акт¹²⁴. Тому правові позиції Конституційного Суду України мають таку саму юридичну силу, як і акти, в яких вони викладені.

Правові позиції, що викладені у рішеннях і висновках Конституційного Суду України, обов'язкові і для нього самого. Це означає, що при прийнятті наступних рішень Конституційний Суд України повинен враховувати правові позиції, викладені ним у раніше прийнятих чинних актах. Тобто Суд є зв'язаним своїми попередніми рішеннями, а його правові позиції не повинні бути суперечливими.

Правові позиції можуть міститися не лише в рішеннях і висновках Конституційного Суду, а й у його ухвалах про відмову в прийнятті звернення і про припинення конституційного провадження. Такі ухвали М. Тесленко поділяє на «позитивні» і «негативні». Зміст «негативної» ухвали передбачає відмову суб'єкту звернення на основі ст. 45 Закону «Про Конституційний Суд України» (відсутність права на конституційне звернення, його невідповідність встановленим вимогам, невідповідність Конституційному Суду питань, порушених у зверненні). Зміст «позитивної» ухвали полягає в тому, що Конституційний Суд України робить висновки на основі раніше сформульованих позицій з аналогічних питань¹²⁵. Тобто «позитивна» ухвала містить посилання на раніше прийняті акти.

Правові позиції Конституційного Суду починають формуватися на стадії попереднього розгляду звернень і підготовки до судового розгляду відповідної справи, коли збираються і досліджуються матеріали справи. Свого кінцевого, остаточного вигляду вони набувають у підсумковому рішенні чи висновку.

В основі правової позиції Суду лежать конституційні принципи, наукові знання, різні правові доктрини і праворозуміння, а також наукова і професійна правосвідомість суддів Конституційного Суду. Але оскільки їх праворозуміння не завжди однакові, а

¹²⁴ *Ткачук П.* Правові позиції Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 12.

¹²⁵ *Тесленко М.* Судебный конституционный контроль в Украине. — К., 2001. — С. 317.

підходи до вирішення певних правових проблем також не завжди збігаються, то загальнообов'язковими є ті правові позиції, які колегіально прийняті Конституційним Судом і містяться в його актах. Лише такі правові позиції набувають офіційності, на відміну від окремих думок суддів.

Велике значення в правозастосовчій діяльності мають сформульовані Конституційним Судом України за час своєї діяльності правові позиції у сфері:

1) засад конституційного ладу, зокрема щодо:

— тлумачення принципу верховенства права (рішення Конституційного Суду України в справі про призначення судом м'якшого покарання від 2 листопада 2004 р.);

— поділу влади (рішення в справі про ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги від 10 лютого 2000 р., рішення в справі щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності від 21 грудня 2001 р., рішення в справі про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб від 27 квітня 2000 р.);

— державної мови (рішення про застосування державної мови від 14 грудня 1999 р.);

2) прав і свобод людини й громадянина, зокрема:

— права на життя (рішення в справі про смертну кару від 29 грудня 1999 р.),

— права на судовий захист (рішення в справі про оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р.),

— незворотної сили законів (рішення в справі щодо несумісності депутатського мандату від 13 травня 1997 р.)

— місця проживання (рішення в справі про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим від 3 березня 1998 р.)

— права на особисте життя (рішення в справі про збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особу від 30 жовтня 1997 р.),

— виборчих прав (рішення в справі про вибори народних депутатів від 26 лютого 1998 р.);

3) інститутів безпосередньої демократії (рішення про всеукраїнський референдум за народною ініціативою від 27 березня 2000 р., рішення в справі про виборчу заставу від 30 січня 2002 р.);

4) статусу органів державної влади (рішення в справі щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України від 7 липня 1998 р., рішення в справі щодо повноважності Верховної Ради України від 17 жовтня 2002 р., рішення в справі про призначення суддів від 16 жовтня 2001 р.),

5) статусу Автономної Республіки Крим (рішення в справі про правові акти Верховної Ради АРК від 27 лютого 2001 р., рішення в справі про Конституцію АРК від 16 січня 2003 р.);

6) місцевого самоврядування (рішення в справі про місцеве самоврядування від 9 лютого 2000 р., рішення в справі про комунальні послуги від 2 березня 1999 р.);

7) узгодження правової термінології (рішення в справі про тлумачення терміну «законодавство» від 9 липня 1998 р., рішення в справі про тлумачення терміну «член сім'ї» від 2 березня 1999 р. та ін.

Таким чином, природа правових позицій Конституційного Суду України впливає з характеристики останнього як єдиного в Україні органу конституційної юрисдикції, який покликаний гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави. Правові позиції є формою і результатом інтерпретації Конституційним Судом України Конституції і законів України, містяться в актах Конституційного Суду України і стосуються різних галузей правового регулювання. Правові позиції Конституційного Суду України мають особливу правову природу, прецедентний характер і разом з актами Конституційного Суду України, в яких вони викладені, повинні розглядатися як джерело (форма) права. Разом з цим правова невизначеність, відсутність чітких вказівок у законодавстві про природу правових позицій Конституційного Суду України свідчить про очевидність законодавчого врегулювання відповідних питань.

4. Реалізація актів Конституційного Суду України

Виконання Конституційним Судом України завдання щодо гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України досягається не стільки прийняттям відповідних актів, скільки їх виконанням, впровадженням у життя. Без реалізації рішень і висновків Конституційного Суду України зводиться нанівець уся його попередня діяльність щодо розгляду і вирішення відповідних справ, вона просто втрачає сенс.

Як відомо, акти Конституційного Суду України самодостатні, тобто такі, що є обов'язковими, остаточними, мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтвердження чи дублювання з боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України (ч. 2 статті 150), яка має найвищу юридичну

силу щодо всіх інших нормативно-правових актів (ч. 2 статті 8). Відповідно ж до ст. 69 Закону «Про Конституційний Суд України», обов'язковими до виконання рівною мірою є рішення і висновки Конституційного Суду України.

На сьогодні права регламентація порядку реалізації актів органу конституційної юстиції вичерпується статтею 70 Закону «Про Конституційний Суд України». Проте, незважаючи на назву статті — «Порядок виконання рішень і висновків Конституційного Суду України», — вона містить лише загальні формулювання, які не дають відповіді на питання про правову природу і механізм реалізації актів Конституційного Суду України. Так, ч. 1 цієї статті передбачає, що копії рішень і висновків Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх офіційного оприлюднення суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України. Проте очевидно, що сам факт надсилення ще не свідчить, що відповідні рішення чи висновки будуть безумовно виконані. Крім цього, такий обов'язок покладено на Конституційний Суд, а це мало стосується процесу виконання його актів.

Відповідно до ч. 2 статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» в разі необхідності Конституційний Суд України може визначити в своєму рішенні, висновку додаткові заходи, пов'язані з порядком їх виконання, звернувши увагу на терміновість чи обов'язки щодо його забезпечення. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні, висновку Конституційного Суду України, зокрема, порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Це підтверджується й рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року в справі про виконання рішень Конституційного Суду України. Відповідно до нього, рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на всій території України незалежно від того, визначено в них порядок і строки їх виконання чи ні. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їхні об'єднання, іноземці, особи без громадянства повинні утримуватися від застосування чи використання правових актів або їх положень, визнаних неконституційними.

Додаткове визначення в рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання. Незалежно від того, наявні чи відсутні в рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їхні окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність¹²⁶.

Виконання актів Конституційного Суду України є однією з проблем функціонування інституту конституційної юрисдикції. Пов'язано це з незавершеністю, недосконалістю відповідного правового регулювання і відсутністю чіткого механізму реалізації рішень і висновків Конституційного Суду України. В підсумку складається ситуація, коли ці акти є обов'язковими, але не мають ніякої реальної примусової сили, крім сили свого власного авторитету¹²⁷.

Як відомо, виконання рішень судів загальної юрисдикції здійснюється спеціальним державним органом — Державною виконавчою службою, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України¹²⁸. Примусове виконання рішень цих судів здійснюється в межах виконавчого провадження, яке є завершальною стадією судового провадження, і регулюється Законом України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р.¹²⁹ Відповідно до його первинної редакції, до підстав виконання були віднесені рішення Конституційного Суду України. Проте в 2003 р. це положення було вилучено із Закону¹³⁰. Таким чином, зараз органи Державної виконавчої служби рішень Конституційного Суду України не виконують. І це логічно й виправдано, адже за своєю правовою природою акти Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції зовсім різні.

¹²⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 р. № 15-рп/2000.

¹²⁷ Тесленко М. Судебный конституционный контроль в Украине. — К., 2001. — С. 332.

¹²⁸ Закон України «Про Державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради. — 1998. — № 36—37. — Ст. 243.

¹²⁹ Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 24. — Ст. 207.

¹³⁰ Закон України «Про внесення змін до Законів України «Про Державну виконавчу службу» та «Про виконавче провадження» від 10 липня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 33. — Ст. 1775.

Отже, проблема полягає в тому, що чинним законодавством не передбачено принципів і механізму виконання рішень і висновків Конституційного Суду України. Як наслідок, значна частина таких актів не знаходять своєї практичної реалізації, тобто не виконуються (наприклад, незважаючи на наявність трьох рішень Суду з питань сумісництва непоодинокими є випадки їх порушення, особливо на місцевому рівні).

Для виходу з такої ситуації пропонуються різні варіанти внесення змін до законодавства: надання самому Конституційному Суду відповідних повноважень з контролю і реагування на порушення чи невиконання його актів (нині він таких повноважень не має), створення спеціального органу, покладення відповідних обов'язків на вже існуючі державні органи, запровадження конституційно-правової відповідальності за невиконання чи перешкоджання виконанню актів Конституційного Суду України і т. д.

Вирішення проблеми удосконалення процесу виконання актів Конституційного Суду України треба пов'язувати з визначенням правової природи його рішень і висновків. Як уже зазначалося, за своєю природою і наслідками акти Конституційного Суду України наближені до нормативно-правових актів. Положення останніх реалізуються у формі використання (для уповноважуваних норм), виконання (для зобов'язуваних норм), дотримання (для забороняючих норм) і застосування (діяльність щодо встановлення піднормативних, індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів¹³¹). Зважаючи на нормативно-правову природу актів Конституційного Суду треба говорити не про їх виконання, а про реалізацію актів (правових позицій) Конституційного Суду України у формі використання, виконання, дотримання і застосування. Така реалізація повинна здійснюватися в тому самому порядку, що й реалізація законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Слід погодитися з тим, що реалізація рішень Конституційного Суду України про визнання неконституційним нормативно-правового акта чи окремих його положень не вимагає певної спеціальної процедури і повинно реалізовуватись як правова норма. Якщо рішення не буде виконуватися суб'єктом, якому воно було адресоване, і це призведе до порушення прав чи інтересів інших суб'єктів права, в дію вступає механізм захисту порушених прав: юридична відповідальність способом і в порядку, які визначені законом. Однак у цьому випадку застосування заходів захисту чи

¹³¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 2 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2004. — С. 528.

відповідальності не повинно визнаватися проявом виконання рішення Конституційного Суду України¹³². Очевидно, що таку саму природу має і реалізація рішень Конституційного Суду в справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України.

Таким чином, зважаючи на особливу правову природу актів Конституційного Суду України, реалізація його рішень і висновків не вимагає наявності спеціального виконавчого провадження. Тут повинні діяти інші принципи і механізми, які аналогічні виконанню законодавства загалом. Складовими відповідного організаційного механізму повинні розглядатися вищі органи державної влади (наприклад, Президент України як гарант додержання Конституції), органи виконавчої влади, суди, правоохоронні органи, тобто органи, що наділені повноваженнями у сфері забезпечення законності (в тому числі й конституційної) в державі.

Успішна реалізація актів Конституційного Суду України могла б забезпечуватись встановленням відповідальності за їх невиконання чи недодержання. Сьогодні правове регулювання такої відповідальності вичерпується положенням ч. 4 ст. 70 Закону «Про Конституційний Суд України» про те, що невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою відповідальність згідно з законом. Посуті така норма залишається декларативною через відсутність у законодавстві норм, які передбачали б притягнення до відповідальності винних у ігноруванні чи порушенні актів Конституційного Суду України. Немає навіть самого поняття правопорушення, коли йдеться про невиконання рішень Конституційного Суду України. З цього приводу в літературі висловлюються пропозиції щодо закріплення санкцій за невиконання, неналежне виконання або перешкоджання виконанню рішень Конституційного Суду України¹³³, прийняття спеціального закону «Про забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України», який став би джерелом нового виду юридичної відповідальності¹³⁴.

Складність установлення спеціальної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання рішень Конституційного Суду України полягає в особливостях суб'єктів, яким адресуються ці рішення. Ними найчастіше є вищі органи державної влади та

¹³² Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2006. — № 2 (18). — С. 64.

¹³³ Євграфов П. Б. За невиконання рішень Конституційного Суду — юридичну відповідальність // Закон і бізнес. — 1999. — 20 листопада.

¹³⁴ Людина і влада. — 1999. — № 8—10. — С. 31.

органи місцевого самоврядування, зміст і правовий режим діяльності яких, а також підстави, порядок і умови притягнення до відповідальності досить специфічні. Для цих суб'єктів головним видом відповідальності може бути відповідальність політична. Водночас зважаючи на здебільшого колегіальність суб'єктів, діяльність яких контролюється Конституційним Судом України, ефективність застосування норм про відповідальність недостатня, а притягнення Президента України до відповідальності становить окремий інститут конституційного права¹³⁵.

У цій ситуації важливим засобом забезпечення реалізації актів Конституційного Суду України є підтримання високого авторитету органу конституційної юстиції, підвищення рівня правосвідомості і правової культури громадян, а насамперед осіб, що уповноважені здійснювати державні функції. Важливими умовами ефективності діяльності Конституційного Суду, в тому числі й реалізації його актів, є утвердження в Україні засад правової, демократичної держави, а також політична та соціально-економічна стабільність у країні.

Питання для самоконтролю

- 1. Назвіть характерні особливості актів Конституційного Суду України.*
- 2. У чому проявляється нормативний характер актів Конституційного Суду України?*
- 3. Чи мають акти Конституційного Суду України прецедентний характер?*
- 4. У чому полягає преюдиціальність актів Конституційного Суду України?*
- 5. Дайте визначення правових позицій Конституційного Суду України.*
- 6. Яка юридична сила актів і правових позицій Конституційного Суду України?*
- 7. У чому полягає сутність механізму реалізації актів Конституційного Суду України?*
- 8. Які Вам відомі проблеми реалізації актів Конституційного Суду України?*

¹³⁵ Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2006. — № 2 (18). — С. 66.

ДОДАТКИ

Конституція України (витяг)

РОЗДІЛ XII. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Стаття 147. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Стаття 148. Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Стаття 149. На суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені статтею 126 цієї Конституції, та вимоги щодо несумісності, визначені в частині другій статті 127 цієї Конституції.

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Верховної Ради України;

(Офіційне тлумачення положень абзацу другого пункту 1 частини першої статті 150 див. в Рішенні Конституційного Суду № 7-рп/2002 від 27.03.2002)

актів Президента України; (Офіційне тлумачення положень абзацу третього пункту 1 частини першої статті 150 див. в Рішенні Конституційного Суду № 7-рп/2002 від 27.03.2002) актів Кабінету Міністрів України;

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

(Офіційне тлумачення положень частини другої статті 150 див. в Рішенні Конституційного Суду № 15-рп/2000 від 14.12.2000)

Стаття 151. Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Стаття 152. Закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремих частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

Стаття 153. Порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначаються законом.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Конституційний Суд України

(Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 49. — Ст. 272)
(Щодо визнання неконституційними окремих положень
див.Рішення Конституційного Суду № 2-зп від 23.06.97)
(Офіційне тлумачення до Закону
див. в Рішенні Конституційного Суду № 15-рп/2000 від 14.12.2000)
{Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 73-V (73-16) від 03.08.2006
№ 79-V (79-16) від 04.08.2006}

РОЗДІЛ I. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОУСТРОЮ

Глава 1. Загальні положення

Стаття 1. Статус Конституційного Суду України

Конституційний Суд України — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Конституційний Суд України є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Стаття 2. Завдання Конституційного Суду України

Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Стаття 3. Нормативне регулювання діяльності Конституційного Суду України

Організація, повноваження та порядок діяльності Конституційного Суду України визначаються Конституцією України та цим Законом.

Конституційний Суд України приймає акти, що регламентують організацію його внутрішньої роботи у відповідності з цим Законом.

Стаття 4. Основні принципи діяльності Конституційного Суду України

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Стаття 5. Склад Конституційного Суду України

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Стаття 6. Порядок призначення суддів Конституційного Суду України Президентом України

Президент України проводить консультації з Прем'єр-міністром України та Міністром юстиції України щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України.

Призначеною на посаду судді Конституційного Суду України вважається особа, про призначення якої видано Указ Президента України, скріплений підписами Прем'єр-міністра України та Міністра юстиції України.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Президентом України, Президент України у місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

Стаття 7. Порядок призначення суддів Конституційного Суду України Верховною Радою України

Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів.

Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України вносить Голова Верховної Ради України, а також може вносити не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України; при цьому депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури і ці підписи депутатів не відкликаються. Відповідний Комітет Верховної Ради України подає Верховній Раді свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України, внесеної у встановленому порядку.

Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення було б перевищено необхідне для призначення число суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Верховною Радою України, Верховна Рада України у місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування Головою Верховної Ради України підписуються постанови Верховної Ради України про призначення суддів Конституційного Суду України.

Стаття 8. Порядок призначення суддів Конституційного Суду України з'їздом суддів України

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів з'їзду визначає кан-

дидатури на посади суддів Конституційного Суду України для включення в бюлетені для таємного голосування.

Призначеним на посаду судді Конституційного Суду України вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України.

Якщо голосування проводиться щодо кандидатур, число яких перевищує квоту для призначення на посади суддів Конституційного Суду України, призначеними вважаються кандидати, які за умов, визначених у частині другій цієї статті, набрали більше голосів, ніж інші кандидати на ці посади.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався з'їздом суддів України, з'їзд суддів України у тримісячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування головою і секретарем з'їзду підписуються рішення з'їзду суддів України про призначення суддів Конституційного Суду України.

Стаття 9. Строк повноважень суддів Конституційного Суду України

Суддя Конституційного Суду України призначається строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно.

Стаття 10. Форма одягу та нагрудний знак судді Конституційного Суду України

Суддя Конституційного Суду України при відправленні своїх обов'язків на пленарному засіданні, на засіданні Конституційного Суду України та в Колегії суддів Конституційного Суду України повинен бути одягнений у мантию.

Суддя Конституційного Суду України має нагрудний знак, опис і форма якого затверджуються Верховною Радою України.

Стаття 11. Атрибути Конституційного Суду України

Невід'ємними атрибутами Залу засідань Конституційного Суду України є Державний Герб України та Державний Прапор України.

Стаття 12. Місцезнаходження Конституційного Суду України
Конституційний Суд України знаходиться у місті Києві.

Глава 2. Повноваження Конституційного Суду України

Стаття 13. Повноваження Конституційного Суду України

Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо:

1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України;

4) офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Стаття 14. Межі повноважень Конституційного Суду України

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Стаття 15. Підстави для визнання правових актів неконституційними

Підставами для прийняття Конституційним Судом України рішення щодо неконституційності правових актів повністю чи в їх окремих частинах є:

- невідповідність Конституції України;
- порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності;
- перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті.

Глава 3. Судді Конституційного Суду України

Стаття 16. Вимоги до судді Конституційного Суду України

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту, стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше десяти років, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом останніх двадцяти років.

Судді Конституційного Суду України не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, видавничої та творчої.

Стаття 17. Вступ на посаду судді Конституційного Суду України

Суддя Конституційного Суду України вступає на посаду з дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України при вступі на посаду складає присягу такого змісту: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

Суддя Конституційного Суду України складає присягу на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України або осіб, які виконують їх повноваження.

{Частина третя статті 17 в редакції Закону № 73-V (73-16) від 03.08.2006}

Стаття 18. Статус судді Конституційного Суду України

Статус судді Конституційного Суду України визначається Конституцією України, цим Законом та законами України про статус суддів.

Повноваження судді Конституційного Суду України та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені при введенні воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Стаття 19. Повноваження судді Конституційного Суду України

Суддя Конституційного Суду України здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України, бере участь у розгляді справ.

Суддя Конституційного Суду України має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України.

Ухилення від дачі пояснень або відмова від надання документів, матеріалів, інформації судді Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність винних осіб згідно з законом.

Суддя Конституційного Суду України має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження у Конституційному Суді України лише щодо тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок.

Стаття 20. Вибори Голови Конституційного Суду України

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України лише на один трирічний строк таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів з будь-яким числом кандидатур, запропонованих суддями Конституційного Суду України. У бюлетені може бути залишено не більше однієї кандидатури.

Головою Конституційного Суду України вважається обраний кандидат, за якого проголосувало більше половини конституційного складу суддів Конституційного Суду України.

У разі якщо запропоновано більше двох кандидатів на посаду Голови Конституційного Суду України і жодного з кандидатів не було обрано, проводиться повторне голосування щодо двох кандидатів, які отримали більшість голосів.

У разі якщо запропоновано не більше двох кандидатів на посаду Голови Конституційного Суду України і жодного з кандидатів не було обрано або Голову Конституційного Суду України не було обрано при повторному голосуванні, проводяться нові вибори з висуванням інших кандидатур на посаду Голови Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України обирає з числа суддів Конституційного Суду України комісію для організації та проведення виборів Голови Конституційного Суду України.

Стаття 21. Повноваження Голови Конституційного Суду України

Голова Конституційного Суду України очолює Конституційний Суд України та організовує його діяльність.

До повноважень Голови Конституційного Суду України належить: організація роботи колегій суддів Конституційного Суду України, комісій та Секретаріату Конституційного Суду України; скликання і проведення засідань, пленарних засідань Конституційного Суду України;

розпорядження бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Конституційного Суду України відповідно до кошторису, затвердженого Конституційним Судом України;

здійснення інших повноважень, передбачених цим Законом і актами Конституційного Суду України, що регламентують організацію його внутрішньої роботи.

Стаття 22. Заступники Голови Конституційного Суду України

Голова Конституційного Суду України має двох заступників Голови Конституційного Суду України.

Заступники Голови Конституційного Суду України виконують за дорученням Голови Конституційного Суду України окремі його повноваження. У разі відсутності Голови Конституційного Суду України або неможливості здійснення ним своїх повноважень його обов'язки виконує заступник, який є старшим за віком.

У разі відсутності обох заступників обов'язки Голови Конституційного Суду України виконує найстарший за віком суддя Конституційного Суду України.

Заступники Голови Конституційного Суду України обираються за пропозицією Голови Конституційного Суду України лише на один трирічний строк таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів у порядку, визначеному статтею 20 цього Закону.

*Стаття 23. Припинення повноважень
судді Конституційного Суду України*

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі:

- 1) закінчення строку призначення;
- 2) досягнення суддею шістдесятип'ятирічного віку;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 4) порушення суддею вимог, передбачених частиною другою статті 16 цього Закону;
- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про припинення повноважень судді Конституційного Суду України у випадках, передбачених пунктами 1—3, 6—9, приймається на засіданні Конституційного Суду України, а у випадках, передбачених пунктами 4, 5, — Верховною Радою України.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

*Стаття 24. Дострокове звільнення з посади
Голови Конституційного Суду України, заступника
Голови Конституційного Суду України
за їх заявами*

Голова Конституційного Суду України, заступник Голови Конституційного Суду України звільняються з посади за їх заявами Конституційним Судом України.

Рішення про дострокове звільнення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини конституційного складу суддів Конституційного Суду України.

Звільнення з посади Голови Конституційного Суду України, заступника Голови Конституційного Суду України не позбавляє їх повноважень судді Конституційного Суду України.

*Стаття 25. Наукові консультанти
і помічники суддів Конституційного
Суду України*

Суддя Конституційного Суду України має наукового консультанта і помічника.

Науковий консультант і помічник виконують доручення судді Конституційного Суду України зі справ конституційного провадження. Науковий консультант і помічник судді Конституційного Суду України є державними службовцями.

*Стаття 26. Позасудова діяльність
суддів Конституційного Суду України*

Судді Конституційного Суду України мають право брати участь у конференціях, симпозіумах, бути у складі делегацій Конституційного Суду України.

Рішення про службові відрядження суддів Конституційного Суду України приймає Голова Конституційного Суду України, а у разі його відсутності — заступник Голови Конституційного Суду України.

Глава 4. Гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України

Стаття 27. Незалежність суддів Конституційного Суду України

Судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України та керуються цим Законом, іншими законами України, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду Конституційного Суду України.

*Стаття 28. Недоторканність
особи судді Конституційного Суду України*

Особа судді Конституційного Суду України є недоторканою.

Суддя Конституційного Суду України не може бути затриманий чи заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом.

Судді Конституційного Суду України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Конституційному Суді України та в його колегіях, за винятком відповідальності за образи чи наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та дачі висновків Конституційним Судом України.

*Стаття 29. Соціальне і побутове
забезпечення суддів Конституційного Суду України*

Судді Конституційного Суду України одержують заробітну плату та користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів.

У разі коли повноваження судді Конституційного Суду України були припинені відповідно до пунктів 1 і 3 частини першої статті 23 цього Закону, за ним зберігається до виходу на пенсію за віком вісімдесят відсотків грошового утримання та інші види матеріального забезпечення, якими користується суддя Конституційного Суду України.

Глава 5. Організація та діяльність Конституційного Суду України

Стаття 30. Організація діяльності Конституційного Суду України

Питання провадження у справах та діяльності Конституційного Суду України, його Секретаріату, порядок діловодства, правила внутріш-

нього розпорядку Конституційного Суду України визначаються Конституцією України, цим Законом та актами Конституційного Суду України, що встановлюють порядок організації внутрішньої роботи Конституційного Суду України.

Стаття 31. Фінансування Конституційного Суду України

Фінансування Конституційного Суду України передбачається в Державному бюджеті України окремим рядком.

Пропозиції щодо обсягу фінансування Конституційного Суду України і проект відповідного кошторису подаються Головою Конституційного Суду України до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України при складанні проекту Державного бюджету України на кожний наступний рік.

Стаття 32. Секретаріат Конституційного Суду України

Організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює Секретаріат Конституційного Суду України на чолі з керівником Секретаріату Конституційного Суду України.

Положення про Секретаріат Конституційного Суду України, його структура і штати затверджуються Конституційним Судом України.

Керівник Секретаріату Конституційного Суду України призначається Конституційним Судом України за поданням Голови Конституційного Суду України з числа громадян, які мають право на зайняття посади професійного судді.

Керівник Секретаріату Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, видавничої та творчої.

Керівник та інші посадові особи Секретаріату Конституційного Суду України є державними службовцями.

Стаття 33. Постійні комісії Конституційного Суду України

Конституційний Суд України на своєму засіданні утворює з числа суддів Конституційного Суду України постійні комісії Конституційного Суду України, що є його допоміжними робочими органами з питань організації його внутрішньої діяльності.

Положення про постійні комісії Конституційного Суду України затверджується Конституційним Судом України на пленарному засіданні.

Голови постійних комісій призначаються Головою Конституційного Суду України на строк своїх повноважень.

Стаття 34. Тимчасові комісії Конституційного Суду України

Конституційний Суд України може утворювати на своїх пленарних засіданнях тимчасові комісії для додаткового дослідження питань,

пов'язаних з конституційним провадженням у справі, за участю фахівців у відповідних галузях права.

Стаття 35. Архів Конституційного Суду України

Матеріали діяльності Конституційного Суду України зберігаються в Архіві Конституційного Суду України.

Матеріали справ, щодо яких Конституційним Судом України прийнято рішення або дано висновок, зберігаються в Архіві Конституційного Суду України сто років.

Оригінали рішень та висновків Конституційного Суду України зберігаються в Архіві Конституційного Суду України безстроково.

Інші матеріали щодо діяльності Конституційного Суду України зберігаються в Архіві Конституційного Суду України на загальних підставах, визначених законодавством України.

Положення про Архів Конституційного Суду України затверджується Конституційним Судом України.

Стаття 36. Бібліотека Конституційного Суду України

Для забезпечення Конституційного Суду України нормативно-правовими актами, науковою та іншою спеціальною літературою утворюється Бібліотека Конституційного Суду України.

Положення про Бібліотеку Конституційного Суду України затверджується Конституційним Судом України.

Стаття 37. Друкований орган Конституційного Суду України

Друкованим органом Конституційного Суду України є «Вісник Конституційного Суду України».

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

Глава 6. Звернення до Конституційного Суду України

Стаття 38. Форми звернення до Конституційного Суду України

Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання та конституційне звернення.

Стаття 39. Конституційне подання

Конституційне подання — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про дачу висновку щодо додержання

конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

У конституційному поданні зазначаються:

1) повне найменування органу, посадової особи, які направляють конституційне подання згідно з правом, наданим Конституцією України та цим Законом;

2) відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням;

3) повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування (у разі публікації) правового акта, конституційність якого (окремих його положень) оспорується чи який потребує офіційного тлумачення;

4) правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень) або необхідності в офіційному тлумаченні;

5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне подання (копії цих документів і матеріалів додаються);

6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне подання, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.

*Стаття 40. Суб'єкти права на конституційне подання
з питань прийняття рішень Конституційним
Судом України*

Суб'єктами права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України у випадках, передбачених пунктом 1 статті 13 цього Закону, є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

*Стаття 41. Суб'єкти права на конституційне подання
з питань дачі висновків Конституційним
Судом України*

Суб'єктами права на конституційне подання з питань дачі висновків Конституційним Судом України у випадках, передбачених пунктами 2, 3, 4 статті 13 цього Закону, є:

за пунктом 2 — Президент України, Кабінет Міністрів України;

за пунктом 3 — Верховна Рада України;

за пунктом 4 — Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування.

Стаття 42. Конституційне звернення

Конституційне звернення — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

У конституційному зверненні зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи;

2) відомості про представника особи за законом або уповноваженого за дорученням;

3) статті (окремі положення) Конституції України або Закону України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України;

4) обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України;

5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються);

6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне звернення, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.

Стаття 43. Суб'єкти права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України у випадку, передбаченому пунктом 4 статті 13 цього Закону, є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Стаття 44. Відкликання конституційного подання, конституційного звернення

Конституційне подання або конституційне звернення може бути відкликано за письмовою заявою суб'єкта, який його направив до Конституційного Суду України, в будь-який час до дня розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Процесуальна ухвала про припинення провадження у справі за конституційним поданням, конституційним зверненням, що відкликається, приймається на засіданні Конституційного Суду України.

Стаття 45. Підстави для відмови у відкритті конституційного провадження

Підставами для відмови у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України є:

1) відсутність встановленого Конституцією України, цим Законом права на конституційне подання, конституційне звернення;

- 2) невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом;
- 3) непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні.

Глава 7. Провадження в справах у Конституційному Суді України

Стаття 46. Порядок конституційного провадження у справі

Відкриття провадження у справі у Конституційному Суді України за конституційним поданням чи конституційним зверненням ухвалюється Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України на його засіданні.

Справа, за якою відкрито конституційне провадження, розглядається Конституційним Судом України на пленарному засіданні у порядку та в строк, установлені цим Законом.

Дата розгляду справи Конституційним Судом України визначається Головою Конституційного Суду України.

Стаття 47. Колегії суддів Конституційного Суду України

У складі Конституційного Суду України утворюються колегії суддів для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними поданнями та колегії суддів для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними зверненнями.

Рішення про утворення колегій суддів Конституційного Суду України, затвердження складу та призначення секретарів колегій суддів приймається на засіданні Конституційного Суду України протягом першого місяця кожного календарного року.

Секретар Колегії суддів призначається із числа суддів, які входять до складу Колегії, та очолює її.

Стаття 48. Повноваження колегій суддів Конституційного Суду України щодо справ за конституційними поданнями

Колегія суддів Конституційного Суду України у справах за конституційними поданнями більшістю голосів суддів, які входять до її складу, приймає процесуальну ухвалу про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України або про відмову у такому провадженні.

У разі прийняття Колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України ця справа вноситься Головою Конституційного Суду України на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду України.

У разі прийняття Колегією суддів процесуальної ухвали про відмову у відкритті провадження в справі секретар Колегії суддів направляє матеріали Голові Конституційного Суду України для розгляду справи на засіданні Конституційного Суду України.

Стаття 49. Повноваження колегій суддів Конституційного Суду України у справах за конституційними зверненнями

Колегія суддів Конституційного Суду України у справах за конституційними зверненнями приймає процесуальну ухвалу про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України або про відмову у такому провадженні в порядку, встановленому статтею 48 цього Закону.

Стаття 50. Засідання Конституційного Суду України

Конституційний Суд України на своїх засіданнях розглядає питання щодо відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України у разі прийняття Колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відмову у відкритті такого провадження.

У разі прийняття на засіданні Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України ця справа вноситься Головою Конституційного Суду України на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду України.

Прийнята Конституційним Судом України на його засіданні процесуальна ухвала про відмову у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України є остаточною.

На засіданнях Конституційного Суду України розглядаються всі питання, що потребують вирішення Конституційним Судом України, крім тих, що вирішуються на його пленарних засіданнях, відповідно до цього Закону.

Засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше одинадцяти суддів Конституційного Суду України.

Рішення Конституційного Суду України на його засіданнях приймається, якщо за це рішення проголосувало більше половини суддів Конституційного Суду України, які брали участь у засіданні.

Стаття 51. Пленарні засідання Конституційного Суду України

Конституційний Суд України на своїх пленарних засіданнях розглядає справи, провадження в яких відкрито за конституційними поданнями та конституційними зверненнями, а також інші питання, віднесені до розгляду Конституційним Судом України на його пленарних засіданнях цим Законом.

На пленарних засіданнях Конституційним Судом України приймаються рішення у справах, передбачених пунктом 1 статті 13, та даються висновки у справах, передбачених пунктами 2, 3, 4 статті 13 цього Закону.

Пленарне засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше дванадцяти суддів Конституційного Суду України.

Рішення Конституційного Суду України приймаються та його висновки даються на пленарному засіданні, якщо за них проголосувало не менше десяти суддів Конституційного Суду України.

Стаття 52. Порядок проведення пленарних засідань, засідань Конституційного Суду України

Порядок проведення пленарних засідань, засідань Конституційного Суду України встановлюється цим Законом та актами Конституційного Суду України, що регламентують організацію його внутрішньої роботи.

На пленарних засіданнях та на засіданнях Конституційного Суду України головує Голова Конституційного Суду України.

Стаття 53. Відповідальність за порушення порядку проведення пленарного засідання Конституційного Суду України

Головуючий на пленарному засіданні Конституційного Суду України забезпечує додержання порядку його проведення.

Учасники конституційного провадження та присутні у Залі засідань Конституційного Суду України попереджуються про необхідність додержання встановленого порядку.

У разі виявлення неповаги до Конституційного Суду України або перешкоджання проведенню його пленарного засідання порушник притягається до встановленої законом відповідальності.

Ухвала про притягнення до відповідальності приймається Конституційним Судом України за пропозицією головуючого у Залі засідань Конституційного Суду України.

Порушник випроводжується із Залу засідань Конституційного Суду України.

Стаття 54. Забезпечення повноти розгляду справи Конституційним Судом України

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі мають право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян і окремих громадян необхідні документи, матеріали та інші відомості, що стосуються справи.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі в разі необхідності призначають експертизу в справі і вирішують питання щодо залучення до участі в конституційному провадженні експертів.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі

мають право викликати посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом та уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Ухилення без поважних причин від явки у Колегію суддів Конституційного Суду України чи в Конституційний Суд України, а так само відмова надати необхідні документи, матеріали та інші відомості або їх умисне приховування тягнуть за собою відповідальність винних осіб за законом.

Стаття 55. Учасники конституційного провадження

Учасниками конституційного провадження є суб'єкти права на конституційне подання і конституційне звернення, їхні представники, а також залучені Конституційним Судом України до участі у розгляді справи органи та посадові особи, свідки, експерти та перекладачі.

Неявка з поважної причини учасника конституційного провадження на пленарне засідання або на засідання Конституційного Суду України може бути підставою для відкладення розгляду справи. У разі повторної неявки з поважної причини учасника конституційного провадження на пленарне засідання або на засідання Конституційного Суду України Конституційний Суд України може прийняти рішення про розгляд справи на відповідному засіданні за його відсутності.

У разі неявки без поважної причини учасника конституційного провадження Конституційний Суд України приймає рішення за його відсутності.

Стаття 56. Мова конституційного провадження

У Конституційному Суді України провадження ведеться, рішення, ухвали приймаються, висновки даються та оприлюднюються державною мовою.

Учасники конституційного провадження, які не володіють державною мовою, мають право користуватися послугами перекладача. Про свої наміри користуватися послугами перекладача учасники конституційного провадження своєчасно повідомляють Конституційний Суд України.

Стаття 57. Строки конституційного провадження

Строк провадження у справах за конституційними поданнями не повинен перевищувати трьох місяців.

У разі провадження за конституційним поданням, яке визнано Конституційним Судом України невідкладним, строк розгляду такого подання не повинен перевищувати одного місяця.

Строк провадження у справах за конституційними зверненнями не повинен перевищувати шести місяців.

Строки конституційного провадження починають обчислюватися з дня прийняття процесуальної ухвали про відкриття конституційного провадження у справі.

Стаття 58. Об'єднання конституційних проваджень

У разі якщо до Конституційного Суду України надійшло кілька конституційних подань, конституційних звернень, що стосуються того самого питання, вони об'єднуються в одне конституційне провадження у справі.

Стаття 59. Відшкодування витрат учасникам конституційного провадження

Витрати учасників конституційного провадження відшкодовуються з бюджетних коштів за рішенням Конституційного Суду України.

Стаття 60. Державне мито

Конституційне подання або конституційне звернення надсилається до Конституційного Суду України без стягнення державного мита.

Якщо неодноразове направлення конституційного подання, конституційного звернення з того самого питання, що вже розглядалось у Конституційному Суді України, є зловживанням правом, Конституційний Суд України після прийняття рішення про відмову у відкритті провадження у справі може прийняти рішення про стягнення з суб'єкта права на конституційне подання, конституційне звернення державного мита у розмірі, встановленому законом.

Глава 8. Рішення і висновки Конституційного Суду України

Стаття 61. Рішення Конституційного Суду України

Конституційний Суд України за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймає рішення.

Конституційний Суд України може визнати неконституційним правовий акт повністю або в окремій його частині.

У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення чи дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

Стаття 62. Висновок Конституційного Суду України

Конституційний Суд України дає висновки у справах з питань: офіційного тлумачення Конституції України та законів України; про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

*Стаття 63. Прийняття рішень
і дача висновків Конституційним Судом України*

Рішення приймаються, висновки даються Конституційним Судом України поіменним голосуванням шляхом опитування суддів Конституційного Суду України.

Пропозиції суддів Конституційного Суду України до проекту рішення чи висновку голосуються у порядку надходження.

Судді Конституційного Суду України не мають права утримуватися від голосування.

Рішення і висновки Конституційного Суду України мотивуються письмово, підписуються окремо судьями Конституційного Суду України, які голосували за їх прийняття і які голосували проти їх прийняття, та оприлюднюються. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню.

Підписання суддею Конституційного Суду України рішення, висновку Конституційного Суду України є обов'язковим.

Стаття 64. Окрема думка судді Конституційного Суду України

Окрема думка судді Конституційного Суду України, який підписав рішення чи висновок Конституційного Суду України, викладається суддею Конституційного Суду України у письмовій формі і додається до рішення чи висновку Конституційного Суду України.

Стаття 65. Зміст рішення Конституційного Суду України

Рішення Конституційного Суду України містить:

- 1) найменування рішення, дату і місце прийняття, його номер;
- 2) персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи;
- 3) перелік учасників судового засідання;
- 4) зміст конституційного подання;
- 5) повну назву, дату прийняття, порядковий номер, за яким органом, посадовою особою прийнято правовий акт, конституційність якого розглядається;
- 6) положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при прийнятті рішення;
- 7) мотивувальну частину рішення;
- 8) резолютивну частину рішення;
- 9) обов'язкове зазначення того, що рішення Конституційного Суду України є остаточним і оскарженню не підлягає.

Стаття 66. Зміст висновку Конституційного Суду України

Висновок Конституційного Суду України містить:

- 1) найменування висновку, дату і місце дачі висновку, його номер;

- 2) персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи;
- 3) перелік учасників судового засідання;
- 4) зміст конституційного подання, конституційного звернення;
- 5) положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при дачі висновку;
- 6) мотивувальну частину висновку;
- 7) резолютивну частину висновку;
- 8) обов'язкове зазначення того, що висновок Конституційного Суду України є остаточним і оскарженню не підлягає.

*Стаття 67. Офіційне оприлюднення рішень
і висновків Конституційного Суду України*

Рішення і висновки Конституційного Суду України підписуються не пізніше семи днів після прийняття рішення, дачі висновку.

Рішення і висновки Конституційного Суду України офіційно оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання.

Рішення і висновки Конституційного Суду України разом з окремою думкою суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

Стаття 68. Підстава для відкриття нового провадження у справі

Конституційний Суд України відкриває нове провадження у справі при виявленні нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі.

*Стаття 69. Обов'язковість рішень
і висновків Конституційного Суду України*

Рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання.

*Стаття 70. Порядок виконання рішень
і висновків Конституційного Суду України*

Копії рішень і висновків Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх офіційного оприлюднення суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України.

У разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку.

(Офіційне тлумачення положень частини другої статті 70 див. в Рішенні Конституційного Суду № 15-рп/2000 від 14.12.2000)

Конституційний Суд України має право зажадати від органів, зазначених у цій статті, письмового підтвердження виконання рішення, додержання висновку Конституційного Суду України.

Невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою відповідальність згідно з законом.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Глава 9. Провадження у справах, передбачених пунктом 1 статті 13 цього закону

Стаття 71. Направлення конституційних подань

Суб'єкти права на конституційне подання, визначені у статті 40 цього Закону, направляють до Конституційного Суду України конституційні подання, в яких викладаються аргументи і стверджується про неконституційність законів, інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Суб'єкти права на конституційне подання призначають до трьох представників для участі у розгляді справи.

Стаття 72. Участь у конституційному провадженні

Конституційний Суд України обов'язково залучає до участі в провадженні у справі представників органів влади, акти яких оспоруються за конституційним поданням щодо їх конституційності.

Стаття 73. Рішення у справах

Конституційний Суд України приймає рішення щодо конституційності актів, зазначених у пункті 1 статті 13 цього Закону.

У разі якщо ці акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), вони оголошуються нечинними і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Стаття 74. Врегулювання правовідносин, що виникли внаслідок дії акта, визнаного неконституційним

Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта.

Глава 10. Особливості провадження у справах щодо конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади автономної республіки Крим та органів місцевого самоврядування

Стаття 75. Підстави для конституційного подання

Підставою для конституційного подання є наявність спору стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, якщо один із суб'єктів права на конституційне подання, визначених у статті 40 цього Закону, вважає, що правові акти, зазначені в пункті 1 статті 13 цього Закону і якими встановлено повноваження зазначених органів, не відповідають Конституції України.

Стаття 76. Право на участь у справі

Кожний із суб'єктів права на конституційне подання, визначених у статті 40 цього Закону, може звернутись до Конституційного Суду України з конституційним поданням стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на будь-якій стадії конституційного провадження, якщо він вважає, що рішення Конституційного Суду України у справі може вплинути на обсяг їх повноважень.

Стаття 77. Резолютивна частина рішення

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України дається висновок щодо конституційності правового акта, яким встановлено повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

Глава 11. Особливості провадження у справах щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в автономній республіці Крим

Стаття 78. Строки направлення конституційного подання

Конституційне подання з питань дачі висновків щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим може бути направлено до Конституційного Суду України в строк не пізніше місяця від дня офіційного оголошення дати призначення, відміни або відстрочення у встановленому порядку виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим.

Стаття 79. Предмет розгляду

Конституційний Суд України розглядає питання щодо конституційності правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим.

Стаття 80. Участь у конституційному провадженні

Конституційний Суд України може залучити до участі у розгляді справи представників органів, які призначили вибори, всеукраїнський референдум чи місцевий референдум в Автономній Республіці Крим, та органів, на які покладено обов'язки щодо проведення виборів чи референдумів, представника Центральної виборчої комісії, а також представників органів влади, органів місцевого самоврядування чи органів, на які покладено повноваження щодо проведення виборів, референдумів.

У разі необхідності Конституційний Суд України може залучити до участі у розгляді справи представників політичних партій, інших об'єднань громадян.

Стаття 81. Резолютивна частина рішення

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України дається висновок щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим.

У разі визнання таких актів неконституційними у рішенні Конституційного Суду України зазначається про припинення діяльності всіх органів, які були створені для проведення цих виборів чи референдумів, про знищення бюлетенів, агітаційних матеріалів і про припинення фінансування заходів щодо проведення виборів чи референдумів та повернення в доход держави перерахованих, але не використаних коштів.

Глава 12. Особливості провадження у справах щодо відповідності положень чинних правових актів, зазначених у пункті 1 статті 13 цього закону, конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина

Стаття 82. Підстави для порушення питання про відкриття конституційного провадження

Підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина є:

1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;

2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;

3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади у процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності.

Стаття 83. Питання конституційності,
що виникають у процесі загального судочинства

У разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі зупиняється.

За таких умов відкривається конституційне провадження у справі і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно.

Глава 13. Особливості провадження у справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина

Стаття 84. Предмет конституційного
провадження та порядок його відкриття

Предметом конституційного провадження у справах щодо конституційності норм законів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, є вирішення спірних питань щодо конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, що встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання.

Стаття 85. Порядок відкриття провадження
у справі та особливості змісту рішення

Конституційне провадження у справі відкривається за ініціативою суб'єктів права на конституційне подання, визначених у статті 40 цього Закону.

У рішенні Конституційного Суду України визначається, норми якого закону є конституційними, а якого — неконституційними і нечинними.

Глава 14. Провадження у справах, передбачених пунктом 2 статті 13 цього закону

Стаття 86. Предмет провадження у справі

Конституційний Суд України розглядає справи і дає висновки щодо конституційності:

1) чинних міжнародних договорів України;

2) міжнародних договорів України, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

Стаття 87. Дача висновків щодо конституційності чинних міжнародних договорів

Питання щодо конституційності чинного міжнародного договору розглядається Конституційним Судом України за конституційним поданням Президента України, Кабінету Міністрів України.

У разі дачі висновків про невідповідність міжнародного договору Конституції України Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує також питання щодо неконституційності цього договору чи його окремих частин.

Стаття 88. Дача висновків щодо конституційності міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість

Питання щодо конституційності міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, розглядаються Конституційним Судом України за конституційним поданням Президента України, Кабінету Міністрів України до прийняття Верховною Радою України відповідного закону. Відкриття конституційного провадження у цих справах зупиняє розгляд Верховною Радою України питання щодо надання згоди на їх обов'язковість.

Стаття 89. Розгляд справ щодо конституційності правових актів про набрання міжнародними договорами чинності для України

Питання щодо конституційності правових актів Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України про набрання міжнародними договорами чинності для України розглядаються Конституційним Судом України відповідно до пункту 1 статті 13 за конституційними поданнями суб'єктів, визначених у статті 40 цього Закону.

Під час розгляду справи щодо конституційності правового акта, зазначеного у частині першій цієї статті, Конституційний Суд України одночасно дає висновок щодо конституційності міжнародного договору України, що набрав чинності за цим правовим актом.

Глава 15. Провадження у справах, передбачених пунктом 3 статті 13 цього закону

Стаття 90. Відкриття конституційного провадження у справі щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту

Підставою для відкриття конституційного провадження у справі є конституційне подання Верховної Ради України з питання дачі висно-

вку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту.

До зазначеного конституційного подання Верховної Ради України додаються такі документи та матеріали:

щодо ініціювання питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту;

про створення та роботу спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування, висновки і пропозиції цієї комісії;

про розгляд Верховною Радою України висновків і пропозицій тимчасової слідчої комісії;

рішення Верховної Ради України про звинувачення Президента України у вчиненні державної зради або іншого злочину;

рішення Верховної Ради України про звернення до Конституційного Суду України.

Стаття 91. Закриття конституційного провадження

Відставка за власним бажанням Президента України, якому пред'явлено звинувачення, є підставою для закриття конституційного провадження у справі.

Притягнення цієї особи до судової відповідальності здійснюється в такому разі у загальному порядку.

Стаття 92. Висновок Конституційного Суду України

Конституційний Суд України дає висновок у справі щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту відповідно до частини шостої статті 111 Конституції України.

Глава 16. Провадження у справах, передбачених пунктом 4 статті 13 цього закону

Стаття 93. Підстава для конституційного подання

Підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

У разі відкриття конституційного провадження у такій справі Конституційний Суд України повідомляє про це у десятиденний строк суб'єктів права на конституційне подання, які звернулися з таким поданням.

Стаття 94. Підстава для конституційного звернення

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднознач-

ного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

*Стаття 95. Резолютивна частина
висновку Конституційного Суду України*

У резолютивній частині висновку Конституційного Суду України офіційно тлумачаться положення Конституції України та законів України, щодо яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення.

У разі якщо при тлумаченні Закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього Закону.

РОЗДІЛ IV. ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. З набранням чинності цим Законом втрачають чинність Закон України від 3 червня 1992 року «Про Конституційний Суд України» зі змінами від 4 лютого 1993 року та Постанова Верховної Ради України від 3 червня 1992 року «Про порядок введення в дію Закону України «Про Конституційний Суд України».

3. Юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) поширюється на:

1) закони України, крім законів України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності, та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийняті після набуття чинності Конституцією України; {Підпункт 1 пункту 3 розділу IV із змінами, внесеними згідно з Законом № 79-V (79-16) від 04.08.2006}

2) (Положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV в частині віднесення до юрисдикції Конституційного Суду України питань про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів органів Верховної Ради України визнане таким, що не відповідає Конституції України, крім нормативних актів Президії Верховної Ради України, прийнятих до набуття чинності Конституцією України на підставі Рішення Конституційного Суду № 2-зп від 23.06.97) закони України та інші правові акти Верховної Ради України, її органів, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийняті до набуття чинності Конституцією України;

3) усі чинні міжнародні договори України або ті міжнародні договори, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

4. Конституційний Суд України починає приймати конституційні подання і конституційні звернення до розгляду з 1 січня 1997 року.

5. Засідання Верховної Ради України для складання присяги суддями Конституційного Суду України призначається не пізніше ніж через місяць після першого призначення суддів Конституційного Суду України.

6. Перше спеціальне пленарне засідання Конституційного Суду України для обрання Голови Конституційного Суду України скликається у день складення присяги суддями, які утворюють повноважний склад Конституційного Суду України.

Це засідання проводиться під головуванням найстаршого за віком судді Конституційного Суду України.

7. До вирішення Верховною Радою України питання про створення комітетів Верховної Ради України функції Комітету Верховної Ради України, визначені у частині другій статті 7 цього Закону, виконує постійна Комісія Верховної Ради України.

8. Витрати на утримання Конституційного Суду України, що будуть провадитися до 1 січня 1997 року, здійснюються за рахунок Верховної Ради України з відшкодуванням цих витрат з резервного фонду Кабінету Міністрів України.

9. Кабінетом Міністрів України у тримісячний строк від дня набрання чинності цим Законом надається у місті Києві окремий будинок для розміщення Конституційного Суду України, його підрозділів і служб, здійснюється його устаткування, а також вирішуються питання щодо фінансового і матеріально-технічного забезпечення діяльності Конституційного Суду України.

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 16 жовтня 1996 року

№ 422/96-ВР

Реєстр рішень і висновків Конституційного Суду України

Рішення

1. Рішення у справі щодо несумісності депутатського мандата від 13.05.1997 р., № 1-зп/1997.
2. Рішення у справі про акти органів Верховної Ради України від 23.06.1997 р., № 2-зп/1997.
3. Рішення у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України від 11.07.1997 р., № 3-зп/1997.
4. Рішення у справі про набуття чинності Конституцією України від 03.10.1997 р., № 4-зп/1997.
5. Рішення у справі К.Г.Устименка від 30.10.1997 р., № 5-зп/1997.
6. Рішення у справі громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25.11.1997 р., № 6-зп/1997.
7. Рішення у справі про Рахункову палату від 23.12.1997 р., № 7-зп/1997.
8. Рішення у справі щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій від 24.12.1997 р., № 8-зп/1997.
9. Рішення у справі за зверненням жителів міста Жовті Води від 25.12.1997 р., № 9-зп/1997.
10. Рішення у справі про вибори народних депутатів України від 26.02.1998 р., № 1-рп/1998.
11. Рішення у справі про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим від 03.03.1998 р., № 2-рп/1998.
12. Рішення у справі про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.1998 р., № 3-рп/1998.
13. Рішення у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» від 25.03.1998 р., № 4-рп/1998.
14. Рішення у справі про вибори у містах Києві та Севастополі від 27.03.1998 р., № 5-рп/1998.
15. Рішення у справі щодо статусу депутатів рад від 13.05.1998 р., № 6-рп/1998.
16. Рішення у справі про бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік від 02.06.1998 р., № 7-рп/1998.
17. Рішення у справі щодо внесення змін до Конституції України від 09.06.1998 р., № 8-рп/1998.

18. Рішення у справі щодо приватизації державного майна від 01.07.1998 р., № 9-рп/1998.

19. Рішення у справі щодо утворення Національного бюро розслідувань України від 06.07.1998 р., № 10-рп/1998.

20. Рішення у справі щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України від 07.07.1998 р., № 11-рп/1998.

21. Рішення у справі про тлумачення терміну «законодавство» від 09.07.1998 р., № 12-рп/1998.

22. Рішення у справі про підсудність спорів Вищому арбітражному суду України від 01.10.1998 р., № 13-рп/1998.

23. Рішення у справі про профспілку, що діє на підприємстві від 29.10.1998 р., № 14-рп/1998.

24. Рішення у справі про платні медичні послуги від 25.11.1998 р., № 15-рп/1998.

25. Рішення у справі про порядок підписання зовнішньоекономічних договорів від 26.11.1998 р., № 16-рп/1998.

26. Рішення у справі про утворення фракцій у Верховній Раді України від 03.12.1998 р., № 17-рп/1998.

27. Рішення у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів від 09.02.1999 р., № 1-рп/1999.

28. Рішення у справі про комунальні послуги від 02.03.1999 р., № 2-рп/1999.

29. Рішення у справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді від 08.04.1999 р., № 3-рп/1999.

30. Рішення у справі про запити народних депутатів України від 19.05.1999 р., № 4-рп/1999.

31. Рішення у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 03.06.1999 р., № 5-рп/1999.

32. Рішення у справі про фінансування судів від 24.07.1999 р., № 6-рп/1999.

33. Рішення у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови від 06.07.1999 р., № 7-рп/1999.

34. Рішення у справі щодо права на пільги від 06.07.1999 р., № 8-рп/1999.

35. Рішення у справі про депутатську недоторканність від 27.10.1999 р., № 9-рп/1999.

36. Рішення у справі про застосування української мови від 14.12.1999 р., № 10-рп/1999.

37. Рішення у справі про смертну кару від 29.12.1999 р., № 11-рп/1999.

38. Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 09.02.2000 р., № 1-рп/2000.

39. Рішення у справі про ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги від 10.02.2000 р., № 2-рп/2000.

40. Рішення у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою від 27.03.2000 р., № 3-рп/2000.

41. Рішення у справі про запити народних депутатів до прокуратури від 11.04.2000 р., № 4-рп/2000.

42. Рішення у справі про віковий ценз від 18.04.2000 р., № 5-рп/2000.

43. Рішення у справі про зворотну дію кримінального закону в часі від 19.04.2000 р., № 6-рп/2000.

44. Рішення у справі про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб від 27.04.2000 р., № 7-рп/2000.

45. Рішення у справі про статус народного депутата України від 10.05.2000 р., № 8-рп/2000.

46. Рішення у справі про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р. від 12.07.2000 р., № 9-рп/2000.

47. Рішення у справі про приватизацію державного житлового фонду від 28.09.2000 р., № 10-рп/2000.

48. Рішення у справі про свободу утворення профспілок від 18.10.2000 р., № 11-рп/2000.

49. Рішення у справі про зону відчуження від 25.10.2000 р., № 12-рп/2000.

50. Рішення у справі про право вільного вибору захисника від 16.11.2000 р., № 13-рп/2000.

51. Рішення у справі про визначення способу малої приватизації від 13.12.2000 р., № 14-рп/2000.

52. Рішення у справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України від 14.12.2000 р., № 15-рп/2000.

53. Рішення у справі про патентування підприємницької діяльності від 21.12.2000 р., № 16-рп/2000.

54. Рішення у справі про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 27.02.2001 р., № 1-рп/2001.

55. Рішення у справі про позачерговий розгляд законопроектів від 28.03.2001 р., № 2-рп/2001.

56. Рішення у справі про податки від 05.04.2001 р., № 3-рп/2001.

57. Рішення у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання від 19.04.2001 р., № 4-рп/2001.

58. Рішення у справі про зміни до закону про бюджет від 17.05.2001 р., № 5-рп/2001.

59. Рішення у справі щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України від 23.05.2001 р., № 6-рп/2001.

60. Рішення у справі про відповідальність юридичних осіб від 30.05.2001 р., № 7-рп/2001.

61. Рішення у справі про доручення Генеральної Прокуратури України від 14.06.2001 р., № 8-рп/2001.

62. Рішення у справі щодо стажу наукової роботи від 19.06.2001 р., № 9-рп/2001.

63. Рішення у справі про виплату і доставку пенсій та грошової допомоги від 20.06.2001 р., № 10-рп/2001.

64. Рішення у справі про адміністративно-територіальний устрій від 13.07.2001 р., № 11-рп/2001.
65. Рішення у справі про відшкодування шкоди державою від 03.10.2001 р., № 12-рп/2001.
66. Рішення у справі про заощадження громадян від 10.10.2001 р., № 13-рп/2001.
67. Рішення у справі про призначення суддів від 16.10.2001 р., № 14-рп/2001.
68. Рішення у справі щодо прописки від 14.11.2001 р., № 15-рп/2001.
69. Рішення у справі про поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради від 04.12.2001 р., № 16-рп/2001.
70. Рішення у справі про розподіл продукції від 06.12.2001 р., № 17-рп/2001.
71. Рішення у справі про молодіжні організації від 13.12.2001 р., № 18-рп/2001.
72. Рішення у справі щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності від 21.12.2001 р., № 19-рп/2001.
73. Рішення у справі про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року від 27.12.2001 р., № 20-рп/2001.
74. Рішення у справі про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями від 29.01.2002 р., № 1-рп/2002.
75. Рішення у справі про виборчу заставу від 30.01.2002 р., № 2-рп/2002.
76. Рішення у справі про електроенергетику від 12.02.2002 р., № 3-рп/2002.
77. Рішення у справі про запити і звернення народних депутатів України до органів дізнання і досудового слідства від 20.03.2002 р., № 4-рп/2002.
78. Рішення у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій від 20.03.2002 р., № 5-рп/2002.
79. Рішення у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад від 26.03.2002 р., № 6-рп/2002.
80. Рішення у справі щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад від 27.03.2002 р., № 7-рп/2002.
81. Рішення у справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 07.05.2002 р., № 8-рп/2002.
82. Рішення у справі про Закон України «Про Вищу раду юстиції» від 21.05.2002 р., № 9-рп/2002.
83. Рішення у справі про безоплатну медичну допомогу від 29.05.2002 р., № 10-рп/2002.
84. Рішення у справі про фінансування житла для військовослужбовців від 13.06.2002 р., № 11-рп/2002.
85. Рішення у справі про об'єднання територіальних громад від 18.06.2002 р., № 12-рп/2002.

86. Рішення у справі про оспорування актів у господарському суді від 02.07.2002 р., № 13-рп/2002.

87. Рішення у справі щодо сумісності посад народного депутата України і члена Кабінету Міністрів України від 04.07.2002 р., № 14-рп/2002.

88. Рішення у справі про досудове врегулювання спорів від 09.07.2002 р., № 15-рп/2002.

89. Рішення у справі про суміщення службової діяльності керівників органів виконавчої влади від 17.10.2002 р., № 16-рп/2002.

90. Рішення у справі щодо повноважності Верховної Ради України від 17.10.2002 р., № 17-рп/2002.

91. Рішення у справі про безоплатне користування шкільними підручниками від 21.11.2002 р., № 18-рп/2002.

92. Рішення у справі про Конституцію Автономної Республіки Крим від 16.01.2003 р., № 1-рп/2003.

93. Рішення у справі про повноваження Президента України реорганізовувати центральні органи виконавчої влади від 28.01.2003 р., № 2-рп/2003.

94. Рішення у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора від 30.01.2003 р., № 3-рп/2003.

95. Рішення у справі про ветеранів органів внутрішніх справ від 27.02.2003 р., № 4-рп/2003.

96. Рішення у справі про звернення народних депутатів України до Національного банку України від 05.03.2003 р., № 5-рп/2003.

97. Рішення у справі щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України від 11.03.2003 р., № 6-рп/2003.

98. Рішення у справі про гарантії діяльності народного депутата України від 10.04.2003 р., № 7-рп/2003.

99. Рішення у справі про поширення відомостей від 10.04.2003 р., № 8-рп/2003.

100. Рішення у справі про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 17.04.2003 р., № 9-рп/2003.

101. Рішення у справі про організацію розповсюдження поштових марок, маркованих конвертів і карток від 28.05.2003 р., № 10-рп/2003.

102. Рішення у справі про мораторій на примусову реалізацію майна від 10.06.2003 р., № 11-рп/2003.

103. Рішення у справі про гарантії депутатської недоторканості від 26.06.2003 р., № 12-рп/2003.

104. Рішення у справі про строки оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування від 03.07.2003 р., № 13-рп/2003.

105. Рішення у справі про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу від 08.07.2003 р., № 14-рп/2003.

106. Рішення у справі про атестацію державних службовців від 08.07.2003 р., № 15-рп/2003.

107. Рішення у справі про направлення запиту до Президента України від 14.10.2003 р., № 16-рп/2003.

108. Рішення у справі про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів від 23.10.2003 р., № 17-рп/2003.

109. Рішення у справі про службових осіб підприємств, установ та організацій від 30.10.2003 р., № 18-рп/2003.

110. Рішення у справі щодо недоторканності та імпідменту Президента України від 10.12.2003 р., № 19-рп/2003.

111. Рішення у справі про Касаційний суд України від 11.12.2003 р., № 20-рп/2003.

112. Рішення у справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві від 25.12.2003 р., № 21-рп/2003.

113. Рішення у справі щодо строків перебування на посту Президента України від 25.12.2003 р., № 22-рп/2003.

114. Рішення у справі про відшкодування моральної шкоди Фондом соціального страхування від 27.01.2004 р., № 1-рп/2004.

115. Рішення у справі про тлумачення терміна «передача земельних ділянок» від 05.02.2004 р., № 2-рп/2004.

116. Рішення у справі про виконання рішень третейських судів від 24.02.2004 р., № 3-рп/2004.

117. Рішення у справі про права співвласників на допоміжні приміщення багатоквартирних будинків від 02.03.2004 р., № 4-рп/2004.

118. Рішення у справі про доступність і безоплатність освіти від 04.03.2004 р., № 5-рп/2004.

119. Рішення у справі про друковані періодичні видання від 16.03.2004 р., № 6-рп/2004.

120. Рішення у справі про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів від 17.03.2004 р., № 7-рп/2004.

121. Рішення у справі про запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом окремих видів продукції від 31.03.2004 р., № 8-рп/2004.

122. Рішення у справі про Координаційний комітет від 07.04.2004 р., № 9-рп/2004.

123. Рішення у справі про визначення мінімальної ціни на цукор від 15.04.2004 р., № 10-рп/2004.

124. Рішення у справі про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України від 19.05.2004 р., № 11-рп/2004.

125. Рішення у справі щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 20.05.2004 р., № 12-рп/2004.

126. Рішення у справі про Дисциплінарний статут прокуратури від 22.06.2004 р., № 13-рп/2004.

127. Рішення у справі про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу від 07.07.2004 р., № 14-рп/2004.

128. Рішення у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 р., № 15-рп/2004.

129. Рішення у справі про захист права власності організацій споживчої кооперації від 11.11.2004 р., № 16-рп/2004.

130. Рішення у справі про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України від 18.11.2004 р., № 17-рп/2004.

131. Рішення у справі про охоронюваний законом інтерес від 01.12.2004 р., № 18-рп/2004.

132. Рішення у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу від 01.12.2004 р., № 19-рп/2004.

133. Рішення у справі про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій від 01.12.2004 р., № 20-рп/2004.

134. Рішення у справі про морський порт як державне підприємство від 15.12.2004 р., № 21-рп/2004.

135. Рішення у справі про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» від 24.12.2004 р., № 22-рп/2004.

136. Рішення у справі про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності від 17.03.2005 р., № 1-рп/2005.

137. Рішення у справі про податкову заставу від 24.03.2005 р., № 2-рп/2005.

138. Рішення у справі про вибори Президента України від 24.03.2005 р., № 3-рп/2005.

139. Рішення у справі про права акціонерів ЗАТ від 11.05.2005 р., № 4-рп/2005.

140. Рішення у справі про постійне користування земельними ділянками від 22.09.2005 р., № 5-рп/2005.

141. Рішення у справі про здійснення влади народом від 05.10.2005 р., № 6-рп/2005.

142. Рішення у справі про управління нафтовою галуззю від 05.10.2005 р., № 7-рп/2005.

143. Рішення у справі про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання від 11.10.2005 р., № 8-рп/2005.

144. Рішення у справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва від 13.10.2005 р., № 9-рп/2005.

Висновки

1. Висновок у справі про внесення змін до статті 98 Конституції України) від 25 березня 1999 року, № 1-в/99.

2. Висновок у справі про внесення змін до статті 46 Конституції України) від 2 червня 1999 року, № 2-в/99.

3. Висновок у справі про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України) від 27 червня 2000 року, № 1-в/2000.

4. Висновок у справі про внесення змін до Конституції України за ініціативою народних депутатів України) від 11 липня 2000 № 2-в/2000.

5. Висновок у справі про внесення змін до статті 80 Конституції України) від 5 грудня 2000 року, № 3-в/2000.

6. Висновок у справі про зміни до статті 98 Конституції України) від 21 грудня 2000 року, № 4-в/2000.

7. Висновок у справі про внесення змін до статей 84, 85 Конституції України) від 14 березня 2001 року, № 1-в/2001.

8. Висновок у справі про внесення змін до статті 81 Конституції України) від 4 липня 2001 року, № 2-в/2001.

9. Висновок у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року, № 3-в/2001.

10. Висновок у справі щодо внесення змін до статей 81, 82, 85, 87, 89, 90, 94, 97, 98, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 122 Конституції України та доповнення її статтею 89-1) від 16 жовтня 2002 року, № 1-в/2002.

11. Висновок у справі про внесення змін до статей 29, 59, 78 та інших Конституції України) від 30 жовтня 2003 року, № 1-в/2003.

12. Висновок у справі про внесення змін до статей 76, 78, 81 та інших Конституції України) від 5 листопада 2003 року, № 2-в/2003.

13. Висновок у справі про внесення змін до статей 76, 78, 80, 81, 82 та інших Конституції України) від 10 грудня 2003 року, № 3-в/2003.

14. Висновок у справі про законопроект № 4105 з внесеними до нього поправками) від 16 березня 2004 року, № 1-в/2004.

15. Висновок у справі про Законопроект № 4180 з внесеними до нього поправками від 12 жовтня 2004 року, № 2-в/2004.

16. Висновок у справі про внесення змін до статей 85, 118, 119, 133, 140, 141, 142, 143 Конституції України) 7 вересня 2005 року, № 1-в/2005.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Тарас Олегович ЦИМБАЛІСТИЙ

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*

Друкується в авторській редакції

Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 03.08.2007. Формат 60х84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.

Умовн. друк. арк. 12,5.

Наклад 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006